

Э. Сариков, Б. Хайдаров

АСОСҲОИ ДОНИШИ ИҚТИСОДИ

8

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба сифати китоби дарсӣ барои донишомӯзони
синфҳои 8-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ
тавсия намудааст*

Нашири чорум

Тошканд – 2019

Муқарризон:

А.Н.Сатторов – методисти фанни асосҳои дониши иқтисодии Маркази таълими республика;

Х.Т.Чуманов – дотсенти кафедраи методикаи омӯзиши фанни асосҳои дониши иқтисодии ДДОТ ба номи Низомӣ.

Аз ҳисоби маблағи Бунёди мақсадноки китоби республика барои ичора чоп гардидааст.

ISBN 978-9943-07-295-4

© Нашриёти шакли ҚММ “Ҳуқуқ ва чамъият”, 2019

МУНДАРИҶА

Нишондодҳои умумӣ оид ба истифодаи китоби дарсӣ 6

Боби 1. Шиносоӣ бо иқтисодиёт

<i>Мавзӯи 1.</i>	Шиносоӣ бо иқтисодиёт	8
<i>Мавзӯи 2.</i>	Муаммои маҳдудият.....	12
<i>Мавзӯи 3.</i>	Интиҳоб ва қимати муқобили он	16
<i>Мавзӯи 4.</i>	Истеҳсолот ва омилҳои он.....	20
<i>Мавзӯи 5.</i>	Тақсимои меҳнат ва ихтисосонидан.....	24
<i>Мавзӯи 6.</i>	Сохторҳои иқтисодӣ.....	28
<i>Савол ва супоришҳо барои тақрори боби I</i>	.....	34

Боби II. Бозор

<i>Мавзӯи 7.</i>	Мубодила ва пул	38
<i>Мавзӯи 8.</i>	Бозор ва ҳелҳои он	42
<i>Мавзӯи 9.</i>	Бозорҳо ва нархҳо	46
<i>Мавзӯи 10.</i>	Иштирокчиёни бозор	50
<i>Савол ва супоришҳо барои тақрори боби II</i>	.....	56

Боби III. Иқтисодиёти ҳоҷагии оилавӣ-хонаводагӣ

<i>Мавзӯи 11.</i>	Истеъмолкунандагон ва ҳелҳои харочот.....	60
<i>Мавзӯи 12.</i>	Амвол (мулк) ва хусусигардонӣ	64
<i>Мавзӯи 13.</i>	Даромад ва сарват	68
<i>Мавзӯи 14.</i>	Ғункунӣ ва суғурта	72
<i>Мавзӯи 15.</i>	Қабули қарори иқтисодӣ.....	76
<i>Мавзӯи 16.</i>	Ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон	80
<i>Савол ва супоришҳо барои тақрори боби III</i>	.....	84

Боби IV. Талаб ва пешниҳод

<i>Мавзӯи 17.</i> Талаб ва қонуни талаб	88
<i>Мавзӯи 18.</i> Омилҳое дигаре, ки ба талаб таъсир мерасонанд	92
<i>Мавзӯи 19.</i> Пешниҳод ва қонуни пешниҳод.....	96
<i>Мавзӯи 20.</i> Омилҳое дигаре, ки ба пешниҳод таъсир мерасонанд	100
<i>Мавзӯи 21.</i> Нархи бозории мол	104
<i>Мавзӯи 22.</i> Машғулиятҳои амалӣ оид ба қонуниятҳои талаб ва пешниҳод.....	108
<i>Мавзӯи 23.</i> Таъсири тағйирёбии талаб ва пешниҳод ба нархи бозор	110
<i>Савол ва супоришҳо барои такрори боби IV.....</i>	<i>113</i>

Боби V. Рақобат ва иқтисодиёти бозаргонӣ

<i>Мавзӯи 24.</i> Рақобат.....	116
<i>Мавзӯи 25.</i> Инҳисорот (монополия) ва бозорҳои инҳисоршуда (монополияшуда).....	120
<i>Мавзӯи 26.</i> Иқтисодиёти бозаргонӣ	124
<i>Мавзӯи 27.</i> Ўзбекистон дар роҳи иқтисодиёти бозаргонӣ	128
<i>Савол ва супоришҳо барои такрори боби V .....</i>	<i>132</i>

Боби VI. Низоми андоз

<i>Мавзӯи 28.</i> Андоз ва намудҳои он	136
<i>Мавзӯи 29.</i> Асосҳои андозситонӣ	140
<i>Мавзӯи 30.</i> Ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои андозсупорандагон	144
<i>Савол ва супоришҳо барои такрори боби VI.....</i>	<i>148</i>
Донишатонро озмуда бинед	152

НИШОНДОДҲОИ УМУМӢ ОИД БА ИСТИФОДАИ КИТОБИ ДАРСӢ

Маводи оид ба мавзӯҳо ба бандҳои зерин тақсим ва дар асоси тартиби маълум ба саҳифаҳои китоби дарсӣ ҷойгир карда шудаанд. Баъзе бандҳо бошад, таҳти аломати муайян ҷудо карда нишон дода шудааст.

1. Рақами тартибӣ ва номи мавзӯ.
2. Маълумоти аёнӣ, сурат, чадвал, диаграмма ва ғайра оид ба вазъияти муаммовӣ, ки дар баёни мавзӯи дарс кӯмак мерасонанд.
3. Матни асосии мавзӯ, ки барои дар хона мутолиа намудан пешбинӣ шудааст.
- 4. Савол ва супоришҳои фаъолкунандаву ба музокира даъваткунандаи донишомӯзон.
- 5. Таърифи мафҳумҳои таъриҳӣ, ки дар дарс истифода мешаванд.
- 6. Саволҳо барои амиқгардонии дониш, такроркунӣ ва худсанҷӣ.
- 7. Машғулият ва машқҳои гуногуни характери амалидошта, ки ҳисобу китобро талаб менамоянд.
- 8. Супоришҳое, ки ба донишомӯзон барои ҷустуҷӯ ва бурдани тадқиқотҳои хурдачм чун қори мустақилона алоҳида дода мешаванд.
- 9. Саволҳо барои фикрронии мантиқӣ ё ки супоришҳо оид ба дар гурӯҳҳо қор қардан.
- 10. Ғоя ва фикрҳои дар ёд нигоҳ доштан зарури дохили мавзӯ.
- 11. Арзишу матлабҳои шарқонае, ки ба кишварамон хосанд ва саволу супоришҳо оид ба онҳо.
- 12. Маълумотҳои иловагӣ, ки дониш, ташаккули маданияти иқтисодӣ ва ҷаҳонбиниро васеъ менамоянд.
13. Иқтибосҳо
- 14. Формулаҳое, ки мафҳумҳои иқтисодиро бо ҳам мепайванданд.
- 15. Маводҳои иловагии таҳти рукни “Фаъолияти мустақил”.

Дар китоби дарсӣ курси синфи 8-уми асосҳои дониши иқтисодӣ ба 30 мавзӯ тақсим карда шудааст.

Ҳангоми баёни мавзӯи нав асосан бо маводҳои бандҳои 2—5 кор бояд кард.

Маводҳои банди 3 барои дар хона мутолиа ва омӯхтан истифода карда шаванд.

Мустаҳкам кардани мавзӯи дарсро бо ёрии савол ва супоришҳои банди 6 ва машқҳои банди 7 ба амал баровардан муфид аст.

Супоришҳои банди 8, ки ҷустуҷӯ ва тадқиқоти хурдро талаб мекунанд, барои кори мустақилонаи донишомӯзон пешбинӣ гардидаанд.

Бо мақсади мустақилона мушоҳида намудан, худсанҷӣ ва татбиқ кардани дониш истифода намудани саволҳои бандҳои 9—12 айни муддаост.

Диққати донишомӯзон бояд ба истилоҳоти таърихӣ банди 4 ва ҷумлаҳои асосии банди 10 нигаронида шавад.

Вазифаи хонагӣ бояд дар асоси савол ва супоришҳои дар дарс муҳокиманашудаи бандҳои 9—10 дода шавад.

Савол ва супоришҳои дар охири ҳар як боб додашударо барои такрори мавзӯҳои гузашта ва ба сифати саволҳои машғулиятҳои назоратии фосилавӣ истифода намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Тестҳои додашуда барои амалӣ гардондани назорат хизмат мерасонанд.

Тестҳои додашуда бошад, барои амалӣ кардани назорати фосилавӣ ҳангоми тайёр кардани тестҳо ба сифати намуна хизмат мекунанд.

Дар китоби дарсӣ, ҳамчунин, маводҳо таҳти рукни “Фаъолияти мустақил” низ ҷой гирифтаанд. Ин маводҳоро донишомӯзон бояд дар вақтҳои берун аз дарс омӯзанд. Маводҳои мазкур донишомӯзонро барои фикрронии мустақил, ҷустуҷӯ ва тадқиқот равона мекунанд. Ба онҳо дар бораи ислоҳоти иқтисодие, ки дар мамлақати мо амалӣ мешаванд, маълумот дода мешавад. Ҳангоми кор бо ин маводҳо албатта, аз ёрӣ ва маслиҳати устодон ва падару модарон истифода бурдан лозим.

Мо фақат ба воситаи соҳибқориш фаъол, меҳнати муттасил ва саъю ҳаракат ба тараққиёт, ҳаёти фаровон ноил гардида метавонем.

Шавкат Мирзиёев

1

Боби 1. Шиносой бо иқтисодиёт

2

3

4

5

6

7

8

МАВЗЎИ 1

ШИНОСОЙ БО ИҚТИСОДИЁТ

САВОЛВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Дигаргуниҳои иқтисодие, ки солҳои охир дар мамлакати мо рӯй медиҳанд, возеҳ ба назар мерасад. Ба ин дигаргуниҳо якчанд мисол биёред.
2. “... барои тараққӣ додани мамлакатамон, пеш аз ҳама, соҳаи иқтисодиётро ривоч додан лозим” гуфта чиро мефаҳмед? Барои асоснок кардани фикри худ аз расмҳои боло истифода баред.

Мо дар олами мутгасил тағйирёбандаву ривочёбанда ҳаёт ба сар мебарем. Ба атроф дақиқназарона нигоҳ кунем, ба пайдоиши хелҳои нави мол ва адои хизмат, тағйирёбии талабу хоҳиши одамон, хусни нав гирифтани кӯчаҳо, шаҳру деҳаҳо гувоҳ мегардем. Дар ана ҳамин олами навшаванда зиндагонӣ карда, шумо ҳам ба ҳар як тағйирот муносибати худро баён карданатон, ба шароити нав мутобиқ гардиданатон зарур аст.

Иқтисодиёт дар байни чабхаҳои ҳаёт аз ҳама бештар тағйирёбанда аст. Зеро шарту шароити барои хуб зиндагонӣ кардани одамон лозимро ҳар рӯз

фароҳам оварданаши зарур мебошад. Дар табиат нон, сару либос ва хонавуҷой дар ҳолати тайёр вучуд надорад. Инсон маҷбур аст, ки тамоми ашёро офарад, ки дар табиат дар шакли тайёр вучуд надорад. Ба ин мақсад вай хоҷагии нахустини бузургро, ки «иқтисодиёт» ном дорад, дар оғӯши табиат барпо намуд. Ҳоли ҳозир иқтисодиёт воситаи ягонаи дар рӯи замин зиндагӣ кардану камол ёфтани инсон мебошад.

Қисми таркибии асоситарини иқтисодиёт одамон мебошанд. Иқтисодиётро одам бо меҳнат ва ақлу идроки худ ба ҳаракат меорад ва идора менамояд. Қисми таркибии дуввуми иқтисодиёт табиат аст. Табиат ҳазинаи ашёи хоми иқтисодиёт мебошад. Қисми саввуми иқтисодиёт аз биною иншоот, заводу фабрика, роҳу кӯпрук, асбобу ускуна, мошини механизм ва як қатор ашёҳои дигари муҳити сунъӣ таркиб ёфтааст, ки онҳоро инсон бо дасти худ офаридааст.

Иқтисодиёт – низоми фаъолияти мебошад, ки барои иҷрои вазифаҳои истеҳсол, тақсимкунӣ ва истеъмоли ҳар гуна неъматҳое, ки барои қонеъ кардани эҳтиёҷҳои инсон заруранд, равона карда шудааст.

Дар натиҷаи бо ҳам омезиш ёфтани ин се қисми таркибии иқтисодиёт чараёнҳои иқтисодӣ ба вучуд меоянд. Чараёнҳои иқтисодӣ дар чор марҳала сурат мегирад. Якумӣ, неъматҳоеанд, ки барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти инсон хизмат мерасонанд. Яъне он истеҳсоли мол, адои хизмат ва истеҳсолот аст. Ҳангоми марҳалаи дуюм моли офаридашуда ва адои хизмат тақсим мегарданд. Дар марҳалаҳои минбаъда мубодилаи онҳо ба амал меоянд ва ниҳоят дар марҳалаи хотимавӣ истеъмол мегарданд.

Одамон аз қадимулайём бо муаммои пешбурди иқтисодиёт, яъне идораи чараёнҳои иқтисодӣ шинос буданд. Дар Юнон ду ҳазор сол пеш китоби аввалин оид ба иқтисодиёт бо номи «Экономикос» (ба забони тоҷикӣ «санъати пешбарии хоҷагии хона») офарида шудааст. Он аз тарафи Ксенофонт таълиф ёфтааст. Мафҳуми «Экономика» (ба забони тоҷикӣ «иқтисодиёт») аз номи ҳамин китоб пайдо гардидааст.

Ҳоло иқтисодиёт ба сифати фан дар бораи роҳҳои пешбарии хоҷагии оилавӣ, хоҷагидорӣ ва давлати комил ва ҳатто хоҷагии дунё фаҳмида мешавад.

Ҳамин тавр, иқтисодиёт фаннест, ки фаъолияти одамонро ҳангоми чараёни офариниши неъматҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо меомӯзад.

Фанни иқтисодиёт — фаннест, ки фаъолияти одамонро хангоми чараёни офариниши неъматҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо меомӯзад.

Ксенофонт (солҳои 430-356 пеш аз мелод зиндагонӣ кардааст) – муаррих ва файласуфи Юнон. Ксенофонт оид ба иқтисодиёт якчанд асар навиштааст.

Ксенофонт ба таърихи тафаккури иқтисодӣ аввалин шуда аҳамияти тақсимооти меҳнат, ба ченакҳои бозор вобаста будани он, қимати мол ва ба фоидаву муовиза вобаста будани он, дар ҳаҷми беҳад чамъ овардани пулро ҳамчун моли махсус дохил кардааст.

Фанни иқтисодиёти замонавӣ ба гурӯҳҳои макроиқтисодиёт ва микроиқтисодиёт ҷудо мешавад. Макроиқтисодиёт бошад, иқтисодиёти миқёси мамлакат ва ҷаҳонро меомӯзад. Фанни иқтисодиёти замонавӣ ба қисмҳои микроиқтисодиёт ва макроиқтисодиёт тақсим гардидааст.

Қисми калони ислоҳоти оламшумуле, ки солҳои охир дар мамлакати мо амалӣ мешаванд, ба соҳаи иқтисодиёт тааллуқ дорад. Яқбора озодкунии соҳаи иқтисодиёт, ихтисор кардани даҳлати давлат ва фаъолияти иқтисодӣ, барои роҳандозии фаъолияти иқтисодии ҳар як шахс шароити созгор фароҳам овардан натиҷаи ҳамин ислоҳот мебошад. Ислоҳотҳои мазкур бо иқтисодиёти ҷаҳон ҳамроҳанг сохтани иқтисодиёти мамлакати моро низ дар назар доранд. Дар натиҷа ватани мо ба зинаи тамоман нави ривҷи ба қадам мегузорад.

Албатта, ин гуна тағйиротҳои куллӣ табиист, ки ба мураккабшавии муносибатҳои иқтисодӣ оварда мерасонанд. Аз ин чанд сол пеш ислоҳоти иқтисодие мисли инноватсия, иқтисодиёти рақамӣ, блокчейн, криптовалюта, кластер ва ғушамон расида бошад, ин ба мо дахл надорад, онҳо истилоҳотеанд, ки фақат ба иқтисодиёти хоричӣ тааллуқ дорад, гуфта қабул карда мешуд. Имрӯз бошад, дарк кардани моҳияти онҳо ва мисли онҳо истилоҳот ва мафҳумҳои мураккаб ва дар ҳаёт татбиқ кардани онҳо барои мисли шумо кадрҳои оянда аз вазифаҳои мураккаб ба шумор меравад. Шумо дар оянда соҳиби ҳар касбе, ки шавед, хоҳ соҳибкор шавед, хоҳ шифокор ё омӯзгор, хоҳ дар вазифаи роҳбарӣ кор кунед ё хизматчиӣ одӣ шавед, барои мукамал

омӯхтани таълими иқтисодӣ маҷбур ҳастед. Зеро тафаккури иқтисодӣ барои ҳаёти фаровони ояндаи шумо ба сифати асос хизмат мекунад.

Фаровонии ҳар як шаҳрванди мамлакат ва ҳар як аъзои ҷамъияти мо дар навбати худ, барои аз сафи давлатҳои ривожёфта ҷой гирифтани мамлакат, ҷамъияти мо оварда мерасонад.

Донишомӯзи азиз!

Аз суҳанҳои дар боло зикршуда ҷӣ андоза зарурати омӯзиши асосҳои дониши иқтисодӣ, дар худ таркиб додани тафаккури иқтисодӣ, ташаккул бахшидани маданияти иқтисодиро ҳис карда бошед даркор.

Шумо дар давоми азхудкунии фан бо азхудкунии маводҳои назарии китоб кифоя нақунед. Ҳар як боби омӯхташударо барои дар ҳамоҳангӣ бо воқеияти иқтисодии атрофатон омӯхтан ҳаракат кунед.

Бо ба даст омадани имконият ба объектҳои гуногуни иқтисодӣ равед, бо фаъолияти он ҷо ба тарзи воқеӣ шинос шавед, омӯзед, компетенсияҳои амалии худро ташаккул диҳед.

ДОНИШИ ХУДРО САНҶЕД!

1. Иқтисодиёт ба сифати самти хоҷагидорӣ аз ҷиҳа таркиб ёфтааст?
2. Аз хусуси таърихи таълимоти иқтисодӣ мухтасар нақл кунед.
3. Марҳалаҳои ҷараёнҳои иқтисодиро номбар кунед ва бо ягон мисол онро асоснок намоед.
4. Зарурати омӯзиши иқтисодро ба ҳар як шаҳрванд бо се далел исбот кунед.
5. Донишҳои иқтисодӣ дар ҳаёти ҳамаҷуз кай ва дар кадом вазъият зарур мешавад?
6. Фанни иқтисодиёт чиро меомӯзонад? Иқтисодиёт аз кадом қисмҳо ташкил ёфтааст?

Дар хотир доред!

- Иқтисодиёт воситаи ягонаи зиндагӣ кардану камол ёфтани инсон аст.
- Қисмҳои таркибии иқтисодиёт: табиат, одамон ва молҳоеанд, ки аз тарафи одамон офарида шудаанд.
- Ҷараёнҳои иқтисодӣ аз марҳалаҳои истехсол, тақсимот, мубодила ва истеъмол иборат аст.

МАВЗЎИ 2

МУАММОИ МАҲДУДИЯТ

1

2

3

4

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Инсон барои дар рӯи Замин қаноатмандона ҳаёт ба сар бурдан кадом нора-соиҳо (эҳтиёҷ, мӯҳтоҷӣ)-ро эҳсос менамояд? Дар давоми 3 дақиқа рӯйхати эҳтиёҷотро тартиб диҳед. Агар вақт қифоягӣ мекард, ин рӯйхатро боз чӣ қадар давом доданатон мумкин буд? Умуман, эҳтиёҷи инсон охир ва ҳудуд дорад?
2. Қирмақпарваре, ки дар расми 1 тасвир ёфтааст, чӣ гуна ниёзмандиҳо дорад?
3. Мӯйсафед, писарони фермер ва наберааш, ки дар расми 2 тасвир ёфтаанд, чӣ гуна эҳтиёҷ доранд? Донишомӯзони дар расми 3 тасвирёфта чӣ?
4. Донишомӯзони мактаб, ки дар расми 3 тасвир шудаанд, чӣ гуна эҳтиёҷҳо доранд ва барои қонё қардани онҳо чӣҳо лозим аст?
5. То қалон шуда ба воя расидани тифле, ки дар расми 4 дида мешавад, ба ӯ чӣҳо лозим аст?
6. Одамони сарватмандтарини дунё эҳтиёҷ доранд ё не? Дар баъзе мамлакатҳои қашшоқи дунё гуруснагӣ ҳукмрон аст. Ба фикри шумо сабаби он чист?

Инсон мавҷудоти бошуур аст. Ӯ ҳамеша ба муҳайё намудани рӯзгори хуб саъй мекунад. Шиками хирс сер шавад, ба хонааш даромада меҳобад. Инсон бошад, бо ашё ва мавқеи соҳибшудааш қаноат намекунад. Вай ба истеъмоли ғизои хуб ва

пӯшидани либоси зебо, соҳиб шудан ба рӯзгори ободу мартабаи баланд, инчунин аз бар намудани дониши хуб ва ғайра саъю кӯшиш менамояд. Ба вай доимо чизе намерасад. Бинобар ин, «эҳтиёҷоти инсон охир ва худуд надорад», мегӯем.

Эҳтиёҷот – мӯхтоҷии инсон ба ашъест, ки барои дар шароити муайян зиндагӣ ва камол ёфтани ӯ зарур мебошад.

Эҳтиёҷи инсон азбаски ба шахси маълум ва ё гурӯҳ мутааллиқ аст, ба эҳтиёҷи шахсӣ ва эҳтиёҷи иҷтимоӣ тақсим мегардад.

Эҳтиёҷи шахсӣ гуфта воситаҳои шахсии гигиена, либос, газета хондан барин эҳтиёҷ номида мешавад, ки танҳо ба шахсони алоҳида тааллуқ дорад. Эҳтиёҷи иҷтимоӣ бошад, ба ҳампахлӯ, ҳаёти ҳамчиҳатона ба сар бурдани одамон мутааллиқ буда, аз эҳтиёҷи умумӣ иборат аст ва муттаҳидона қонё гардонда мешавад.

Иқтибосҳо аз асарҳои оид ба таърихи фан

“Ҳайвон бо неъматҳои табиат қаноат мекунад. Барои одамон бошад, неъматҳои табиат кифоя нест. Онҳо ба ғизо, пӯшок, хонаву манзил эҳтиёҷ ҳис мекунанд. Ҳайвон неъматҳои табиатро дар ҳолати тайёр аз худ мекунад. Одам бошад, бо меҳнати худ ғизо, пӯшок, манзили зист муҳайё мекунад. Бо ин мақсад инсон бояд бо деҳқонӣ ва ҳунармандӣ машғул шавад”.

(Абӯалӣ ибни Сино)

Эҳтиёҷҳои инсон ба ивази ягон чизи моддӣ – истеъмоли неъмат ё бо истифода аз ягон хизмат қонё гардиданаш мумкин. Барои офаридани чунин неъматҳо ашъи хом, қувваи ҷисмонии инсон, мошина ва механизмҳои гуногун, асбобу ускунаҳо, бино ва иншоотҳо зарур мешаванд. Ҳамаи ин чизҳо ресурсҳо (захираҳо) номида мешаванд.

Захираҳо бинобар табиати худ гуногун мешаванд. Лекин онҳоро умумӣ қунонда, ба намудҳои табиӣ, меҳнат ва капитал тақсим қардан қабул шудааст.

Манбаи захираҳои табиӣ ин ҳуди табиат мебошад. Ба захираҳои табиӣ сарватҳои қандани рӯйизаминӣ ва зеризаминӣ, қангалҳо, об, ҳаво, нури офтобро мисол овардан мумкин аст.

Баъзеи ин гуна захираҳо барқарор қарда намешаванд (нефт, газ, ангишт, маъдани оҳан ва ғайра). Баъзеи дигарашон хусусияти барқароршавӣ доранд.

Манбаъҳои истеҳсоли – тамоми ашёест, ки барои истеҳсоли маҳсулот ва адои хизмат заруранд.

Неъматҳои озод – неъматҳоест, ки табиат ба инсон муфт инъом мекунад.

Неъматҳои иқтисодӣ – неъматҳоест, ки инсон ба воситаи фаъолияти иқтисодиаш меофарад.

Масалан, баъди истифодаи замин онро хуб коркард намуда, пору диҳанд, самаранокии он на фақат барқарор мешавад, балки мумкин аст, ҳатто зиёд гардад.

Захираҳои меҳнат ин қисми аҳолиест, ки лаёқати меҳнат кардан дорад. Ин одамҳо дар чараёни офаридани неъматҳо қобилиятҳои ҷисмонӣ маънавий худро ҷалб намуда, ширкат мекунад. Ин қисми аҳоли қисми фаъоли иқтисодии аҳоли низ номбар мешавад.

Дар шароити замонавӣ талабҳое, ки ба захираҳои меҳнат гузошта шудаанд, нисбат ба даврҳои пешин якбора зиёд шудаанд. Аз ҷумла, дониш, маданият, тайёрии касбии онҳо, шиносӣ бо технологияҳои замонавӣ, саломатӣ ва ғайра.

Захираҳои намуди сеюм – ин захираҳои номи умумии капитал гирифта мебошад, ки ба он дар қатори ашёҳои моддӣ мисли биноҳо, иншоотҳо, воситаҳои техника, захираҳои ашёи хом, воситаҳои алоқа ва роҳҳо маблағҳои молиявӣ низ шомиланд. Маблағҳои молиявӣ оид ба захираҳои капитали валютаи хориҷӣ ба чараёни офаридани неъматҳо ҷалб кардани имконпазир, металҳои қиматбаҳо, маблағҳои пулии аҳоли ва корхонаҳоро дар бар мегиранд. Дар иқтисодиёти замонавӣ аҳамияти захираҳои ба худ хос мисли маълумот ва вақт торафт афзун мешавад. Бахусус, дар шароите, ки технологияҳои коммуникатсияҳои ахбор ривоч меёбанд, нақши ин гуна захираҳо беқӣёс аст.

Чунонки дар боло қайд карда шуд, эҳтиёҷи инсон ҳудуд надорад. Онҳо зиёд ва гуногун мешаванд.

Микдори захираҳо бошад, афсӯс, ки маҳдуд аст. Ба ин боис ба пуррагӣ қонеъ кардани ҳамаи эҳтиёҷҳо ва норасоии инсон имкон надорад. Иқтисодшиносон ин муамморо муаммои маҳдудият меноманд ва он муаммои асосии иқтисодиёт ба шумор меравад.

Бо истифода аз захираҳои маҳдуд дастурамали пеш бурдани хоҷагии оқилонаи ба қонеъкунии мукаммали эҳтиёҷҳои беҳири инсон нигарондашударо фанни иқтисодиёт меомӯзонад.

Аз захираҳои маҳдудшуда чӣ гуна истифода бурдан ба маънавияти инсон низ вобаста аст. Одами аз ҷиҳати маънавӣ кашшоқ ҷиҳатҳои моддии эҳтиёҷҳои худро ба эътибор мегирад, ҳалос. Ин бошад, оқибат ба тарзи зиндагии инсон, мавқеи ҷамъиятии ӯ таъсири манфӣ мерасонад. Ба ин боис ҳар як инсон бояд ба ҷиҳатҳои моддиву маънавии эҳтиёҷи худ эътибор диҳад. Модом ки инсон дорои маънавияти баланд эҳтиёҷи моддии худро қонеъ кардан мехоҳад, ҳаракат мекунад, ки ба одамони атроф ва умуман, ҷамъият зиён нарасонад.

Муаммои маҳдудӣ – номуносибии байни эҳтиёҷҳои беҳад ва захираҳои маҳдудшуда.

ДОНИШИ ХУДРО САНҶЕД!

1. Чаро эҳтиёҷоти инсон поён надорад? Эҳтиёҷи беҳад чӣ тавр қонеъ мегардад?
2. Сабабҳои гуногунии эҳтиёҷоти оилаҳое, ки дар деҳот ва шаҳр зиндагӣ мекунанд, дар чист?
3. Моҳияти муаммои маҳдудият аз чӣ иборат аст? Ба он 5 мисол оред.
4. Оила шуда зиндагонӣ кардан чӣ гуна бартарият дорад?
5. Ба ҳар як навъи захира сегоҳ мисол оред ва фарқи байни онҳоро бигӯед.
6. Ба фикри шумо боз чӣ қадар пул чудо карда шавад, эҳтиёҷатон ба пуррагӣ қонеъ карда мешавад?
7. Барои чӣ ба шумо тибқи хоҳишатон пул чудо карда намешавад? Ҷавобатонро бо маҳдудияти захираҳо асоснок кунед.

Дар хотир доред!

- Инсон то вақте зинда аст, ӯ доимо дар худ муҳтоҷӣ – эҳтиёҷ ба неъматҳои маълумро ҳис карда зиндагӣ мекунад.
- Эҳтиёҷоти инсон беинтиҳост.
- Барои офаридани ягон неъмат барои мо захираҳои истехсолот зарур аст.
- Захираҳои истехсолот бо фарқ аз эҳтиёҷҳо маҳдудият доранд.
- Муаммои асосии иқтисодӣ – беҳудудии эҳтиёҷҳои инсон ва барои қонеъ кардани эҳтиёҷҳои мазкур норасоии захираҳои истехсолот мебошад.
- Фанни иқтисодиёт бо истифода аз захираҳои маҳдудшуда роҳҳои пурра қонеъ кардани эҳтиёҷҳои беихири инсонро меомӯзад.

МАВЗЎИ 3

ИНТИХОБ ВА ҚИМАТИ МУҚОБИЛИ ОН

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Падари Шохҷаҳон ба рӯзи таваллуди ӯ 100 000 сӯм пул дод, то ки барои худ ягон чизи дилхоҳ гирад. Ӯ хеле вақт боз меҳост, ки форми футбол, пой-афзор (кроссовка) ва тӯби футбол харид кунад. Шохҷаҳон мағозахоро давр зада ҳис намуд, ки бо ин пул танҳо ё сумка, ё пойафзор ва ё тӯби футбол харид кардан мумкин аст ва «кадоме аз онҳоро харид кунам» гӯён ба фикр гӯта зад. Шохҷаҳон маҷбур аст, ки аз се имконият танҳо якеашро интихоб кунад. Имконияти мазкур дар иқтисодиёт имкониятҳои муқобил (алтернатива) номида мешавад.

Гӯем, ки барои Шохҷаҳон хариди ин чизҳо ба тартиби зерин ҳисси қонеъшавӣ мебахшад: 1) кроссовка; 2) тӯби футбол; 3) форми футбол. Аз ин рӯ, вай пойафзорро харид намуд. Зеро он ба ӯ эҳсоси аз ҳама калони қонеъшавиро медиҳад. Интихоби мазкури Шохҷаҳон барои харид карда натавонистани тӯби футбол «гарон» меафтад. Иқтисоддонҳо онро қимати муқобили интихоб меноманд. Пас, имконияти интихобкардаи Шохҷаҳон, яъне қимати муқобили хариди кроссовка бо харидани тӯби футбол чен карда мешавад.

1. Чаро қимати муқобили озмуни Шохҷаҳон бо форми футбол андоза карда намешавад?
2. Шохҷаҳон аз кадом сабаб пойафзорро интихоб намуд?
3. Чаро қимати муқобили интихоби Шохҷаҳон бо сумка (портфел) чен карда мешавад?
4. Агар Шумо ба ҷои Шохҷаҳон мебудед, аз ин се имконият кадомашро интихоб мекардед? Чаро?
5. Қимати муқобили интихобкардаатонро муайян намоед.

Истеҳсоли тамоми мол ва маҳсулоте, ки барои қонеъ гардонидани эҳтиёчи инсон зарур мебошад, имконпазир аст. Зеро манбаъҳои иқтисодӣ маҳдуданд. Аз ин рӯ, на танҳо шахси ҷудогона, балки давлат ва ҷамъият, корхона ва фирмаҳо низ ба муаммои маҳдудият дучор мешаванд. Ҳар як фирма хоҳиши доманадор гардонидани фаъолияти худ, бештар истеҳсол кардани маҳсулоти сифатнокро дорад. Давлат меҳодад то ҳадди имкон ба соҳаҳои таълим, тандурустӣ ва ҳифзи муҳит бештар маблағ ҷудо намояд. Мутаассифона, имкониятҳо, аниқтараш, захираҳои истеҳсоли маҳдуданд. Маҳз вучуд доштани муаммои маҳдудият аст, ки интиҳоби яке аз имкониятҳои мавҷуда, яъне зарурати ба як қарор омадан оид ба ҷӣ масраф намудани манбаи маҳдудбада ба миён меояд. Аз имкониятҳои истифодашаванда интиҳоб кардани яке аз манбаъҳои маҳдудбада *интиҳоб* номида мешавад.

Интиҳоб – аз имкониятҳои истифодашаванда интиҳоби яке аз манбаъҳои маҳдудбада мебошад.

Дар назди фирмае, ки аз бонк қарз гирифтагист, муаммои ба ин пулҳо харидани дастгоҳи нав, васеъ намудани истеҳсолот ё таъмири бино ва дастгоҳҳои кӯҳна, хубтар намудани шароити қори қорғарон меистад. Дар назди хоҷагии фермерие, ки аз давлат 10 гектар замин гирифтааст, муаммои дар баҳорон таъмин кардани қишти қадом як зироат ё зироати қилизӣ қўндаланг меистад. Ҳокимияти шаҳр, ки дар ихтиёри худ маблағи муайян дорад, дар хусуси ба таъмири роҳҳо ё сохтани мактаби нав сарф кардани пул фикр мекунад. Дар миқёси давлатӣ муаммои ба соҳаи тандурустӣ зиёд ё қамтар ҷудо кардани маблағ ё барои сохтани заводи азнавқорқарди нафт сарф кардани он ба миён меояд.

Аз ҳамаи мисолҳо, ки дар боло зикр ёфтанд, зарур меояд, ки аз ду имконият якero интиҳоб ва дигарашро сарфи назар намоем. Умуман *қимати муқобили интиҳоб* гуфта, имконияти аз ҳама бештар нафъоварандаero меноманд, ки дар натиҷаи интиҳоб аз байни имкониятҳо сарфи назар қарда шудааст.

Имконоти муқобил – ҳангоми интиҳоби яке аз имкониятҳо сарфи назар қардани имконияти дигар.

Қимати муқобили интиҳоб – имкониятест, ки дар интиҳоб сарфи назар қарда шудаасту қоидаи қалонтарин дорад.

Интиҳоб шудани як имконият ва сарфи назар қардидани имконияти дуюм на дар ҳама ҳолатҳо амалӣ мегардад. Ҷунин ҳолатҳо ҳам руҳ меҳанд, ки ҳангоми амалӣ қардидани интиҳоб зарур меояд бо қарду интиҳоб муросо қарда шавад. Яъне аз қарду имконият қисман истифода бурда мешавад. Гўем,

Абдуллоев, ки сохиби дӯкони хусусӣ буда, бо тиҷорат машғул мешавад, аз фирмаи савдои яклухт ба 10 800 000 сӯм крем ва шампун харид кардан мехоҳад. Нархи шампун 27 000 сӯм буда, ба 10 800 000 сӯм аз он ҳамагӣ 400 дона харида гирифтани мумкин. Нархи крем бошад, 18 000 сӯм буда, ба 10 800 000 сӯм ҳамагӣ 600 дона крем харидани мумкин. Аммо Абдуллоевро зарур аст, ки ба мақсади қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти мизочон ҳам конфет ва ҳам кулчақанд харад. Ба ин боис Абдуллоев ба нисфи пул – 5 400 000 сӯм 200 дона шампун, ба нисфи боқимонда бошад, 300 дона крем харидани гирифтани мехоҳад. Яъне, ӯ ба ҳар ду имконияти худ муросо намуда, аз онҳо қисман истифода намуд. Чунин тарзи интиҳоб дар иқтисод ҳамчун интиҳоби муросоӣ (ё омехта) ба забон гирифта мешавад.

Миқдори шампун	Миқдори крем
0	600
100	?
?	250
200	300
400	0

1. Абдуллоев ба ҳамаи пули 10 800 000 сӯм боз чӣ қадар шампун ва крем харидани гирифтани мумкин буд? 4–5-го чунин имкониятро муайян намоед ва ҷадвалро пур кунед.
2. Нуқтаҳои ҷадвалро дар ҳамвории координатии дар нақша буда ишора намоед ва пайвасти кунед. Соҳаи бо тирҳои координатӣ ва хат ишорашуда соҳаи имкониятҳои истеҳсоли ном бурда мешаванд.
3. Ин соҳа чаро чунин ном бурда мешавад?
4. Имкониятеро тавсиф намоед, ки ба нуқтаи дар дохили ин соҳа хобанда (150; 250) мувофиқ омадааст. Оё дар ин ҳолат захираи пул самаранок истифода шудааст? Ҷавобро асоснок намоед.
5. Дар хусуси имконияте, ки ба нуқтаи берунхобидани ин соҳа (250; 350) мувофиқ меояд, чӣ гуфта метавонед? Оё ин ҳолат дар доираи имконияти Абдуллоев ҳаст?
6. Нуқтаҳои муайян намоед, ки ба пурра истифода шудани имкониятҳои захираи пул мувофиқ омаданд ва дар график ишора намоед.

Интихоби мурасой – дар як вақт кам-кам интихоб кардани якчанд имконият.

Арзишҳо!

1. Суханони мазкури маърифатпарвари машхур Абдулло Авлониро шарҳ диҳед: «Мафҳуми иқтисод ин донишани қадри неъматҳои амсоли пул ва мол аст. Шахсе, ки ба қадри мол мерасад, ҳатто як тинро беҳуда сарф намекунад, вале дар мавриди зарурӣ сӯро ҳам писанд намекунад».

2. Накли падару бобоён «як кам дунё» чиро мефаҳмонад?

3. Мафҳумҳои «ризк» ва «нафс»-ро чӣ хел мефаҳмед?

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Ба дӯкони маводҳои таълимӣ ворид шудед. Дар чайбатон 400 сӯм пул ҳаст. Пулатон ба харидани дафтари умумӣ ё ручка мерасад. Шумо кадоме аз ин маводҳоро мехостед харид намоед? Қимати муқобили интихобатон аз чӣ иборат мешавад?
2. Донишани қимати муқобили интихоб барои одамон аз чӣ сабаб зарур мебошад?
3. Бигузур, дар маркази ноҳиятон замини холӣ мавҷуд аст. Ҳокимият метавонад дар ин ҷо шифохона, мағоза, корти теннис ё мактаб созад. Мутаассифона, дар ин майдон барои сохтани як муассиса имкон ҳасту ҳалос. Аз тарафи дигар бошад, ҳокимият танҳо барои сохтани як муассиса маблағ дорад. Агар имкони интихобкунӣ ба шумо дода мешуд, он гоҳ ба кадом қарор меомадед? Интихобро асоснок намоед ва қимати муқобили онро муайян кунед.

Дар хотир доред!

- Ба туфайли муаммои маҳдудият одамон маҷбуранд аз байни мол ва адои хизмат баъзеашро интихоб намоянд.
- Чун одамон ҳукумат ва ҷамъият ҳам норасоиро ҳис мекунад, чунки эҳтиёҷи онҳо ҳам беҳад, вале манбаъҳои маҳдуд аст.

МАВЗЎИ 4

ИСТЕҲСОЛОТ ВА ОМИЛҲОИ ОН

1

2

3

4

5

6

? САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Неъматҳои кадом расмҳо аз ҷониби табиат, бидуни иштироки инсон ба вучуд оварда шудааст?
2. Нонҳои расми 2 то тайёр шудан аз чӣ гуна зинаҳо гузаштаанд?
3. Ба фикри шумо барои ба вучуд омадани кадоме аз чизҳои расмҳои 3-4 иштироки инсон бештар талаб карда мешавад?
4. Барои ба вучуд омадани чизҳои дохили расм ба ғайр аз иштироки инсон боз мавҷудияти чӣҳо талаб карда мешаванд?

Чараёнро, ки инсон ба мақсади қонеъ намудани эҳтиёҷоти худ неъматҳои иқтисодӣ меофарад, *истеҳсолот* ном дорад. Корхонаҳоеро, ки молу хизматҳоро меофаранд, иқтисоддонҳо *истеҳсолкунандагон*, истифодабарандагони онҳоро бошад, *истеъмолгарон* меноманд.

Истеҳсоли нон, автомобил, пойафзор, тӯб, китоб, адои хизмати меҳмонхона ё ки саргарош як қисми истеҳсоли молҳо ва адои хизмат мебошад, ки аз тарафи соҳаҳои иқтисодӣ дар замони ҳозира ба иҷро расонда мешаванд. Истеҳсоли маҳсулот ва адои хизмат чунон бисёру гуногуннавабанд, ки иқтисоддонҳо онҳоро бо якчанд роҳ ба навҳои зерин ҷудо кардаанд:

1. Бо назардошти дар кадом соҳаи иқтисодӣ рӯй додани истеҳсолот:
  - дар иқтисодӣ канданиҳои фойданок: об, газ, нафт ҷӯб барин

неъматҳои табиӣ ба сифати ашёи хом аз табиат бевосита гирифта мешаванд. Мо ин неъматҳоро омили табиӣ истеҳсолот гуфта будем.

– дар соҳаи дуоми иқтисодиёт ашёи хом аз нав қор қарда мешавад ва ба либос, конфет, дафтар, велосипед барин маҳсулоти тайёр табдил меёбанд.

– дар соҳаи сеюми иқтисодиёт ё ки соҳаи адои хизмат сайёҳӣ, тамошоҳои театрий, хизмати тиббӣ, дигар намуди хизмат расонда мешавад.

2. Бо назардошти аз тарафи қӣ ба иҷро расидани истеҳсолот:

– истеҳсолоти сектори давлатӣ;

– истеҳсолоти сектори хусусӣ мешавад.

3. Бо назардошти ба қӣ муқаррар гардидани маҳсулоти истеҳсолгардида:

– истеҳсоли маҳсулоти тайёр ба истеъмолгар;

– истеҳсоли маҳсулот барои истеҳсолкунандагон тақсим мегардад.

4. Бинобар дараҷаи истифодабарии омилҳои истеҳсолот:

– истеҳсолоти аз маблағ бисёр фоидабаранда. Масалан, иншоот, асбобу ускунаро барои саноати кимиё, нафт, газ, автомобил бисёр истифода мебаранд ва ҳиссаи онҳо дар омили истеҳсолот ниҳоят зиёд аст.

– истеҳсолгаре, ки қувваи қориро бисёр истифода мебаранд. Масалан, дар сайёҳӣ, савдои чакана, тамошоҳои театрий барин соҳаҳои хизмат ҳиссаи онҳо дар таркиби омилҳои истеҳсолӣ, қувваи қорӣ қалон аст.

Истеҳсолот – қараёнест, ки инсон ба мақсади қонест намудани эҳтиёҷоти худ неъматҳои иқтисодӣ меофаранд.

Истеҳсолкунандагон одатан ба соҳаҳои истеҳсолоти *моддӣ* ва *ғайримоддӣ* тақсим мешаванд. Маҳсулот дар истеҳсолоти моддӣ ба шакли маҳсулоти молҳои истеҳсол мегардад. Заводу фабрикаҳои соҳаи саноат, хоҷагиҳои фермерию деҳқонии соҳаи кишоварзӣ барин дигар қорхонаҳо мисоли истеҳсолоти моддианд.

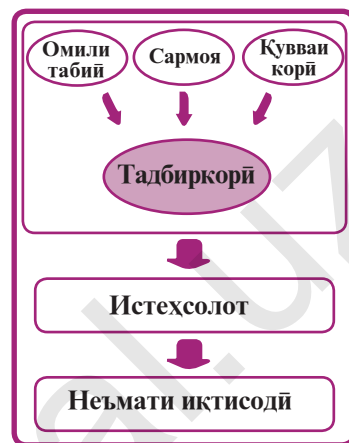
Истеҳсолкунандагон — қорхонаҳоеанд, ки неъматҳои иқтисодӣ меофаранд.

Истеъмолкунандагон — истифодабарандагони неъматҳои иқтисодӣ.

Дар соҳаи истеҳсолоти ғайримоддӣ бошад, намудҳои гуногуни хизматҳои иҷро мегарданд. Ба қумлаи онҳо таълим, ниғаҳдории тандурустӣ, бехатарии роҳ, мудофия, хизмати маишию қуммунали ва фарҳанг барин соҳаҳо шомиланд. Хизматҳои аз маҳсулоти ба шакли моддӣ қамънамуда бо он фарқ мекунанд, ки онҳо ҳамқун ашё дар анборҳои нигоҳ дошта намешаванд. Онҳо дар

чараёни истехсолот ҳамона истеъмол мегарданд, яъне аз онҳо истифода мекунанд.

Маълум аст, ки ба истехсоли ягон маҳсулот захираҳо лозиманд. Захираҳое, ки ба истехсолот чалб карда мешаванд, на танҳо ба сифати манбаъ ва захира, балки ба сифати омилҳои ба он таъсиркунандаю онро ба ҳаракат оваранда низ аён мегарданд. Аз ин ҷост, ки сарчашмаҳоеро, ки дар истехсолот чалб карда шудаанд, ба тариқи дигар омилҳои истехсолот ҳам мегӯянд. Онҳо одатан ба омилҳои табиӣ, капитал ва қувваи корӣ тақсим мешаванд. Ба омилҳои табиӣ ҳамаи захираҳои табиие, ки дар истехсолот истифода мешаванд, шомиланд.

Омилҳои капиталӣ гуфта, захираҳои капиталие, ки ба чараёни истехсолот чалб карда мешаванд, дар мадди назаранд. Манбаъҳоро одатан ба захираҳои табиӣ, сармоягӣ ва меҳнати ҷудо менамоянд. Ҳаво, об, гармӣ ва равшанӣ, сатҳи замин, боғариҳои рӯизаминӣ ва умуман, ҷамъи неъматҳои табиат, ки барои эҳтиёҷоти инсон заруранд, ба захираҳои табиӣ дохил мешаванд.

Вақтҳои охир фаъолияти баробари қабул кардани қарори иқтисодӣ ташкил намудани истехсолоти вобастаи одамон — *лаёқати таъсиркориро* низ ба қатори омилҳои табиӣ, меҳнати ва сармоявии истехсолот (ҳамчун омилҳои чорум) дохил мекунанд.

Омилҳои табиӣ — ҷамъи захираҳои табиӣ, ки ба истехсолот чалб карда мешаванд.

Омилҳои капиталӣ — ҳамаи захираҳои капиталӣ, ки ба чараёни истехсолот чалб карда мешаванд.

Омилҳои қувваи корӣ — ҳамаи захираҳои меҳнат, ки ба чараёни истехсолот чалб карда мешаванд.

Маълум, ки дар сохтмон масолеҳи аз ҳама заруртар симон, яъне семент мебошад. Дар мисоли ташкили истехсоли симон омилҳои ба он вобастаро муайян мекунем. Барои ташкили истехсоли симон пеш аз ҳама захираи табиӣ — қитъаи замин ва ҷинси кӯҳӣ лозим аст; дуҷум, захираи меҳнати — одамон яъне, нерӯи корӣ зарур мебошад. Бе омилҳои меҳнат — одамон, бидуни омилҳои ақлий ва маҳорати онҳо ягон кор карда намешавад. Сеюм, лавозимоте, ки барои коркарди ҷинсҳои кӯҳӣ заруранд, асбоб, ускуна, бино ва иншоотҳо, яъне манбаъҳои сармоя бояд мавҷуд бошанд.

Пайвастагии байнихамдигарии ин омилҳо, ки омили чорум ба ҳисоб меравад, дар натиҷаи тадбиркорӣ амалӣ мегардад. Тадбиркор имкониятҳои истеҳсоли симонро ба мадди аввал гузошта, ташаббусро ба даст мегирад ва барои ба амал баровардани ин фаъолият ҳар се омилро муттаҳид месозаду захираҳои мавҷударо ҷалб мекунад ва қувваю ғайрат, донишу маҳорат, кордонии худро ба кор мебарад. Оқибат, чунин кӯшишу ҳаракатҳо ва тадбиркорихои ӯ омили ба роҳ мондани истеҳсоли симон мегардад. Пас, маълум мешавад, ки истеҳсолот дар натиҷаи муттаҳидшавии омилҳои табиӣ, меҳнатӣ, сармоя ва тадбиркорӣ ба вучуд меомадааст. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ омили тадбиркорӣ аҳамияти муҳим касб менамояд.

Лаёқати тадбиркорӣ – лаёқати истеҳсоли мол ва хизматҳо, ки ба қарорҳои иқтисодӣ қабул кардани одамон вобаста аст.

ДОНИШИ ХУДРО САНЌЕД!

1. Корхонаҳои ноҳиятонро номбар кунед, ки маводи моддӣ ва ғайримоддӣ истеҳсол мекунанд.
2. Ягон корхонаи ноҳиятонро муоина намоед ва аз кадом навъи захира истифода карданашро баён кунед. Омилҳои тадбиркорӣ дар корхонаи мазкур чӣ таърифи мегардад?
3. Фарқи байни омилҳои тадбиркорӣ ва меҳнатӣ аз чӣ иборат аст?
4. Баъди ба кор даромадани заводи автомобили шаҳри Асака дар республика чӣ гуна дигаргуниҳо ба вучуд омад?
5. Солҳои охир дар республикаи мо қисми зиёди пахтаи рӯёнда аз нав кор карда, дар шакли маҳсулоти тайёр ба хориҷ фурӯхта мешавад. Сабаби он дар чист?
6. Солҳои охир қисми зиёди пахтаи республикаи мо аз нав кор карда, дар шакли маҳсулоти тайёр ба давлатҳои хориҷӣ фурӯхта мешавад. Ба фикри шумо ин барои иқтисодиёти мамлакати мо чӣ гуна афзалиятҳо дорад?

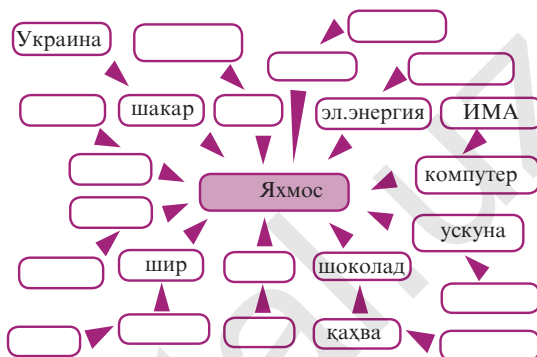

Дар хотир доред!

- Дар ҷараёни истеҳсолот неъматҳои иқтисодӣ офарида мешаванд.
- Дар истеҳсолот омилҳои табиӣ, маблағгузорӣ, қувваи корӣ мавҷуд аст ва ин се омил, омили мавҷудаи мутаҳхидкунандаи лаёқати тадбиркорианд.
- Яқчанд намуди истеҳсолот мавҷуд аст.

МАВЗЎИ 5

ТАҚСИМОТИ МЕҲНАТ ВА ИХТИСОСОНИДАН

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Дар нақшаи болой захираҳои барои истеҳсоли яхмос зарурӣ, ба вучуд омадан, дар қучо тайёр шудани онҳо қисман оварда шудааст. Дар истеҳсоли яхмос боз чӣ гуна захираҳо ҷалб гардидан, аз қучо оварда шудани онҳоро муайян намуда, схемаро пур кунед (лозим бошад, боз катақҳои иловагӣ кашед).

Барои истеҳсоли яхмос даҳҳо одамон ширкат меварзанд ва ҳар яке аз онҳо як намуд вазифаи ба худ дахлдорро иҷро мекунанд.

1. Ин гуна тақсимшавии қор чӣ гуна афзалиятҳо дорад?
2. Ба ин ҷараён шумо чӣ гуна дигаргунӣ ворид кардан мехостед?

Ҷараёни истеҳсолот, чуноне ки дар боло таъкид намудем, дар натиҷаи муттаҳидшавии байниҳамдигарии манбаъҳо ба вучуд меояд. Баробари истифода аз воҳиди захира истеҳсол гардидани миқдори маҳсулот *маҳсулноки* номида мешавад. Мақсади ҳар як қорхона ҳар чӣ камтар истифода кардани захираҳо ва ҳамзамон ба миқдори зиёдтар истеҳсол намудани маҳсулот мебошад. Зеро ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот на танҳо ба чӣ қадар қорхона қор кардан, балки ба чӣ тавр меҳнат қордан ҳам вобаста аст. Ин нишондиҳанда бо ёрии *ҳосилнокии меҳнат* муайян мегардад.

Миқдори истеҳсоли маҳсулот ва хизмат дар доираи як воҳид вақт баробари истифодаи як воҳид манбаъ (захира) *ҳосилнокии меҳнат* номида мешавад. Яъне,

$$U = Q : T$$

Дар ин ҷо Q миқдори маҳсулоти истеҳсолшуда, T – вақте, ки барои истеҳсоли ин маҳсулот сарф шудааст, U – ҳосилнокии меҳнат.

Ба қатори омилҳои, ки таъсирашон ба баландшавии маҳсулнокии меҳнат ҳисшаванда аст, инҳоро дохил қордан мумкин:

- малака ва маҳорати касбии кормандони корхона;
- сифати дастгоҳ ва асбобу ускунаҳои истехсолот;
- интихоби дурусти технологияи чараёни истехсолкунӣ;
- дуруст ташкил намудани тақсимои меҳнат.

Маҳсулдорӣ – миқдори маҳсулоти аз миқдори муайяни захираҳо истехсолшуда.

Технология – роҳу равиши аз кадом захираҳо дар истехсоли маҳсулот истифода бурдан, бо кадом усул ва пайдарҳамӣ коркард додан.

Ҳосилнокии меҳнат – миқдори мол ва хизматҳое, ки дар воҳиди вақт бо истифода аз як воҳиди захира истехсол шудаанд.

Агар дар ягон корхона чараёни истехсоли ин ё он маҳсулотро муоина карда бошед, албатта дидаед, ки чараёни коркарди ашёи хом байни кормандон тақсим карда шудааст ва ҳар як коргар танҳо кореро, ки ба худаш супорида шудааст, иҷро менамояд. Дар ин шакл ташкил кардани чараёни истехсоли маҳсулот, яъне байни коргарон ин хел тақсим намудани корро *тақсимои меҳнат* меноманд. Дар асоси тақсимои меҳнат тезтар ба анҷом расонидани кор, кам сарф кардани захира, ҳар чӣ зиёдтар истехсол намудани маҳсулоти хушсифат, яъне баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат мавқеъ дорад.

Тақсимои меҳнат – дар асоси тақсимкунии кор байни коргарон ташкилшавии чараёни истехсоли маҳсулот.

ТАҚСИМОИ МЕҲНАТ

ЧИҲАТҲОИ МУСБӢ:

- Вақте одамон ягон корро ўҳдабароёна иҷро мекунад, ихтисосашонро ба ҳамон кор мутобиқ мегардонанд.
- Бо арзиши арзон бисёртар маҳсулот истехсол карда мешавад.
- Имконияти кор фармудани мошин ва дастгоҳҳои махсус ба вучуд меояд.
- Ҳар як коргар малакаи худро доир ба хубтару тезтар иҷро намудани кораш рӯз аз рӯз беҳтар кардан мегирад.
- Ҳолатҳои барои иҷрои кори баъдина аз як ҷо ба ҷои дигар гузаронидани коргарон барҳам меҳӯрад.
- Аз бар кардани касб ба коргарон осон мегардад.

ЧИҲАТҲОИ МАНФӢ:

- Иҷрои танҳо як намуди кор шахсро хаста (дилгир) мекунад.
- Ҳамаи ашё аз рӯи қолаби якхела андозашуда баромадан мегирад.
- Малака ва маҳорати кормандон пасттар шудан мегирад, чунки кори онҳоро мошинҳо саранҷом медиҳанд.
- Самаранокӣ ба суръати кори ҳамаи коргарон вобаста мешавад.
- Аз сабаби он ки коргарон барои иҷрои кори якхела ихтисосманданд, дар ҳолати аз кор озод шудан ба муаммои дарёфти ҷои кор дучор мегарданд.

Дар баробари тараққӣ ёфтани истеҳсолот чараёни тайёр кардани баъзе намудҳои маҳсулот низ мураккаб мегардад. Дар миқёси як корхона тайёр кардани ин гуна маҳсулот имконнопазир шуда менамояд. Маҳз барои ҳамин ҳам корхонаҳо чараёни тайёр кардани ин гуна маҳсулот, яъне корро байни ҳамдигар тақсим менамоянд. Дар натиҷа байни корхонаҳо тақсимои меҳнат ба вучуд меояд. Корхонаҳо на барои офаридани маҳсулоти том, балки истеҳсоли ягон қисми маълуми он таҳассусонида мешаванд. Ин боиси ба вучуд омадани соҳаи истеҳсолот мегардад, ки он якҷанд корхонаҳоеро дар бар мегирад, ки маҳсулоти муайян истеҳсол мекунанд. Ба тариқи мисол истеҳсоли автомобилро мегирем. Маълум аст, ки мошин зиёда аз сад деталҳои хурду калон ва қисмҳои дорад. Якто деталҳои он, масалан, шинаҳои (қасқонҳои резинии) он дар як корхона тайёр карда шаванд, оинаш дар корхонаи дуюм, муҳаррикаш бошад, дар корхонаи сеюм тайёр карда мешаванд ва ғайра. Хулоса, даҳҳо корхонаҳо бо истеҳсоли қисмҳои мошин шугъл меварзанд. Ҳамаи деталҳои қисмҳои ба корхонаи васлқунӣ кашонида, мошин дар он ҷо васл карда мешаванд. Ҳамин тавр, корхонаҳои мазкур дар якҷоягӣ соҳаи истеҳсолоти мошинро ташкил медиҳанд ва ҳар якеашон аз рӯи деталҳои маълуме, ки меофаранд, таҳассусонида мешаванд. Ба як соҳа муттаҳид гардидани корхонаҳо, ки бо истеҳсоли ягон маҳсулоти маълум машғуланд, низ дар ниҳой ба афзун гардонидани ҳосилнокии меҳнат нигаронида мешаванд.

Вақте ки соҳаҳои хурд-хурди маҳсулоташон ба ҳам наздик якҷоя шуда, шабакаҳои калонтари истеҳсолотро ташкил менамоянд ва онҳо дар навбати худ якҷоя мегарданд, он гоҳ соҳаҳои истеҳсолот ба вучуд меоянд. Баъзан ба туфайли шарту шароит, анъанаҳо ва зарурати маҳаллӣ тамоми як қаламрави том, ҳатто мамлакатҳо ҳам ба офаридани баъзе навъҳои бисёр маҳсулот мувофиқ қунонида (таҳассусонида) мешаванд. Масалан, дар Бразилия қаҳва, дар Ҳиндустон чой истеҳсол карда мешаванд. Ин таҳассусонидан *ихтисосонидани ҳудудӣ* номида мешаванд.

Таҳассусонидан – ин аз рӯи истеҳсоли ягон навъ ё қисми маҳсулот байни корхонаҳо тақсим шудани меҳнат мебошад.

Таҳассусонидани ҳудудӣ – ин ба туфайли шароит, анъана ва имкониятҳои маҳал ба истеҳсолқунӣ мутобиқ омадани ягон маҳсулоти як қаламрави том мебошад.

Таҳассусонидан як қатор афзалиятҳоро соҳиб бошад ҳам, боз омилҳои зерин бобати ба амал баровардани таҳассусонидан имкон намедиҳанд:

1. Истеҳсолоти дилхоҳро ба чараёнҳои хурд, қисмҳои ҷӣ қадар бисёр тақсим накунад, баъди ба рақами муайян тақсим гардидан илочи ба қисмҳои боз ҳам хурдтар ва чараёнҳо тақсим кардан аз байн меравад.

2. Муовизаи мол ҳам ба тахассусонидан таъсир мерасонад. Масалан, хоҷагии фермерӣ барои рӯёндани картошка тахассусонида шуда бошад ва нархи картошка дар бадали чандин сол арзон боқӣ мондан гирад, фермер барои кишти дигар зироат гузаштанаш мумкин аст.

3. Ба тахассусонидан талаби бозор ҳам таъсир мерасонад. Масалан, саноати автомобилсозии мамлакатамон автомобили «Малибу»-ро нисбати автомобили «Спарк» ниҳоят кам истеҳсол мекунад. Зеро «Спарк» бо сарфакор ва арзон буданаш миқдори харидорони бисёреро пайдо кардааст.

4. Маҳсулотро бо ҳаҷми калон дар як чо баровардан ва онро ба истеъмолгар расонда додан бисёр хароҷот ва вақт талаб мекунад.

5. Истеъмолгарон нисбати маҳсулоте, ки дар заводу фабрикаҳо омода мегарданд, маҳсулоти хунармандони маҳаллиро хуш пазируфтанишон ҳам бисёр рӯй додааст. Масалан, занон нисбати маҳсулоти дар фабрикаҳо дӯхта шуда дар хонаи либосдӯзӣ тайёр гардидани либосро афзал медонанд.

6. Хизмати сайёҳӣ ё ки саргарошро нисбати корхонаҳои муктадир дар шабакаҳои хурд ба амал баровардан қулайтар мебошад.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Ҳосилнокии меҳнат чист ва омилҳои ба он таъсиркунандаро номбар кунед.
2. Фарқи байниҳамдигарии маҳсулноки ва ҳосилнокии меҳнатро бигӯед.
3. Мақсади асосӣ аз тақсимоти меҳнат ва тахассусонидан дар чист?
4. Бартарӣ ва камбудихои тақсимоти меҳнат ва тахассусониданро номбар кунед.
5. Барои сар задани тақсимоти меҳнат ва тахассусонидан чӣҳо сабабгор шудаанд?
6. Тахассусониданро дар мисоли корхонаҳо, соҳаҳо ва корхонаҳои соҳавӣ маънидод созед.
7. Тахассусонидани ҳақиқӣ чист? Вилоят, ноҳия, худудеро, ки дар мамлакатамон ба истеҳсоли ягон маҳсулот тахассусонида шудааст, муайян кунед.
8. Осон будани тахассусониданро нисбати хизмати ресторан дар истеҳсоли телевизор ба роҳ монданро асоснок кунед.

Дар хотир доред!

- Дар таҳти тараққиёти иқтисодӣ афзун гардондани маҳсулнокии меҳнат меҳобад.
- Ба маҳсулнокии меҳнат тақсимоти меҳнат, малакаи кормандон, технология ва ҳолати таҷҳизот таъсир мерасонад.
- Як қатор чихатҳои мусбӣ ва манфӣ тақсимоти меҳнат мавҷуд аст.
- Мақсади асосии тахассусонидан баланд бардоштани самаранокии истеҳсол ва васеъ кардани имконияти истеҳсолкунандагон мебошад.

МАВЗЎИ 6

НИЗОМҲОИ ИҚТИСОДӢ

А Дар мамлакат «хочагии натуралӣ» ном низоми иқтисодӣ ҳукм меронад. Дар ин ҳолат:

- барои аҳолии мамлакат тамоми маҳсулоти зарурӣ дар ҳудуди он
- тайёр карда мешавад;
- маҳсулоти заруриро ҳар як оила бо маҳсулоти худ омода сохта муовиза мекунад. Зеро дар ин мамлакат пул нест; дар мамлакат бекорӣ нест;
- истеъмолагарон бо неъматҳои ниҳоят хурд қаноат ҳосил мекунанд.

В Дар мамлакат тамоми муносибатҳои иқтисодӣ дар асоси нақшаҳои қатъӣ ба амал бароварда мешаванд. Дар ин ҳолат:

- ҳаҷми истеҳсолот, нархҳои молу хизмат, ҳаҷми музди меҳнат аз ҷониби давлат қатъӣ муайян карда мешавад;
- маҳсулотро дар байни истеъмолагарон давлат тақсим мекунад;
- амволи асосӣ ба давлат тааллуқ дорад;
- иқтисодиёт аз тарафи давлат дар асоси фармон идора мешавад.

Д Дар мамлакат иқтисодиёт дар асоси тадбиркорӣ ба роҳ монда шудааст. Дар ин ҳолат:

- мулки хусусӣ доман густурдааст;
- ба тадбиркорӣ роҳи васеъ кушода шудааст;
- истеҳсоли кадом маҳсулот, бо кадом ҳаҷм тайёр кардани онро тадбиркор худааш ҳал мекунад;
- нархи маҳсулот дар бозор муайян карда мешавад;
- иқтисодиёт ба воситаи омилҳои бозаргонӣ идора карда мешавад;
- давлат ба иқтисодиёт ба дараҷаи кам таъсир мерасонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

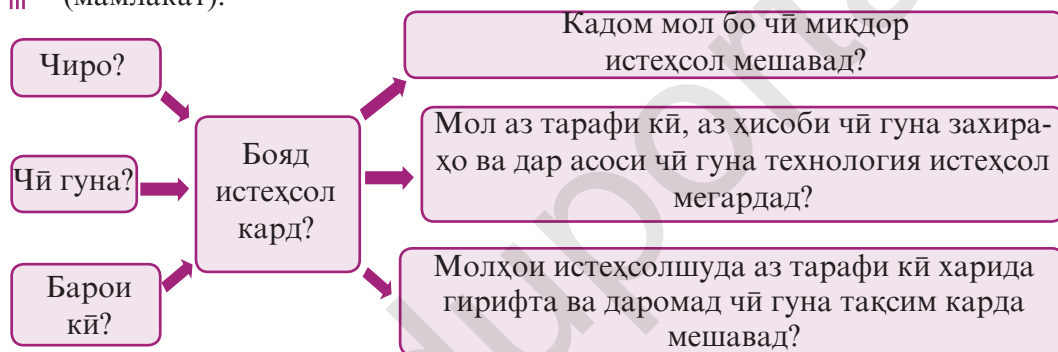
1. Сохтори иқтисодии мамлакатҳоро бо ҳам қиёс кунед. Дар ин ҳолат афзалият ва камбудии ҳар як сохтори иқтисодиро нишон диҳед.
2. Дар кадом мамлакат фаъолияти иқтисодӣ баланд аст? Аз чӣ сабаб?
3. Дар кадом мамлакат кадом сохтори иқтисодиро дучор омадан душвор?
4. Дар кадом мамлакат маҳсулот хушсифат мегардад? Сабаби он дар чист?
5. Дар кадом мамлакат бо кадом одамон зиндагонӣ кардан хубтар аст?
6. Шумо ба сохти иқтисодии кадом мамлакат тағйиротро дароварданӣ будед?

Чуноне ки маълум аст, дар шароити маҳдуд будани захираҳо вазифаи асосии иқтисодиёт дар ҳама гуна давлатҳо аз интихоби тарзу усулҳои бехтару одилона ва самараноктар истифода намудани захираҳои мавҷудаю пурратар қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳолии мамлакат иборат мебошад. Дар иҷрои ин мақсад он ба муаммои дарёфти се саволи асосии зерини иқтисодиёт: «*Чиро? Чӣ гуна? Барои кӣ?*» рӯ ба рӯ мегардад.

Ҳар сеи ин савол барои равишҳои хоҷагидорӣ дар ҳар гуна мамлакат (ҷамъият) мавқеъ дошта умумӣ гардида, аз ҷониби ҳар як сохтор ба таври худ ҳал мегардад ва мувофиқи ҳалли сохтору муаммоҳои он ба хоҷагидорӣ навъҳои зерин ҷудо карда мешавад:

Низомии иқтисодӣ – шакли ташкил кардани ҳаёти иқтисодии ҷамъият (мамлакат).

Низомии иқтисодиёти анъанавӣ ба саволҳои *Чиро? Чӣ гуна? Барои кӣ?* мувофиқи анъанаҳои, ки дар ҷамъият муддати садҳо сол нигоҳ дошта шудаанд, ҷавоб медиҳад. Маҳсулот бо ёрии тарзу усулҳои, ки аз ниёгонамон мерос мондаанд, истеҳсол гардида, мувофиқу урфу одатҳои қуҳна тақсим мешавад. Чунин навъи иқтисодиёт хеле қадимӣ буда, баробари пайдо гардидани хоҷагии натуралӣ ибтидо гирифтааст. Ҳоло бошад, дар бешазорҳои Тундра, Африқо ва Амазонка, ҷангалзорҳои Сибир, қазираҳои хурдтарини укёнусоҳо ва мавзёҳои баландкӯҳ ба ҷамоат ва қабилаҳои ақибмонда дучор омадан мумкин аст, ки дар ҷудой аз тамоми олам, бидуни алоқамандӣ бо ҷаҳони имрӯза ҳаёт ба сар мебаранд.

Иқтисодиёти анъанавӣ – низомии иқтисодӣест, ки ба саволҳои асосии иқтисодиёт бо назардошти анъанаҳои дар ҷомеа буда ҷавоб медиҳад.

Аз ин ҷиҳат кишти тамоқуро ба кишти ғалла ё дигар маҳсулот иваз мекунанд.

Дар ин сохтори иқтисодӣ қариб аксари воситаҳои истеҳсолот дар тасарруфи давлат буда, ҳамаи муаммоҳои иқтисодӣ, масъалаи чиро ва ба кадом миқдор истеҳсол карданро ҳукумат ба таври мутамарказ ҳаллу фасл менамояд. Монанди ин, тарзи истеҳсоли маҳсулот низ пешакӣ ба нақша гирифта шуда, аз ҷониби гурӯҳи мутахассисоне, ки дар марказ ништастанд, ҳал карда мешавад. Маҳсулоти истеҳсолшударо ҳукумат тақсим мекунад, ғойдаи аз истеҳсолот ба даст омада бошад, дар ихтиёри давлат монда, он низ аз рӯи нақша тақсим карда мешавад. Равиши иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ дар собиқ Иттиҳоди шӯравӣ ва як қатор мамолики сотсиалистӣ вучуд дошт.

Иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ – низоми иқтисодиест, ки дар он аксари воситаҳои истеҳсолот дар тасарруфи давлат аст ва он тамоми масъалаҳои иқтисодиро аз рӯи нақша амалӣ мегардонад.

Дар низоми иқтисодии бозор қариб ҳамаи воситаҳои истеҳсолот дар дасти шахсон ва корхонаҳои хусусӣ буда, ҷамъи гиреҳкушоиҳои иқтисодӣ аз тарафи шахсони ба сифати истеъмолгар ва истеҳсолгар иштироккунанда амалӣ гардонда мешаванд. Масъалаи аз ҷӣ, ба кадом миқдор истеҳсол кардани маҳсулот бо ёрии механизми бозаргонии асосаш талаб ва тақлиф муайян карда мешавад (Оиди ин механизм баъдтар ба таври муфассал истода мегузарем). Масалан, агар истеъмолгарон хоҳиши харидани тамоку надошта бошанд, яъне ба тамоку талаб набошад, он гоҳ хоҷагиҳои фермерӣ аз кишти тамоку худдорӣ менамоянд, чунки дигар онро касе намехарад ва аз он ғойдае ба даст намеояд.

Иқтисодиёти бозаргонӣ – чунин низоми иқтисодиест, ки тарзи ҳалли тамоми муаммоҳои иқтисодии асосаш моликияти хусусиро бо мадади механизми бозор муайян мекунад.

Дар низоми иқтисодиёти омехта як қисми захираҳои истеҳсолот дар тасарруфи давлат, боқимондаҳош дар ихтиёри корхонаҳои хусусӣ ва одамон мешавад. Баъзе намудҳои мол ва маҳсулот аз ҷониби давлат истеҳсол шаванд, боқимондаҳош аз ҷониби корхонаҳои хусусӣ истеҳсол мегардад. Ҳамчунин, дар иқтисодиёти омехта давлат ба сифати неруи ба тартиб оварандаи иқтисодиёт ширкат меварзад ва дар баробари ин, озодии иқтисодии истеҳсолкунандагон низ таъмин карда мешавад. Ба ин боис иқтисодиёти омехтаро иқтисодиёти иборат аз “омехта”-и бозори иқтисодиёт ва иқтисодиёти нақшавии марказонидашуда номидан мумкин. Айни замон дар бисёр давлатҳо низоми иқтисодиёти омехта ҳукмрон аст. Давлатҳои мисли

Германия, Шветсия, Норвегия, Финландия, Канадаро ба ин мисол овардан мумкин. Ачибаш ин аст, ки дар ин давлатҳо ба иқтисодиёт сархалонии давлат тақомул меёбад.

Иқтисодиёти омехта – чунин низоми иқтисодиест, ки чиҳатҳои мақбули ҳамаи низомҳои иқтисодиро дар худ таҷассум кардааст.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Саволҳои «Чиро? Чӣ гуна? Барои кӣ?» чӣ хел муаммоҳоро дар бар мегиранд?
2. Низомҳои иқтисодӣ аз ҳамдигар бо чӣ фарқ мекунанд?
3. Чиҳатҳои бартаринок ва камбудихоии иқтисодиёти анъанавиро таҳлил кунед.
4. Иқтисодиёти мутамаркази нақшавиро тасвир намоед ва сабаби ба таназзул рӯй овардани онро фаҳмонед.
5. Иқтисодиёти бозаргониро тавсиф намоед.
6. Ба ҳар як сохтори иқтисодӣ мисолҳо оваред ва онҳоро шарҳ диҳед.
7. Ба фикри Шумо барои ба вучуд омадани низоми иқтисодиёти омехта чиҳо сабабгор шудаанд?
8. Ҳоло дар мамлақати мо кадом асосҳои низоми иқтисодӣ барпо карда мешавад?
9. Ба фикри Шумо дар шароити иқтисодиёти омехта аз соҳаҳои истехсолот ва хизматрасонӣ, ки дар поён номбар шудаанд, кадоме аз ҷониби давлат ва кадоме аз тарафи фирмаҳои хусусӣ идора карда мешуданд, ба мақсад мувофиқ мебуд. Барои асоснок кардани ҷавобатон кӯшиш намоед:

а) таълим;	б) телевизор;	в) ёри таъҷилии тиббӣ;
г) мудофия;	д) шабакаҳои чараёни барқ;	е) роҳи оҳан;
ё) роҳҳои автомобилгард;	ж) хоҷагии қишлоқ;	
и) ҳифзи муҳити атроф.		

Дар хотир доред!

- Дар сохтори иқтисодиёти анъанавӣ истехсол ва тақсимот мувофиқи урфу одатҳо, яъне усулҳои муайян карда мешавад, ки дар гузашта амал кардаанд.
- Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ қарорҳои оид ба истехсолот ва тақсимот бо назардошти манфиатҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ ва фирмаҳо қабул мегарданд.
- Дар сохтори иқтисоди фармонфармой қарорҳои асосиро ҳукумати марказӣ қабул мекунад.
- Иқтисодиёти дилхоҳи замонавӣ «низоми омехта» буда, дорои хусусиятҳои иқтисодиёти анъанавӣ, марказонидашуда, нақшавӣ ва бозаргонӣ мебошад.

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛ

КЛАСТЕР ЧИСТ?

Ба чараёни истеҳсоли замонавӣ бисёр ресурсҳо, одамон ва корхонаҳо чалб карда мешаванд. Масалан, маҳсулоти печениро гирем, ба таркиби он орд, шакар, равғани зард ва бисёр ашёҳои хоми дигар шомиланд. Пас маълум мешавад, ки чараёни тайёркунии печений аз фермерҳои расонандаи шир, лаблабу сар карда, бе иштироки заводҳои истеҳсоли орд, шакар, равғани зард амалӣ намешавад. Боз маҳсулоти бисёр корхонаҳои дигар ҳам ба сифати ашёи хоми печений аҳамият дорад.

Барои самаранок ташкил кардани истеҳсолот дар ҳамаи зинаҳои он мувофиқсозии фаъолияти корхонаҳои иштироккунанда, бо мақсади ба танзимдарорӣ ташкил кардани кластерҳои иқтисодӣ ба амалиёти иқтисодиёт татбиқ карда мешаванд. Ба кластерҳои иқтисодӣ корхона, ташкилот ва муассисаҳои вобастаи ба як ҳудуди маълум ҷойгиршуда дохил карда мешаванд. Онҳо ба воситаи байни ҳамдигар расонда додани маҳсулот, хизматрасонӣ, ташкил кардани инфрасохтор, ба роҳ мондани фаъолияти илмиву техникӣ ҳамдигарро дастгирӣ мекунанд. Бо ин ҳар як иштирокчӣ ва рақобатбардории тамоми кластер мешавад ва имкониятҳои васеъ мегардад.

Кластери иқтисодӣ – гурӯҳи ташкилотҳо (корхонаҳо, муассисаҳои илмиву таълимӣ ва ғайра)-и байни ҳамдигар дар ҳудуди муайян бо маҳсулоти ҷамъшуда, қисмҳои эҳтиётӣ, хизматҳои маълум, инфрасохтор таъминкунанда буда, рақобатнокии гурӯҳ ва ҳар якеи иштирокчиҳои гурӯҳро меафзояд.

Солҳои охир дар Ўзбекистон низ кластерҳои иқтисодӣ васеъ паҳн мешаванд. Кластерҳои пахтаву бофандагӣ, мохипарварӣ, хӯрокворӣ ба ин мисол шуда метавонанд.

Хусусиятҳои кластери иқтисодӣ аз инҳо иборат аст: аз ҷиҳати географӣ байни ҳамдигар наздик будан; шабоҳати технологияҳо; умумияти пойгоҳи ашёи хом; мавҷудияти фаъолияти инноватсионӣ.

1. Дар асоси расмҳои болоӣ рӯйхати корхонаҳои ба истеҳсоли маҳсулоти ҳархелаи тайёри пахтагӣ вобастаро тартиб диҳед.
2. Ба рӯйхат боз чӣ гуна корхонаҳоро илова кардан мумкин?
3. Занҷири чараёни истеҳсоли аз коштани пундона сар карда, то ба истеъмолгар рафта расидани маҳсулоти тайёрро бо пайдарҳамии мантиқӣ созед.
4. Танҳо барои истеҳсоли куртаи мардона чӣ гуна истифода шудани захираҳои: а) табиӣ; б) капиталӣ; в) меҳнатиро муайян кунед.

Агар корхонаҳои дар расмбударо ба як низоми умумӣ муттаҳид кунанд, бинобар имкониятҳои чи гуна афзалиятҳо додани он фикри худро ҷӯед.

Масъалаи 1: Ду нафар коргар дар панҷ рӯзи аввал 500-то, дар панҷ рӯзи дувум 750-то маҳсулот тайёр карданд. Самаранокии меҳнати як рӯзи як нафар коргарро дар панҷрӯзи аввал ва дувум ёбед ва байни ҳамдигар қиёс кунед.

Ҳал: Вақти умумии сарфшуда = Миқдори коргарон · Вақти сарфкардаи ҳар як коргар = 2 коргар · 5 рӯз = 10 рӯз

Самаранокии меҳнати панҷрӯзи аввали як коргар:

ба $U=Q:T = 500: 10 = 50$ -то,

Самаранокии меҳнати панҷрӯзи дувуми як коргар бошад,

ба $750: 10 = 75$ -то баробар аст.

Акнун онҳоро муқоиса мекунем: $75:50=1,5$, яъне, самаранокии меҳнати панҷрӯзи дувуми як коргар нисбат ба якуми он 1,5 баробар зиёд будааст.

Масъалаи 2 (барои мустақилона ҳал кардан): Дар фабрикаи дӯзандагӣ 120 нафар коргар ҳафтае 5 рӯз кор мекунад. Фабрика аз 1 март то 31 майи соли 2019 95040-то курта дӯхта. Чараёни истеҳсолот аз 1 июн ихтисосонида шуд, аз 1 сентябр ба низоми кластер гузашт. Агар аз 1 июн то 31 август 117 000-то, аз 1 сентябр то 30 ноябр 140400-то курта дӯхта шуда бошад, самаранокии меҳнати як коргарро дар шароити низоми ихтисосониданашуда, ихтисосонидашуда ва кластер ёбед ва байни ҳамдигар муқоиса кунед. Барои ҳалли масъала аз тақвим истифода баред. Мумкин аст, яқлуктқунии баъзе ададҳо низ дуруст ояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ ТАКРОРИ БОБИ I

А. САВОЛҶО

1. Чаро вақтҳои охир миқдори омӯзандагони иқтисодий зиёд мешавад?
2. Оё шарт аст, ки иқтисодийро танҳо иқтисодшиносон донанд?
3. Ба вазъиятҳои, ки донишҳои иқтисодӣ заруранд, мисолҳо биёред.
4. Чаро эҳтиёҷоти инсон поён надорад?
5. Моҳияти муаммои маҳдудият аз чӣ иборат?
6. Ба муаммои маҳдудият 5 мисол оред.
7. Интиҳоб ва қимати муқобили он чист?
8. Оё бо афзунтар гардонидани ҳосилнокии меҳнат муаммои маҳдудиятро ҳал кардан мумкин аст?
9. Мақсад аз баланд бардоштани самаранокии меҳнат чист?
10. Моҳияти тақсимои меҳнат ва ихтисосониро фаҳмонда диҳед.
11. Аз хусуси се саволи иқтисод чиро медонед?
12. Сохторҳои иқтисодӣ анъанавӣ ва марказонидашударо муқоиса кунед.
13. Ба саволҳои «Чиро? Чӣ гуна? ва Барои кӣ?» бо кадом тарз ҷавоб гуфтани низоми иқтисодӣ бозаргониро фаҳмонед. Хусусиятҳои асосии иқтисодӣ бозаргониро номбар кунед.
14. Ба фикри Шумо барои ба вучуд омадани низоми иқтисодӣ омехта чиро сабабгоранд?

Б. СУПОРИШҶО

Дар поён аввал номи истилоҳот, баъд тавзеҳоти онҳо дода шудаанд. Тавзеҳи ба ҳар як истилоҳ мувофиқро ёбед.

ИСТИЛОҶОТ:

1. Эҳтиёҷ	7. Интиҳоб	12. Иқтисодӣ анъанавӣ
2. Хизматҳо	8. Қимати муқобили интиҳоб	13. Иқтисодӣ бозаргонӣ
3. Тадбиркорӣ	9. Таҳассусонидан.	
4. Манбаъҳо	10. Тақсимои меҳнат	
5. Истеҳсолот	11. Сохтори иқтисодӣ	
6. Муаммои маҳдудият		

ТАВЗЕҲОТ:

- а) чараёни офаридани неъматҳои иқтисодӣ;
- б) имконияте, ки дар натиҷаи интиҳоб аз он сарфи назар карда шудааст, аз ҳама зиёд фоида дорад;
- в) фаъолият ва рафтору кирдоре, ки ашёи моддӣ намеофарад, вале натиҷааш эҳтиёҷотро қонеъ мегардонад;
- г) байни имкониятҳои истифодабарии манбаъҳои маҳдуд интиҳоби яке;
- д) мӯҳтоҷии инсон ба ашёи зарурӣ, ки барои дар шароити муайян камол ёфтани зиндагӣ қардани ӯ лозим аст;
- е) мавҷуд набудани манбаъҳо барои пурра қонеъ гардонидани эҳтиёҷот;
- ё) тамоми чизҳое, ки барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти инсон муҳайё ҳастанд;
- ж) аз рӯи истехсоли ягон навъи маҳсулот байни корхонаҳо тақсими меҳнат;
- з) фаъолияти истехсолкунии мол ва хизматҳои одамон, ки бо қарорҳои иқтисодии қабулкардаи онҳо вобаста мебошад;
- и) ташкил қардани чараёни истехсоли маҳсулот дар пояи байни коргарон тақсим намудани кор;
- й) низоми иқтисодӣ, ки тарзи ҳалли тамоми муаммоҳои иқтисодии ба моликияти хусусӣ асосёфта бо мадади механизми бозор муайян менамояд;
- к) услуб ва ташкили механизми хоҷагидорӣ дар миқёси мамлакат (ҷомеа);
- л) низоми иқтисодӣ, ки ҷавобҳои саволҳои иқтисодӣро бо назардошти анъанаҳои, ки дар ҷомеа ҳастанд, пешниҳод менамояд.

В. ТЕСТҲО

Аз ҷиҳати мазмун ҷавоби аз ҳама дуруст ва пурраро ба саволи додашуда муайян кунед.

1. Эҳтиёҷот – ин...

- А. Тамоми молҳое, ки дар мағозаи маводҳои ҳамарӯза фурӯхта мешаванд;
- Б. Хоҳиши одамон дар бораи ба мол ва кор соҳиб шудан;
- В. Мӯҳтоҷии инсон ба ашёи зарурӣ, ки барои дар шароити муайян зиндагонӣ қардану камол ёфтани ӯ лозим аст;
- Г. Майлу хоҳиши инсон, ки қонеъ гардонидани он ғайриимкон аст.

2. Муаммои маҳдудият дар кадом вазъият дурусттар ифода ёфтааст?

- А. Дар иқтисодиёти ҳар кадом давлат доимо ягон чиз намерасад;
- Б. Тамоми манбаъҳо на ҳамеша барои эҳтиёҷи инсон мерасанд;
- В. Манбаъ ҳар чӣ қадар кам бошад, он ҳамон қадар камёб мешавад;
- Г. Дар оила доим чизе намерасад.

3. Нисолҳои дар кадом гурӯҳ овардашуда танҳо барои эҳтиёҷоти маънавӣ тааллуқ доранд?

- А. Дафтар, соат, телевизор ва навиштани мактуб;
 Б. Яхмос, компютер, таълим, варзиш;
 В. Таълим, мусиқӣ, касбу ҳунар, одоб;
 Д. Забономӯзӣ, китобхонӣ, бо телефон гап задан, қалам.
- 4. Мисолҳои дар қадом гуруҳ овардашуда танҳо ба эҳтиёҷҳои иҷтимоӣ тааллуқ доранд?**
 А. Роҳ, нақлиёти чамбиятӣ, мактаб, либос, соати дастӣ;
 Б. Мудоғиба, соҳаи тандурустӣ, алоқаи телефонӣ, китобхона, осорхона;
 В. Ёдгориҳои таърихӣ, шифохона, дӯкони хусусӣ, метро, велосипед;
 Г. Мамнӯъгоҳ, дарё, боғи истироҳат.
- 5. Агар фермер дар замини худ гандум қорад, 40 тонна, агар шолӣ қорад, 80 тонна ҳосил гирифта метавонад. Қимати муқобили як тонна гандум ...**
 А. Муайян қардан ғайриимкон, чунки чӣ қадар гандум ва чӣ қадар шолӣ қоридани фермер маълум нест;
 Б. ба 0,5 тонна шолӣ баробар аст;
 В. ба 4 тонна шолӣ баробар аст;
 Г. ба 2 тонна шолӣ баробар аст;
- 6. Омилҳои истеҳсолот – ин...**
 А. Маҳсулноқӣ ва самараноқии меҳнат;
 Б. Тақсимоати меҳнат ва таҳассусонидан;
 В. Танҳо бино, иншоотҳо, асбобу ускуна ва дастгоҳҳо;
 Г. Захираҳои табиӣ, меҳнат, сармоя ва тадбирқорӣ.
- 7. Дар қадоме аз гуруҳҳои зерин аз ҳар се захираи истеҳсолот мисолҳо оварда шудааст?**
 А. Сахро, трактор, пахта;   Б. Офис, менечер, роҳбар;
 В. Нафт, завод, қорғар;   Г. Компютер, барномасоз, принтер.
- 8. Муаммои асоситарини дар назди ҳар гуна низом истода ин ...**
 А. Истеҳсолот;   В. Истеъмол;
 Б. Маҳдудият;   Г. Тақсимот.
- 9. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ...**
 А. Қисми асосии молиқият дар дасти шахсони хусусӣ мебошад;
 Б. Давлат мулкдори ягона мегардад;
 В. Ба молиқияти давлатӣ устуворӣ дода мешавад;
 Г. Мулк моҳияташро гум мекунад.
- 10. Дар қадом ҳолат самараноқии меҳнати якрӯза баланд аст?**
 А. 12 нафар қорғар 120 детал тайёр мекунад.
 Б. 8 қорғар 95 детал тайёр мекунад.
 В. 11 қорғар 105 детал тайёр мекунад.
 Г. 20 қорғар 200 детал тайёр мекунад.

Мо, ки тамоилҳои бозори озодро роҳандозӣ кардан мехоҳем, ислоҳ кардани шабакаҳои пешбари иқтисодиёт ва тавассути ривочдиҳӣ муҳити рақобати солимро офариданамон шарт аст...

Шавкат Мирзиёев

Боби II. Бозор

МАВЗЎИ 7

МУБОДИЛА ВА ПУЛ

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Бигузор, ба мӯзадӯзе, ки дар расми боло акс гардидааст, нон, ба нонвой – орд, ба осиебон – гандум, ба деҳқон – дос ва ба оҳангар – мӯза зарур бошад:

1. Дар чунин ҳолат мӯзадӯзе, ки фақат ба як дона нон эҳтиёҷ дорад, мӯзаи дӯхтаашро барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти худ чӣ тавр ба нон иваз намудааст? Шумо дар ин бора чӣ фикр доред?
2. Ин чараёни мубодиларо чӣ тавр осон кардан мумкин?
3. Барои кадоме аз маҳсулоти дар боло номбаршуда кӣ ба иваз кардани моли худ розӣ мешавад?
4. Агар яке аз маҳсулоти дар боло номбаршуда барои ба амал баровардани пардохти дигар маҳсулот ва ҳамчун воситаи универсалии мубодила (пул) интиҳоб карда мешуд, он гоҳ мӯзадӯз эҳтиёҷи ба нон доштаашро чӣ тавр қонё мегардонд?
5. Оё гуфта метавонед, ки нон ва гандум ба сифати воситаи бадалкунии универсалӣ чӣ гуна тарафҳои мусбиво манфӣ доранд?

Одамон дар қадим қабила-қабила шуда зиндагӣ кардаанд. Ҳар як қабила барои худ маҳсулоти зарурии хӯрокворӣ, пӯшок ва олооти меҳнати оддиро истеҳсол карда, истеъмол намудааст. Ин гуна хоҷагӣ шакли нахустини иқтисодӣ буда, он хоҷагии натуралӣ номида мешавад. Ҳар як аъзои хоҷагии натуралӣ барои истеҳсоли намуди маҳсулоти муайян ба оҳистагӣ мутобиқ шудааст. Бо гузашти вақт соҳиби ҳар як касб маҳсулоти худро

бо дигарон ба нисбати маълум иваз кардааст, яъне, мубодила намудааст. Ба ҳамин тариқ маҳсулоти ба мубодилакунӣ пешбинишуда – мол ба вучуд омадааст.

Мубодила – ин ивазкунии бевоситаи як маҳсулот ба маҳсулоти дигар.
Мол – маҳсулотест, ки ба мақсади мубодила тайёр карда шудааст.

Баъди он ки одамон коркарди филизро ёд гирифтанд, пулҳои филизӣ пайдо шуданд. Баъдтар пулҳо аз маъданҳои қиматбаҳо, тилло ва нуқра ба муомила баромаданд.

Вақте ки порчаҳои нуқра ва тиллои вазнашон гуногун ба сифати пул истифода мешуданд, зарурати дар тарозу баркашидани онҳо ба миён меомад. Ба мақсади бартараф намудани ин номувофиқатӣ ба муомилот *тангаҳо* бароварда шуданд, ки шаклу вазни муайян ва мӯҳрҳои гуногун доштанд. Бо мурури замон норасоии тангаҳо низ маълум гардиданд. Тангаҳои тиллоӣ ва нуқрагӣ аз даст ба даст гузашта, тунуктару сабуктар мегардиданд ва ин дар навбати худ ба паст шудани арзиши аввалаи онҳо, яъне ба кам гардидани қобилияти мубодиллашавиашон ба молҳои дигар оварда расонд. Аз ин рӯ, одамон аз пайи ҳалли ин муаммо пиёда гардиданд ва дар натиҷа пулҳои қоғазӣ пайдо шуданд. Ин гуна пулҳо бори аввал соли 812 дар Чин сикка зада шуда, дар мамлакатҳои дигар бошад, онҳо дертар ба миён омадаанд.

Пул – воситаи махсуси мубодила, ки барои ба амал баровардани пардохти маҳсулот ва хизмат пешбинӣ шудааст.

Дар ҳар гуна мамлакат таърихан худ низоми пул ташаккул меёбад. Низоми пул – ин шакли аз ҷониби давлат ташкил кардани муомилаи пулӣ мебошад. Дар низоми пул элементҳои зеринро ҷудо намуда, нишон додан мумкин:

– Воҳиди пул – ин номи пули дар мамлакат қабулшуда (сӯм, доллар, йена ва ҳоказо). Воҳиди пул – ин нишонаи пул аст, ки барои муайян кардани нархи мол истифода мешавад. Дар ИМА воҳиди пул доллар аст. Воҳиди пул боз мумкин аст ба қисмҳои хурд тақсим шавад. Масалан, 1 доллар ба 100 сент баробар аст.

– Андозаи нархҳо – ин усули андоза кардани қиматҳои мол мебошад. Таври дигар гӯем, ба воситаи андозаи нархҳо функцияи андозаи қимати пул ифода карда мешавад.

– Намудҳои пул ва усулҳои ба муомила баровардани онҳо. Намудҳои пул – ин номиналҳои пулҳои қоғазӣ ва тангаҳо дар муомила мебошад. Сӯме, ки аз ҷониби Бонки марказии Республикаи Ўзбекистон бароварда шудааст, мисоли намуди пул мебошад. Ҳамчунин, пулҳои нақд (қоғаз ва танга) ва бенақд (намуди навишт дар ҳисобрақами бонк)-ро ҳам фарқ мекунад.

– Низоми эмиссияи пул – ба муомила баровардан ва тартиби гардиши нишонаҳои пул. Эмиссияи пул аз ҷониби Бонки марказӣ амалӣ карда мешавад. Бонки марказӣ корҳои маҳдудкунӣ ва мувофиқсозии гардиши пулро низ амалӣ месозад.

Гардиши пул – ин ҳаракати пулҳои дар хариду фурӯши мол, пардохтҳои ғайримолӣ ва ҳисобу китобҳои дигари гуногуни дар муомила буда аст.

Қисмҳои таркибии гардиши пул гуфта, инҳоро овардан мумкин аст:

– Гардиши пардохт – ин амалӣ шудани ҳаққи кор, андозҳо, харида гирифтани қоғазҳои қиматбаҳо ва молҳои дигари маҷбурият.

– Гардиши пули ғайринақд – ин қисми бидуни пули нақд ба воситаи навиштаҷот дар ҳисобрақами бонк амалишавии гардиши пул мебошад.

– Гардиши пули нақд – ин қисми пули нақд корфармояндаи гардиши ҳамаи пул ба сифати воситаи муомила ва пардохт мебошад.

Чизе, ки ба сифати пул истифода бурда мешавад, бояд дорои хусусиятҳои зерин бошад:

– барои ҳамроҳи худ гирифта гаштани одамон созгор, яъне мӯҷаз будан;
– аз материали пухта ва тобовар будан, бо гузашти вақт сифат ва қимати худро гум накардан;

– камёб, имконияти ба он дастрас ии ҳама маҳдуд будан;

– мавҷудияти навъҳои қиматҳои гуногунро ифодакунанда;

– осон шинохташаванда ва сохта кардани он душвор будан.

Функсияи якуми пул – пул ин воситаи муомила аст. Бо ёрии пул молҳо бо пул муовиза карда мешаванд. Дар натиҷа ивазшавии мол – пул амалӣ мешавад. Дувум, пул – ин воситаи андозаи қимати пул аст. Қимати ҳар як мол бо пул андоза карда мешавад. Қимати бо пул ифодагардидаи мол нархи онро муайян мекунад. Савум, пул воситаи ҳазинаи сарватмандӣ аст. Молро бо пул иваз карда, бо пули ба даст омада моли дигар нагирифта, онро то вақти маълум нигоҳ доштан, яъне ҳазина кардан мумкин.

Дар савдои байналхалқӣ пул функсияи пулҳои дунё, ҳангоми барои мол пул пардохтан бошад, функсияи воситаи пардохтро низ иҷро мекунад.

Айни замон намудҳои пули нақд – пулҳои танга ва қоғазӣ; кредит – пулҳои намуди вексел, банкнота, чек; пулҳои ғайринақд; пулҳои дар картаҳои пластикии пардохт ва кредит буда; пулҳои электронӣ мавҷуд аст.

Массаи пул ин ҳаҷми умумии пулҳои нақди дар муомила буда ва ғайринақди дар ҳисобрақами бонкҳо мавҷуда мебошад, ки дар ихтиёри шахсони ҷисмонӣ ва ҳуқуқӣ, ҳамчунин, давлат мебошад. Массаи пул нишондоди муҳимест, ки чӣ гуна кор кардани пулро нишон медиҳад. Дар шароити низоми замонавии пул суръати гардиши пул шиддат меёбад, афзоиши массаи пул бошад, суст мегардад. Яъне, пул хубтар кор карда истодааст.

Ҷон Мейнард Кейнс ба иқтисодиёти бозор зарурати омезиши васеи давлатро асоснок карда дод ва бинобар сиёсати пул-кредит модели худро таклиф намуд. Бинобар гуфтаи ӯ сиёсати қатъии андоз ва сиёсати сабуки пул дар муштарақӣ афзоиши иқтисодии барқарорро таъмин мекунад.

ДОНИШИ ХУДРО САНҶЕД!

1. Дар бораи чараёни иваз кардани маҳсулот дар қадим маълумот диҳед.
2. Пул вазифаи худро дар мисоли тилло чӣ гуна иҷро кардааст?
3. Ҳар кадом чиз ҳам оё вазифаи пулро иҷро карда метавонад?
4. Мисолҳои ҳаётие оред, ки ҳар як функцияи пулро возеҳ нишон диҳад.
5. Ба фикри шумо пул бояд чӣ гуна хусусиятҳо дошта бошад?
6. Кадом навъҳои пулро мешиносед?
7. Низоми пул чист? Элементҳои онро гӯед.
8. Қисмҳои таркибии гардиши пулро фаҳмонед.
9. Массаи пул чист?
10. Дар бораи хусусиятҳо ва функцияҳои пул чиҳо медонед?
11. Дар бораи модели Кейнс фикри умумиатонро гӯед.

Дар хотир доред!

- Пул молест, ки тамоми маҳсулот ва хизматро харид кардан мумкин аст.
- Пул яке аз кашфӣҳои бузурги инсоният мебошад.
- Пул воситаи муомилот, ченак ва чамбоварии сарват аст.
- Одамон баҳри манфиати маълум молҳо ва хизматро мубодила менамоянд.

МАВЗЎИ 8

БОЗОР ВА ХЕЛҲОИ ОН

? САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Одамони дар расми 1 тасвирёфтаи бозори деҳқониро чӣ тавр ба ду тоифа ҷудо кардан мумкин аст? Дар бозор кӣҳо ба сифати фурӯшанда ва харидор иштирок доранд? Мақсади онҳо аз чӣ иборат аст?
2. Дар расмҳои 2 ва 3 тасвирёфтаҳо оё бозор гуфтан мумкин аст?
3. Бозор ба фикри Шумо кадом вазифаро иҷро мекунад? Фикратонро бо мисолҳои ҳаёти фаҳмонда диҳед.
4. Молҳо ва хизматҳои дар расмҳои 4, 5, 6 тасвирёфта дар кадом бозор фурӯхтаву харид мегарданд?

Шумо ба маҳалҳои алоҳида ҷудокардашудаи пур аз одам ва амалӣ гардонандаи ҷараёни хариду фурӯш — бозори деҳқонӣ, бозори мошин, бозори сару либос ва ғайра шинос ҳастед. *Бозор* маконест, ки он барои воҳурии фурӯшандаву харидорон ва амалӣ гардондани ҷараёни хариду фурӯш истифода мешавад. Ҷараёни хариду фурӯшро ба воситаи алоқаи телефонӣ ва Интернет низ ба амал баровардан мумкин аст. Маълум аст, ки бозор асоси хоҷагии молро ташкил медиҳад. Модоме, ки мол барои дигарон истеҳсол карда мешавад, барои фурӯш ва мубодилаи он бо чизҳои дигар мавҷуд будани бозор шарт аст.

Вазифаҳои бозор аз инҳо иборат аст:

- ба ҳам пайвастании истеҳсол ва истеъмоли;
- ба воситаи ҷараёни хариду фурӯш муқаррар кардани баҳои мол;
- ба тартиб даровардани иқтисоди истеҳсолоти мебошад.

— дар байни давлатҳои гуногун робитаҳои ҳамкориҳои иқтисодиро ба роҳ мебаранд.

Харидоре, ки молро аз нархи муқарраргардида арзонтар мефурӯшад, набояд аз бозор дилгир шавад. Бозор макони муқарраркунандаи аз ҳама холиси мол мебошад.

Ба саволҳои: «Чиро бояд истеҳсол намуд? Чӣ тавр бояд истеҳсол кард? Барои кӣ бояд истеҳсол намуд?» танҳо бозор ҷавоб дода метавонад. Бозор ба истеҳсолкунандагон аз рӯи паст ё баланд шудани нархи мол, оиди истеҳсоли моли зарурӣ ва миқдори он, ё ин ки молҳои ғайризарурӣ хабар медиҳад. Агар мол бозоргир бошад, он гоҳ истеҳсоли он зиёд карда мешавад ва агар мол мувофиқи нархи муқарраргардида ба фурӯш наравад, он гоҳ истеҳсоли он боздошта, ё ин ки барои кам кардани сарфу хароҷот ва арзон намудани нархи он чораҳо андешида мешавад.

Хариду фурӯш – чараёнест, ки дар он молу хизматҳо бо пул, пул бошад, бо мол ва хизматҳо мубодила карда мешавад.

Бозор – ҷои вохӯрии харидорон ва фурӯшандагон аст, ки барои амалӣ гардонидани чараёни хариду фурӯш ҷудо карда шудааст.

Ҳоло дар бозорҳои мувофиқи фурӯхта шудани молҳои, ки қариб аз ҳамаи мамлакатҳои дунё оварда шудаанд, мисоли равшани он мебошад. Аз ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ ҳама манфиатдоранд.

Бозорҳои мувофиқи фурӯши мол ба бозорҳои молҳои истеъмолӣ, воситаҳои истеҳсолӣ, молия, меҳнат, интеллектуалӣ тақсим мегарданд.

Мавод ва хизматҳои, ки барои аҳоли заруранд, дар бозори молҳои истеъмолӣ фурӯхта мешаванд. Бозори деҳқонӣ, ки мо онро хуб медонем, бозори чорво, бозори мошин, бозори хонаву ҷой, бозори сару либос ва маснуот, мағозаҳо, супермаркетҳо, ошхона, нонвойхона, нақлиёт, алоқа, барқ, об,

Бозори молҳои истеъмолӣ – бозорест, ки дар он мол ва хизматҳои, ки барои эҳтиёҷи аҳоли заруранд, фурӯхта мешаванд.

газ, корхонаҳои таъминоти гармӣ, сартарошхона, маскани фарҳангӣ, ниғаҳдории тандурустию таълимӣ *бозори молҳои истеъмолӣ*ро ташкил медиҳанд.

Асбобу анҷом, биною иншоот, ашёи хом ва филизоте, ки барои дар корхонаҳо истеҳсол кардани мол заруранд, дар *бозори воситаҳои истеҳсолӣ* фурӯхта мешаванд. Хариду фурӯши воситаҳои истеҳсолӣ бевосита байни истеҳсолгар ва истеъмолгар ё ин ки тавассути хизмати биржаи молиро фирмаҳои савдо ба амал бароварда мешаванд. Биржаҳои молӣ чунин ташкилотҳоеанд, ки барои таъмини хариду фурӯши яқлукҳои мол бо ҳаҷми калон миёнаравӣ мекунанд.

Биржаи молӣ – ташкилотест, ки барои дар ҳаҷми калон ва ба тариқи яқлухт харидан ва фурӯхтани мол миёнаравӣ мекунад.

Бозори воситаҳои истеҳсоли – бозорест, ки дар он мол ва хизматҳое, ки барои эҳтиёҷи корхона ва фирмаҳо заруранд, фурӯхта мешаванд.

Қувваи корӣ низ аз сабаби моли махсус буданаш бозори худро дорад. Қувваи корӣ дар *бозори меҳнат* фурӯхта мешавад. Дар чунин бозорҳо биржаҳои меҳнате амал мекунанд, ки фаъолиятшон барои бо ҷои кор таъмин кардани аҳоли, инчунин қонё гардонидани талаботи корхонаю

Биржаи меҳнатӣ – ташкилотест, ки байни корхонаҳо ва ашхоси корҷӯянда фаъолияти воситаҷигиро адо мекунад.

Бозори меҳнат – бозорест, ки дар он ҷараёнҳои «хариду фурӯш»-и нерӯи коргарӣ амалӣ мегарданд.

ташкilotҳо ба қувваи корӣ равона карда шудаанд. Маркази кӯмак ба шуғл ва ҳимояи иҷтимоӣ ба қувваи корӣ эҳтиёҷ дорад ва вазифаи воситаҷигиро байни корхонаҳои ба қувваи корӣ эҳтиёҷманд ва ашхоси корҷӯянда иҷро менамояд. Пулро моли махсуси ҳамабоб гуфта будем. Пас, он ҳам бояд бозори худро дошта бошад. Ин бозорро *бозори молия* меноманд. Пулҳо дар бозори молия ҳамчун вом дода ё қарз гирифта мешаванд. Чунин хизматҳо аз ҷониби бонкҳо иҷро мегарданд. Дар бозори молия, ба ғайр аз пулҳои оддӣ, қоғазҳои қиматнок — саҳмия, облигатсия ва вексел барин пулҳои махсус низ фурӯхта ва харида мешаванд. Бо ин кор биржаҳои фондӣ шуғл меварзанд. Ба ҳамин монанд, дар бозори молия пулҳои давлатҳои хориҷӣ — асъор (валютаҳо) низ

Қоғазҳои қиматбахо – ҳуҷҷатест, ки намуди махсуси пулро дорад. Қурбаш ба миқдори муайяни маблағ ё ин ки ягон амвол баробар аст ва ё муносибати нисбати онҳо доштаро тасдиқ мекунад.

Биржаи фондӣ ташкилоти миёнаравест, ки бо хариду фурӯши қоғазҳои қиматбахо шуғл меварзад.

Бозори молия – бозорест, ки дар он ҷараёнҳои хариду фурӯши пул ва қарзҳои арзишдор амалӣ мегарданд.

фурӯхта ва харида мешаванд. Ин фаъолиятро бонкҳо ва шабакаҳои мубодилаи асъор амалӣ мегардонанд.

Дар *бозори молҳои интеллектуалӣ* мол ва хизматҳое, ки маҳсули меҳнати ақлианд, фурӯхта мешаванд. Ғояҳои илмӣ ва асарҳои санъат, маълумотҳои гуногун, лоиҳа ва кашфиётҳои техникӣ, барномаҳои компютерӣ, кино, намоишҳои консертӣ ва ғайра мисоли молҳои маҳсули меҳнати ақлианд.

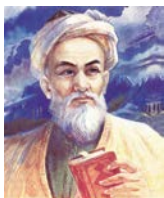

Бозори молҳои интеллектуалӣ – бозорест, ки дар чараёни хариду фурӯши маҳсули меҳнати ақлий амалӣ мегардад.

Дар баробари ин бозорҳои низ мавҷуданд, ки барои молҳои алоҳида пешбинӣ гардидаанд. Масалан, бозори нафт, бозори пахта, бозори ғалла, бозори филизи ранга ва бозори молҳои дигар аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Бозорҳо аз рӯи ҳудуди ихотакардашон ба бозорҳои маҳаллӣ, ҳудудӣ, миллий ва байналхалқӣ ҷудо мешаванд.

Бозорҳо одатан ба ду гурӯҳи калон ҷудо карда омӯхта мешаванд. Онҳо бозори молҳо ва хизмат, инчунин бозори омилҳои истеҳсолианд.

Абӯалӣ ибни Сино
(980-1037)

Олими ҳамадон ва алломаи Шарқ Абӯалӣ ибни Сино ба фанни иқтисодиёт бо андешаҳои илмии худ ҳисса гузоштааст. Аз он ҷумла, ӯ ба мафҳуми эҳтиёҷ таъриф дода, дар бобати офариниши неъматҳои моддӣ мавқеи меҳнатро муайян кардааст. Оид ба мафҳумҳои «Тақсимооти меҳнат», «Сабадҷаи истеъмол» ва омили инсонӣ фикрҳои ӯро баён сохтааст.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Оё барои мавҷудияти бозор ҳамеша маскани алоҳида зарур мешавад?
2. Бозор кадом вазифаҳоро ба ҷо меоварад? Онро яқояк фаҳмонед.
3. Хелҳои бозорро номбар кунед. Фарқи бозори воситаҳои истеҳсолӣ аз бозори молҳои истеъмолӣ дар чист?
4. Дар бозори молҳои интеллектуалӣ чихоро мефурӯшанд?
5. Ба бозори меҳнат мисолҳо оваред.
6. Дар бозори молия чӣ гуна тичорат амалӣ мегардад?
7. Ба бозорҳои маҳаллӣ, ҳудудӣ, миллий ва байналхалқӣ мисолҳо оваред.
8. Кадом биржаҳоро медонед? Фарқу ҷиҳатҳои умумии онҳоро муайян кунед.

Дар хотир доред!

- Бозор имконият медиҳад, ки молро мубодила созанд ва ё иваз намоянд.
- Нархи мол дар бозор муайян карда мешавад.
- Бозор иқтисодиётро ба тартиб меоварад.
- Бозорҳо аз рӯи молҳои, ки дар онҳо фурӯхта мешаванд, ба хели бозори маводи истеъмолӣ, бозори воситаҳои истеҳсолӣ, бозори молия, бозори меҳнат ва бозори молҳои интеллектуалӣ ҷудо мешаванд.

МАВЗЎИ 9

БОЗОРҲО ВА НАРҲҲО

? САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Ба сифати харидор ба ашёи болой нарх гузored.
2. Ҳангоми гузоштани нарх ба чиҳо эътибор додед?
3. Барои гузоштани нархи ашёе, ки дар дохили куттии сиёҳ чойгир аст, ба Шумо чӣ гуна маълумотҳо зарур мешаванд?
4. Барои ба мол муайян кардани нарх ба шумо чӣ гуна маълумотҳо лозим аст?
5. Аз дӯкон нархи ҳозираи ягон молро пурсед ва барои эзоҳ додани он ки ин мол бо кадом сабаб ба ин нарх фурухта мешавад, саъй кунед.

Чунонки дар мавзӯи гузашта таъкид гардид бозорҳо муносибатҳои тарафайн аст, ки барои мубодилаи молҳо, хизмат ба харидорон ва фурушандагон имконият фароҳам меояд. *Нарх* миқдори пулест, ки харидорон барои як мол ё як воҳид хизмати муайян пардохт мекунанд. Масалан, барои як килограмм равшани зард 30 000 сӯм, барои як баста чой 4500 сӯм, барои якто велосипед 1 200 000 сӯм ва ҳоказо.

Нархҳо мудом ба якдигар қиёс мегарданд. Тавассути бо ҳам қиёс кардани нархҳои маҳсулоти мухталиф истеъмолгарон онро харид мекунанд. Тавассути бо ҳам қиёскунии захираҳои гуногун фирмаҳо моли муайян ва хизматро

Нарх миқдори пулест, ки харидорон ба як воҳиди моли муайян ё хизмат сарф мекунанд.

харид мекунанд. Фурӯшандагон нархро дар бозорҳои мухталиф бо ҳам қиёс намуда, ба таври аз ҳама манфиатнок мумкин будани фурӯши моли худро аниқ мекунанд. Ҳамин тавр, ба се саволи асосии иқтисодӣ ҷавоб дода мешавад:

Чиро истехсол кардан лозим?

Молеро истехсол кардан ва хизматеро ба ҷо овардан лозим аст, ки ғойдаи бисёр оварад.

Чӣ тавр истехсол кардан лозим?

То имкон ҳафт бо харчи кам истехсол бояд намуд.

Барои кӣ бояд истехсол намуд?

Барои шахси дилхоҳ истехсол кардан лозим аст, ки пардохти нархи бозории молро меҳақад ва ба он кодир мебошад.

Арзишҳо!

Оё эътибор додаед: агар касе ашӯро харид кунад, ба донишҷӯи нархи он мекунад. Маълумот аз хусуси нархи ашӯ ба мо барои чӣ зарур аст?

Вобастагии байниҳамдигарӣ, бидуни ба нақшагирии марказии нархҳои бозор, қарори истехсолгарони хусусӣ ва харидоронро бевосита назорат накарда, бо кадом тарз молҳои бешумор ва хизматро дар вақти дилхоҳ, ба миқдори зарурӣ истехсол намуданро дарк кардан ниҳоят муҳим аст. Ҳодисаи мазкур ба сабаби дар низоми бозор се вазифаи асосиро ба ҷо овардани нархҳо содир мегардад. Онҳо: 1) вазифаи додани ахбор; 2) вазифаи рағбатноксозӣ; 3) вазифаи тақсимкунӣ мебошанд.

Нархҳо ва нисбияти байни онҳо истеъмолгарон, истехсолгарон ва соҳибони захираҳоро дар низомҳои бозор барои қабул кардани қарор оиди чиро, бо кадом миқдор харид кардан бо маълумотҳои зарурии асосӣ таъмин месозад. Барои пурра дарк кардани аҳамияти вазифаи иттилоотии нархҳо тасаввур кунед: ба супермаркет барои харид даромадед, ягон маҳсулоти дар рафҳо гузошташуда нарх надоранд, ё худ фарз кунед, ки миқдори музди меҳнатро надониста, яке аз имконияти ду ҷои корро интихоб кунед, ё ягон маълумотро оид ба иҷрои кор ба чӣ миқдор дастмуд гирифтани рангуборчӣ, чӣ қадар будани нархҳои ранг, мӯқалам ва дигар маводро надониста, баробари ин ба кироя гирифтани рангуборчӣ ё худ саъю кӯшишатонро дар боби қабули қарор оиди худатон баҳри ба иҷро расонидани ин кор тасаввур намоед.

Тағйирёбии нархҳо барои дар бозори иқтисодӣ интиқол додан ё аз нав тақсимкунии захираҳо рағбат ҳосил мекунад. Нисбат ба нархи ҷуворимакка зиёд шудани нархи лаблабу фермеронро барои бештар лаблабу ва камтар ҷуворимакка коштадан даъват мекунад. Нисбат ба маоши бухгалтерҳо кам будани маоши ҳуқуқшиносон сабаби он мешавад, ки камтар одамон ҳуқуқ, бештар одамон бухгалтерияро омӯзанд. Дар бозори озод зиёдшавии фоида захираҳоро ҷалб мекунад ва зиёдшавии зарар ба натиҷаи муқобили он боис мешавад. Фоида ҷароғи сабзи ҳаёти иқтисодӣ, зарар бошад, ҷароғи сурхи он аст. Чунонки низоми назорати ҳаракати роҳи хуб коркунанда мавҷудияти ҳам ранги сабз, ҳам ранги сурхро талаб мекунад, барои низоми бозори хуб фаъолияткунанда мавҷудияти ҳам фоида, ҳам зарар зарур аст. Дар ҳар як мисоли дар боло овардашуда вазифаи рағбатноксозии нархҳо намоён мегардад.

Дигар шарту шароит тағйир наёфта, нархи ягон мол афзояд, одамон барои камтар харидани он тайёру қодир мегарданд. Ва баръакс, нарх ҳар чӣ қадар паст равад, хоҳиш ва қобилияти харидории одамон ба ин мол баланд мегардад. Ба воситаи нархҳо захираҳои камёб дар бозор, хоҳиш ва қобилияти ба онҳо пардохт кардани пул дар байни истеъмолгарони баландтарин тақсим карда мешавад. Соҳиби замини дар гӯшаи кӯчаи марказии шаҳр буда, онро ҳангоми ба мақсади бинои идора ба иҷора додан нисбат ба гараж ё анбор иҷора додани он имконияти калонро молик бошад, аз замин ба мақсади бинои идора истифода мебарад ва гаражу анбор аз ин ҷо бароварда мешаванд. Агар 50000 нафар хоҳиши дар толори ғунҷоишаш 5000 нафара дидани консертро дошта бошад, нархи чиптаҳоро ба миқдори зарурии пардохтии 5000 нафар зиёд кардан мумкин аст; 45000 нафари боқимонда ба туфайли нархҳои баланд консерт тамошо карда наметавонанд.

Адам Смит чунин ҳисобидааст, ки дар сохти бозаргонӣ бидуни даҳолати қасе нархҳои «адолатнок»-ро муайян карда метавонанд. Вай тамоми молҳо ба нархи муайян соҳиб буда, ин нарҳо ба сарфу хароҷоти ба ин мол сарфшуда вобаста буданашро таъкид намудааст. Ба фикри ӯ, барои истеҳсоли мол ба замини истифодагардида ба сифати рента ҳақ бояд дода шавад. Барои истифодаи маблағе, ки ба истеҳсоли маҳсулот ҷалб карда мешавад, ба миқдори муайян ҳақ додан лозим. Барои ҷалб сохтани қувваи корӣ ҳам музди меҳнат бояд дода шавад.

Ба фикри Адам Смит, ана ҳамин хароҷотҳо нархи молро ташаккул медиҳанд. Вале ин нархҳо дар баъзе ҳолатҳо тағйир ёфтанишон лозим, масалан, ҳангоми рӯй додани камчинӣ.

Адам Смит
(1723–1790)

Олими иқтисодшиноси шотландӣ Адам Смитро бисёриҳо асосгузори фанни иқтисодиёти замонавӣ меҳисобанд. Вай бо шоҳасари худ «Тадқиқот дар бораи табиату сабабҳои боигарии халқҳо» ба ривочи фанни иқтисодиёт саҳми калон гузоштааст. Ба фикри Адам Смит боигарии миллат ба ҳаҷми истехсолот вобастааст. Вай тарафдори қатъан кам кардани даҳолати давлат ба иқтисодиёт буд. Ӯ омили асосии пешрафти иқтисодиёт манфиатдории моддиро нишон додааст. Ба иқтисодиёт мафҳуми «Дасти ноаён»-ро дохил кардааст.

Мақсад ва интиҳои ягонаи ҳар гуна истехсолот истеъмол аст. (А.Смит)

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Нархи мол гуфта чиро мегӯянд?
2. Сабъу ҳаракататонро хангоми хариди ягон ашё дар бозор маънидод кунед. Барои чӣ аз фурушандаи ростодада харид намекунад?
3. Нарх дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ чӣ гуна вазифахоро иҷро мекунад?
4. Нархи мол дар бозор чӣ гуна маълумот медиҳад?
5. Вазифаҳои иттилоотӣ, рағбатноксозӣ ва тақсимоти нархро бо мисолҳои мушаххас маънидод созед.
6. Ба истехсолгарон фоида ва зарар аз чӣ хабар медиҳад?
7. Шумо ба фикри Адам Смит ба пуррагӣ ҳамроҳ мешавед?
8. Ба фикри шумо, ӯ чиро ба эътибор нагирифтааст?
9. Шароити давраи Адам Смит ва замони кунунро қиёс карда, барои ташаққул ёфтани нархҳои замони ҳозира боз чиҳо таъсир расонданаширо шумурда диҳед.

Дар хотир доред!

- Нарх ифодаи пулии қимати мол мебошад.
- Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ нарх вазифаҳои иттилоотӣ, рағбатноксозӣ ва тақсимотро ба чо меоварад ва ба се саволи асосии иқтисодиёт ҷавоб медиҳад.
- Дар сохтори бозаргонӣ нарх ба истеъмолгар ва истехсолгар оид ба истехсолу тақсимоти мол маълумоти пурқимат медиҳад.

МАВЗЎИ 10

ИШТИРОКЧИЁНИ БОЗОР

? САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Дар расмҳои 1 ва 3 биноҳои мактаб ва завод ба давлат тааллуқ доранд. Фабрикаи расми 3 мутааллиқи соҳибкор аст. Дар расми 4 оила тасвир ёфтааст. Ҳар як оила соҳиби хочагӣ, иқтисодиёти хурди худ мебошад. Аз ҳамин сабаб агар дар иқтисодиёт суҳан дар бораи оила равад, ибори «Ҳоҷагии хонаводагӣ» истифода бурда мешавад.

1. Давлат барои сохтани бинои мактаби мусиқӣ масолах, қувваи корӣ ва чиҳозоти ба он заруриро аз кучо мегирад? Омӯзгорон ва кормандони он бо кадом тарз ба кор қабул карда мешаванд?
2. Фабрикаи бофандагӣ ашёи хом ва қувваи кориро аз кучо мегирад? Он маҳсулоти худро дар кучо мефурӯшад?
3. Давлат барои заводи худ қувваи кориро аз кучо пайдо мекунад ва маҳсулоташро дар кучо мефурӯшад?
4. Ҳоҷагии хонаводагӣ барои истеъмоли худ молро аз кучо мегирад? дар бозори қувваҳои корӣ чӣ гуна таклифро пеш гузошта метавонад?
Дар ҷавобхоятон истифодабарии мафҳуми бозорро аз ёд набароред. Дар бораи аҳамияти қувваи корӣ, ашёи хом, масолах, чиҳозот ва таъмин будан бо қувваи корӣ ҳарф занед.

Агар *истехсолкунанда* – корхона манбаъҳои табиӣ, воситаҳои истехсоли ва қувваи коргариро аз бозор харида гирад, он гоҳ вай дар бозор ба сифати харидор ва агар моли истехсолнамуда, хизмат, инчунин, молу амволи ба худаш мутааллиқро ба бозор бароварда фурушад, он гоҳ вай дар бозор ба сифати фурушанда иштирок мекунад. Масалан, заводи орд бино, асбобу анҷоми осие, гандум ва қувваи кори ба худ заруриро аз бозор харида мегирад, яъне он дар бозор ҳамчун харидор иштирок менамояд. Баробари ин вай аз гандум орд истехсол намуда, онро дар бозор мефурушад. Яъне, дар бозор ба сифати фурушанда низ иштирок мекунад.

Истехсолкунандагон — корхонаҳои офарандаи мол ва хизмат.

Истеъмолкунандагон — аҳоли ва хоҷагиҳои хонаводагӣ хизмат, молҳои истеъмоли ва молу амволи гуногуни барояшон заруриро чун миқоз аз бозор харида мегиранд. Аз тарафи дигар бошад, аҳоли молу амволи ба худаш мутааллиқро дар бозор мефурушад. Монанди ҳамин онҳо дар корхонаҳои гуногун меҳнат намуда, бар ивази он музди меҳнат мегиранд, яъне ҳамчун фурушанда қувваи кориашонро мефурушанд. Пас, маълум мешавад, ки истеъмолгарон — аҳоли ва хоҷагиҳои хонаводагӣ низ дар бозор ҳам ба сифати харидор ва ҳам ба сифати фурушанда иштирок мекардаанд.

Истеъмолкунандагон — онҳое, ки моли истехсолшуда ва хизматро бево-сита истеъмол мекунад ё аз онҳо истифода мебаранд. Ба сабаби он ки истеъмолкунандагон, асосан, бо оилаҳои худ ҳаёт ба сар мебаранд, онҳоро хоҷагии хонагӣ ҳам меноманд.

Давлат (ҳукумат) дар бозор ба сифати мақомоти роҳбарикунандаи ҷамъият ва соҳиби манбаъҳои табиӣ мавқеи алоҳидаро ишғол менамояд. Аз ин рӯ, он ҳамчун иштирокчии сеюми бозор ба таври алоҳида нишон дода мешавад. Давлат, агар аз як тараф манбаъҳои табиӣ, хизмати идораю муассисаҳои давлатӣ, маҳсулотеро, ки дар корхонаҳои гуногуни давлатӣ истехсол мешаванд ва молу амволеро, ки дар ихтиёри худ дорад, фурушад, аз тарафи дигар он барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти корхонаҳои давлатӣ аз бозор молу хизмат ва қувваи кориро меҳарад. Давлат бар ивази хизматҳое, ки ба аҳоли ва корхонаҳо ба воситаи идораю муассисаҳои худ мерасонад, аз онҳо ҳаққи худро бо намуди подошу андозҳои маҷбурии гуногун рӯнда мегирад.

Ба ҳамин монанд, ҳар се иштирокчии бозор — давлат, истехсолкунандагон ва истеъмолгарон тавассути бозор ба ҳамдигар пул қарз медиҳанд ва аз ҳамдигар пул қарз мегиранд, қоғазҳои қимматноки якдигарро меҳаранд ва ҳам мефурушанд. Ҳамин тариқ, байни ҳар се иштирокчии бозор ҷараёни ха-

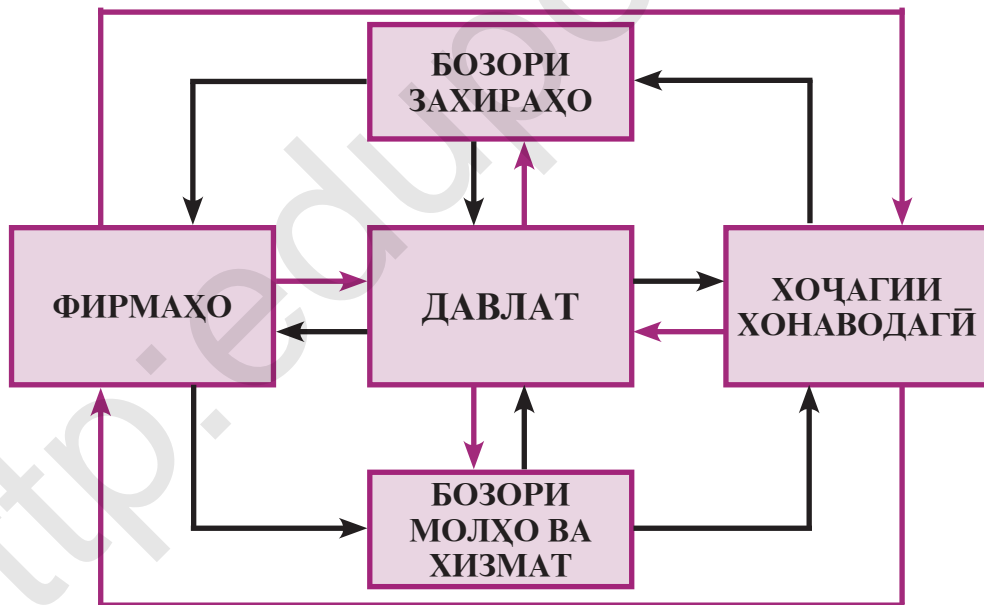
риду фурӯш содир мегардад ва ба равиши даврӣ бозорро ба ҳаракат оварда меистад.

Қатъи назар аз кӣ дар он ширкат варзидан, вазифаи асосии бозор – ин ташкил кардани муносибатҳои хариду фурӯш байни фурӯшандаву харидор мебошад. Яъне, бозор ин маҷмӯи созишномаҳои хариду фурӯши мол ва хизматҳо, ки ба воситаи пул амалӣ мешавад. Аз чунин намуди муносибатҳои иқтисодӣ бинобар як созишномаи бозор соддатарин формулаи муносибатҳои моливу пулиро ба вуҷуд овардан мумкин аст:

ФУРҶШАНДА – МОЛ – ПУЛ – ХАРИДОР

Формулаи мазкур сохтори “хуҷайра, катакча”-и бозорро ифода мекунад. Тамоми “организм”-и бозор бошад, аз чунин “хуҷайраҳо” ташкил меёбад. Пас маълум мешавад, ки муносибатҳои мол дар шароити бозар ҳам аз вобастагиҳои мисли формулаи болоӣ иборат аст.

Чуноне ки дар боло номбар кардем, иштирокдорони бозор — давлат, истеҳсолгарон ва хоҷагиҳои хонаводагӣ (истеъмолгарон) аз бозор ашёро меҳаранд ва чизеро мефурӯшанд. Аз ин рӯ, дар бозор захираҳо, молҳо, хизмат ва маблағҳои пулӣ дар ҳаракати доимӣ буда, гирдгардон аст.

Хоҷагиҳои хонаводагӣ, яъне истеъмолгарон амвол, қувваи корӣ, музди меҳнатеро, ки ба худашон мутааллиқ аст, бар ивази пардохту фоидаҳои фоизнок ба давлату фирма ва корхонаҳои истеҳсолгар мефурӯшанд. Аз

даромади худ ба максади қонё гардондани эҳтиёчи худ аз бозор хизмати зарурӣ, молҳои истеъмолӣ ва амволи мухталифро меҳаранд.

Дар навбати худ давлат ба ин пулҳо молу хизмати барояш заруриро аз истеҳсолгарон ва хоҷагиҳои хонаводагӣ меҳарад. Истеҳсолгарон бошанд, пулҳоеро, ки аз хоҷагии хонаводагӣ гирифтааст, боз барои аз аҳоли ва давлат харидани захираҳои зарурӣ сарф менамоянд. Ҳамин тавр, дар иқтисодиёт бозори захираҳо, молҳо, хизмат ва маблағҳои пулӣ бетанаффус гирд мегарданд.

Ҳамаи корхона, ташкилот ва муассисаҳоеро, ки дар амалӣ гардонидани вазифаҳои бозор иштироки бевосита надоранд, вале ба он ёрӣ ва хизмат мерасонанд, **инфрасохтори бозор** меноманд. Ба инфрасохтори бозор бонкҳо, ширкатҳои суғуртагӣ, биржаҳои молию фондӣ, биржаҳо, хонаҳои савдо, идораҳои гумрук, омор, молия, ташкилотҳои гуногун, ки маслиҳати ҳуқуқӣ медиҳанд, муассисаҳои савдоҳои махсус медароянд.

Инфрасохторҳои бозор – корхона, ташкилот ва муассисаҳои мебошанд, ки дар амалӣ гардидани вазифаҳои бозор бевосита иштирок нақунанд ҳам, ба он мадад ва хизмат мерасонанд.

ДОНИШИ ХУДРО САНЌЕД!

1. Иштирокдорони бозорро тавсиф диҳед.
2. Сарфа ва нигоҳубини мулки давлат, пеш аз ҳама, барои кӣ муҳим аст?
3. Дар бораи муносибатҳои моливу пулии шароити бозор гуфта диҳед.
4. Дар бораи муносибатҳои молу пул дар шароити бозор гуфта диҳед.
5. Дар иқтисодиёт гардиши захираҳо, молҳо, хизмат ва маблағҳои пулиро фаҳмонда диҳед.
6. Дар бораи инфрасохтори имрӯзаи бозори мамлакатамон чӣҳо медонед? Ҳаракат кунед, ки фикратонро дар асоси мисолҳои ҳаёти фаҳмонед.

Дар хотир доред!

- Иштирокдорони бозор давлат, истеҳсолгарон ва хоҷагиҳои оилавӣ-хонаводагӣянд.
- Молҳо, хизмат ва маблағҳои пулӣ дар бозор байни давлат, истеҳсолгарон ва истеъмолгарон ҳамеша давр мезананд.

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛ

ХИЗМАТҲОИ ПАРДОХТИ МУҚОБИЛ

Дар натиҷаи ривҷебии технологияҳои компютерӣ картаҳои пластикӣ ба сифати воситаи пардохт қорбаст мешаванд. Картаҳои пластикӣ воситаи пардохти замонавӣ мебошанд. Картаҳо дастгоҳи электронӣ буда, ба он маълумотҳои оиди соҳиби пул, миқдори пул ва дар кадом банк нигоҳ дошта шудани он ворид карда шудааст. Картаи пластикӣ ба дастгоҳи махсус ҷойгир карда шуда, миқдори пули зарурӣ аз ҳисобрақами дар банк доштаи харидор ба ҳисоби муассисае, ки пардохт қабул мекунад, гузаронда мешавад. Бо мақсади пешгирии аз карта истифода бурдани дигарон он аз ҷониби соҳиби карта бо коди махфӣ – “калид” ҳимоя карда шуда, онро фақат бо ҳамин “калид” кушодан мумкин.

Ҳамчунин, пули дохили картаи пластикиро ҳангоми лозим шудан бо истифода аз дастгоҳе таҳти унвони банкомат ба пули нақд иваз карда гирифтани он мумкин аст.

Бо картаҳои пластикӣ амалӣ кардани кардохтҳо айни замон ба ҳар як шаҳрванд ба ҳолати оддӣ табдил ёфтааст. Сабаб ин аст, ки онҳо барои мичозон воситаи созгори пардохт буда, эҳтиёҷи пули нақдро ба дараҷаи эҳсосшаванда коҳиш медиҳанд. Дар мамлақати мо ба воситаи картаҳои пластикӣ на танҳо амалӣ кардани пардохт, балки имконияти кредит гирифтани ҳам мавҷуд аст.

Арзишҳо:

Ҳанӯз аз асрҳои IV-III то милод дар ҳудуди мамлақати мо тилло, нуқра, тангаҳои мисӣ таҳти унвони драхма ва тетрадрахма зарб карда шудаанд. Ин пулҳо ҳангоми кофтуковҳои археологӣ аз Термиз, Тахтасангин, Дехнав, Кампиртепа, Афросиёб пайдо шудаанд.

Дар натиҷаи тараққиёти технология ва рушди иқтисодӣ дар тамоми дунё, аз ҷумла, дар Ўзбекистон низ тиҷорати электронӣ фаъол рушд меёбад. Ин бошад, дар навбати худ, аз тавассути банкҳо ба тарзи анъанавӣ амалӣ кунондани пардохтҳо гузаштан ба пардохтҳои мобилӣ, зудамал ва боварбахши ба инноватсияҳои технологияи замонавӣ асоснокшударо тақозо мекунад.

Яъне, ба низоми пардохти анъанавӣ офарида шудани низомҳои пардохти муқобил, нав ба талаби рӯз табдил меёбад.

Аз низомҳои ин гуна пардохти муқобил созгортинаш – ин низоми пардохти ба воситаи телефонҳои мобилӣ коркунанда ва ба ҳамаи талабҳои молиявӣ мувофиқ мебошад.

Бинобар ин низом миқоз барои амалӣ кардани пардохт баҳри мол ё хизмат аз нақд, пулгузаронӣ, чек ё картаи пластикӣ не, балки аз телефони мобилии худ истифода карданаш мумкин.

Сабаби ба вучуд омадан ва ривожёбии низоми мазкур ҳамабоб, соддагӣ ва боварбахшии онҳо мебошад. Ин бошад, дар навбати худ, барои ба вучуд омадани бозори калони хизматҳои молиявӣ мобилӣ боис мегардад.

Ба воситаи низоми мазкур ҳар гуна шахс метавонад дар бонк ба ҷойи ҳисобрақами махсус бо ҳисобрақами электронӣ, ки “ҳамёни электронӣ” номида мешавад, пули худро нигоҳ дорад ё тасарруф намояд.

Аз воситаи мулоқоти оддӣ ва воситаи ахбор ба воситаи нигоҳдорӣ, интиқол, қабулкунии пули нақд ва ғайринақд, харида гирифтани мол, амалӣ кардани пардохтҳои маҷбурӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтани телефони мобилӣ ҳам аз хусусиятҳои низоми пардохти муқобил мебошад.

Дар ин бора дар Ёзбекистон солҳои охир саъю ҳаракатҳои мунтазам бурда мешавад. Хусусан, оид ба ин соҳа ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ қабул карда мешавад ва инфрасохторҳои зарурӣ ташаккул меёбанд. Ба воситаи телефони мобилӣ амалӣ шудани пардохтҳои коммуналӣ, барои баъзе хизматҳо гузаронда шудани пул низ дар мамлақати мо роҳандозӣ шудани низомҳои муқобилро мефаҳмонад.

Арзишҳо:

Ба ибораҳои мисли “Пул – чирки даст”, “Пул бошад, дар чангак шӯрбо” муносибати худро баён кунед.

1. Дар бораи картаҳои пластикӣ чӣҳо медонед? Фарқ ва бартарияти онҳо аз пулҳои қоғазӣ дар чист?
2. Сабаби ба низомҳои пардохти муқобил эҳтиёҷ пайдо шудан дар чист?
3. Ба фикри шумо сабаби ба сифати воситаи пардохт кор кардани телефонҳои мобилӣ дар чист?
4. Аз калонсолони оилаатон тавассути телефони мобилӣ чӣ гуна пардохтҳоро амалӣ карданашонро пурсида гиред.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ ТАКРОРИ БОБИ II

А. САВОЛҶО

1. Мушкilotерo, ки дар замонҳои мавҷуд набудани пул ҳангоми ҷараёни мубодилаи маҳсулот ба вучуд меомаданд, фаҳмонда диҳед.
2. Оё ҳар гуна ашё вазифаи аёнии пулро адо карда метавонад?
3. Доир ба ҳар як вазифаи пул мисоли ҳаётӣ оред.
4. Дар натиҷаи ҷараёни хариду фурӯш харидор бисёртар нафъ мебинад ё фурӯшанда?
5. Оё барои мавҷудияти бозор ҳамеша маскани алоҳида ҷудо кардан шарт аст? Ҷавобатонро асоснок намоед.
6. Вазифаҳои бозорро дар мисоли бозори ба худатон ошно фаҳмонда диҳед.
7. Баланд гардидани нархи молҳои бозорӣ, воситаҳои истехсолӣ ба нархи молҳои бозори истеъмолӣ чӣ гуна таъсир мерасонад?
8. Бозори воситаҳои истехсолӣ аз бозори молҳои истеъмолӣ чӣ фарқ мекунад?
9. Давлат аз бозор чӣҳоро меҳарад ва чӣҳоро мефурӯшад?
10. Гирдгардии захираҳо, молҳо, хизмат ва маблағҳои пулиро дар иктисодиёт бо мисолҳои гуногун фаҳмонед.

Б. СУПОРИШҶО

Тавзеҳи ба ҳар як истилоҳ мувофиқро ёбед

ИСТИЛОҶОТ:

1. Мубодила.	7. Бозори воситаҳои истехсолӣ.
2. Пул.	8. Истехсолкунандагон.
3. Нарх.	9. Истеъмолкунандагон.
4. Бозор.	10. Коғази қиматбаҳо.
5. Бозори молҳои истеъмолӣ.	11. Биржаи меҳнат.
6. Иштирокдорони бозор.	12. Инфрасохтори бозор.

ТАВЗЕҶОТ:

- а) бозори қонькунандаи эҳтиёҷоти хоҷагиҳои оилавӣ-ҳонаводагӣ ва молу хизматҳои бевосита истеъмолшаванда;
- б) воситаи универсалии мубодила, ки пардохти ҳаққи маҳсулот ва хизматҳоро амалӣ мегардонад;

- в) ташкилоте, ки байни корхонаҳо ва шахсони корчӯянда фаъолияти воситагарӣ мебарад;
- г) ивазкунии бевоситаи як маҳсулот бо дигараш;
- д) маскане, ки барои амалӣ гардондани чараёни хариду фурӯш харидор ва фурӯшанда истифода мебаранд;
- е) миқдори пуле, ки харидор ба пардохти як воҳид маҳсулот розӣ аст, фурӯшанда бошад, ба фурӯши он;
- ё) пули махсусе, ки қиматаш ба маблағи муайян (ё ягон молу амвол) баробар, ё ин ки муносибати ба он мутааллиқро тасдиқ менамояд;
- з) хоҷагии оилавӣ-хонаводагӣ, ки аз моли офаридашуда ва хизмат фоида мебарад (истеъмолкунанда);
- и) корхонаҳо ва шахсони офарандаи молу хизмат;
- к) бозоре, ки дар он мол ва хизмати зарурӣ барои эҳтиёҷоти корхона ва фирмаҳо фурӯхта мешаванд.
- л) давлат, истеҳсолкунандагон ва хоҷагии оилавӣ-хонаводагӣ;
- м) корхона, ташкилот ва муассисаҳои хизматкунандае, ки хангоми амалӣ гардондани вазифаҳои бозор бевосита иштирок накарда, балки кӯмак мерасонанд.

В. ТЕСТҲО

1. Мубодила одатан ...

- А. Барои як тараф манфиатнок, барои тарафи дигар беманфиат аст;
- Б. Барои ҳар ду тараф ҳам манфиатнок мешавад;
- В. Бо назардошти молҳои ивазшаванда ба ҳар ду тараф ҳам манфиатнок мешавад;
- Г. Бо назардошти молҳои ивазшаванда барои ҳар ду тараф ҳам беманфиат мешавад.

2. Бозор – ин ...

- А. Қое, ки аҳоли савдо мекунад;
- Б. Қои мубодилаи мол ва хизмат;
- В. Воситаи бо ҳам пайвастании истеҳсолу истеъмол;
- Г. Қавоби нодуруст нест.

3. Нархи мол – ин ...

- А. Миқдори пулест, ки фурӯшанда мехоҳад бар ивази молаш гирад;
- Б. Миқдори умумии хароҷотест, ки барои истеҳсоли мол сарф мегардад;
- В. Миқдори умумии хароҷотест, ки барои истеҳсол, нигоҳдорӣ ва фурӯши мол сарф карда шудааст;
- Г. Ифодаи пулии қимати як воҳид мол.

4. Падари Анвар 1 500 000 сўмро аз 2 000 000 сўм маошаш ба бонк барои амонат гузошт ва пули боқимондаро ба рўзгор сарф кард. Дар ин гуна вазиятҳо пул чӣ гуна вазифаро иҷро карда истодааст?
- А. Вазифаи ченак ва захира;
 В. Вазифаи муомила ва ченак;
 Г. Вазифаи муомила ва захира;
 Д. Вазифаҳои ченак, захира ва муомила.
- 5. Маводҳои истеъмоли ба кадом мақсад истифода мешаванд?**
- А. Истеҳсоли дастгоҳ;
 Б. Истеҳсоли дигар маҳсулот ва азнаворкард;
 В. Қонеъ гардонидани эҳтиётчоти аҳоли ва хоҷагиҳои хонаводагӣ;
 Г. Рӯёнидани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ.
- 6. Воситаҳои истеҳсоли барои чӣ хизмат мекунад?**
- А. Таъмири дастгоҳҳои истеҳсолот;
 Б. Дар корхона аз нав кор кардани ашёи хом ва истеҳсоли маҳсулот;
 В. Барои дар бозор фурӯштан;
 Г. Истеҳсолотро бо ашёи хом таъмин кардан.
- 7. Дар бозор ...**
- А. Мавқеи фурӯшанда назар ба мавқеи харидор ҳамеша баланд аст;
 Б. Мавқеи харидор назар ба фурӯшанда баландтар мешавад;
 В. Мавқеи фурӯшанда ва харидор дар як сатҳ меистанд;
 Г. Нисбат ба харидор дар кадом мавқеъ будани фурӯшандаро муайян кардан ғайриимкон аст.
- 8. Саҳмияҳо дар кадом бозор фурӯхта мешаванд?**
- А. Дар бозори воситаҳои истеҳсолот;
 Б. Дар бозори молия;
 В. Дар бозори меҳнат;
 Г. Дар бозори молҳои интеллектуалӣ.
- 9. Дар иқтисодиёт ... мунтазам давр мезанад.**
- А. Танҳо маблағҳои пулӣ;
 Б. Танҳо маблағҳои пулӣ ва молҳо;
 В. Танҳо молҳо ва хизматҳо;
 Г. Захира, молҳо, хизмат ва маблағҳои пулӣ.
- 10. Пул бояд дорои кадом хусусиятҳо бошад?**
- А. Қулай ва ихчам;
 Б. Пухта ва барқарор;
 В. Сохтагардонияш душвор;
 Г. Ҳамаи хусусиятҳои болоӣ.

Барои баланд бардоштани дараҷаи зиндагии халқамон низоми ба меҳнат муносиб ҳақ пардохтанро ташаққул дода, даромади воқеии аҳолиро бояд зиёд кунем.

Шавкат Мирзиёев

Боби III. Иқтисодиёти хоҷагии оилавӣ — хонаводагӣ

МАВЗЎИ 11

ДАРОМАДҲОИ ИСТЕЪМОЛКУ- НАНДАГОН ВА НАВЪҲОИ ХАРОЧОТ

? САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Ба фикри шумо оилаи дар расм буда чӣ гуна даромадҳо дорад?
2. Барои он ки оилаи мазкур зиндагии хуб дошта бошад, дар як моҳ чӣ қадар бояд хароҷот кунад?
3. Ҳар як узви оила ба сифати истеъмолгар оё эҳтиёҷҳои худро дар алоҳидагӣ қонеъ карда метавонад? Барои ин ба ӯ чӣҳо нарасиданаш мумкин?
4. Ба фикри шумо барои пешбарии хочагӣ ба оила ба ғайр аз хароҷоти шахсии ҳар як узви он боз чӣ гуна хароҷотҳо заруранд?

Истеъмолгар – ин шахсест, ки мол ва хизматҳои гуногунро барои эҳтиёҷҳои шахсӣ ё оилавӣ харида мегирад ё супориш медиҳад. Дар ин ҳолат ба сифати истеъмолгар ба ғайр аз шахванди алоҳида гирифташуда тамоми як оила ҳам дар назар дошта мешавад. Ба сифати истеъмолгар ба инобат гирифта шавад, дар иқтисодиёт ба ҷойи мафҳуми оила бештар мафҳуми хочагии хонагӣ қорбаст мешавад.

Чамъи воридоти моддӣ ва пулие, ки шахс дар давоми вақти муайян (дар як моҳ ё дар як сол) дар натиҷаи меҳнаташ меёбад, ё ин ки ба даст меорад, *даромад* ном дорад. Даромад мумкин аст бевосита ба ивази меҳнат ё ба ивази кор фармудани боигарӣ (ё молу амвол) ҳосил гардад. Дар ин дарс дар бораи навъи даромаде, ки бевосита ба ивази меҳнат ба даст меояд, истода мегузарем. Музди кор даромадест, ки бевосита ба ивази меҳнат ба даст меояд ва он қисми асосии даромади истеъмолгаронро ташкил менамояд.

Навъҳои музди кор метавонад чунин бошад:

– Микдори пуле, ки ба коргар мувофиқи микдори маҳсулоти тайёркардааш дода мешавад – *музди корбайъ*;

– Микдори пуле, ки ба коргар мувофиқи микдори вақти коркардааш дода мешавад – *музди вақтбайъ*. Дастмузди кории вақтбайъ, ки барои як моҳ қатъан муайян шудааст – маоши моҳона аст.

Кормандони ташкилотҳои давлатӣ асосан бо намуди музди моҳона ҳаққи меҳнат мегиранд. Барои кормандони заводу фабрикаҳо бошад, ҳаққи меҳнат аксар вақт ба таври корбайъ муқаррар карда мешавад. Омӯзгорон одатан мувофиқи дарсҳои гузашташон вақтбайъ ҳаққи меҳнат мегиранд. Монанди ин, дар баъзе корхона ва ташкилотҳо навъи меҳнати омехтаи ҳаққи меҳнат таъин карда мешавад.

Даромадҳои оила на ҳама вақт ба намуди пул арзёбӣ мебардад. Масалан, оила дар қитъаи замини наздиҳавлигиаш сабзавот парвариш карда, истеъмоли менамояд. Бо ин он даромадери аз худ мекунад, ки ба намуди неъмат ба даст меояд.

Кухансолон ҳар моҳ нафақаи синну солӣ мегиранд. Стипендия ба донишҷӯён дар даври таҳсил, нафақа бошад, ёрдампулиест, ки бинобар касалӣ ё сабабҳои дигар ба одамони муваққатӣ кор карда наметониста, оилаҳои бисёрфарзанд ё камтаъмин аз ҷониби давлат ва корхона дода мешавад.

Ёрдампулиҳое, ки аз ҷониби давлат дода мешаванд, дигар трансфертҳои иҷтимоӣ ҳам номида мешавад.

Музди меҳнат – пулест, ки аз ҷониби корхона ба корманди кироя ба ивази кори иҷрокардааш дода мешавад.

Музди моҳона – микдори пулест, ки барои пардохти фаъолияти меҳнати яқмоҳаи корманд ба таври қатъӣ муқаррар гардидааст.

Музди корбайъи меҳнат – микдори пулест, ки ба коргар мувофиқи микдори маҳсулоти тайёркардааш дода мешавад.

Музди вақтбайъи меҳнат – микдори пулест, ки ба коргар мувофиқи микдори вақти коркардааш дода мешавад.

Даромад – ин ҷамъи воридоти молӣ ва пулие мебошад, ки шахс (оила) дар давоми вақти муайян бо меҳнат меёбад ё ба даст меорад.

Барои зиндагии ҳар як нафар чи дараҷа хароҷот кардани ӯ рост меояд. Масалан, гизо, либос, молҳои гигиенаи шахсӣ ва ғайра. Ба ғайр аз хароҷоти шахсии аъзои оила барои роҳандозии хоҷагӣ дар оила зарурати амалӣ кардани хароҷотҳои умумӣ ҳам мавҷуд аст. Масалан, чихозонидани хона, дар якҷоягӣ истироҳат кардан, мошин харидан ва ғайра.

Хароҷотҳои истеъмолиро ба ду гурӯҳ ҳудо кардан мумкин аст: хароҷотҳои маҷбурӣ ва хароҷотҳои озод. Хароҷотҳои маҷбурӣ – хароҷотҳои асосие, ки

дар зиндагии рӯзмарра бидуни онҳо зиндагӣ кардан ғайриимкон аст. Ба он харочотхое, ки ба маҳсулоти ғизо, хизмати маишӣ, либос, нақлиёт сарф мешаванд, шомил аст. Миқдори харочотҳои маҷбуриё, ки дар як моҳ барои истеъмоли як нафар сарф карда мешаванд, ба тариқи шартӣ сабади истеъмоли номида мешавад. Харочотҳои истеъмолии ба ғайр аз харочотҳои маҷбуриё ба харочотҳои озод шомил аст. Харочотхоеро, ки ба ашёҳои заргарӣ, чиҳозҳои хонаи қиматбаҳо, автомобили шахсӣ ва мисли онҳо сарф карда мешаванд, ба харочотҳои озод далел овардан мумкин аст. Агар даромади оила аз харочотҳои маҷбуриё зиёдтар накунад, ба харочотҳои озод маблағи он намеронад. Даромади оила ҳар қадар зиёд бошад, ҳамон қадар қисми ками он ба ғизо ва харочотҳои дигари маҷбуриё сарф карда мешавад. Ин қонуниятро иқтисодшиноси немис Эрнест Энгел ба фан дохил кардааст.

Харочотҳои маҷбуриё – харочотҳои асосӣ буда, бидуни онҳо гузаштани ҳаёти ҳаррӯза ғайриимкон мебошад.

Харочоти озод – харочот барои эҳтиёҷҳое, ки қонеъгардонияш ҳатмӣ нест.

Сабади истеъмоли – миқдори харочоти маҷбуриё, ки ба истеъмоли як кас дар давоми як моҳ сарф мегардад.

Оилаи алоҳида – ин ба сифати истеъмолагари хоҷагии хона ба инобат гирифта мешавад. Барои муқоиса кардани даромад ва харочотҳои он ҷадвали махсус тартиб дода мешавад. Ин ҷадвал буҷаи оила номида мешавад.

Намудҳои даромади оила	Бо сӯм	Бо фоиз	Намудҳои харочоти оила	Бо сӯм	Бо фоиз
1. Ҳаққи кории падар	1 750 000	35	1. Маҳсулоти хӯрокворӣ	1 200 000	30
3. Маоши модар	1 250 000	25	2. Либосворӣ	600 000	15
3. Иҷорапулӣ	500 000	10	3. Харочотҳои нақлиёт	160 000	4
6. Нафақаи бобо	750 000	15	4. Пардохт барои манзили зист	320 000	8
6. Нафақаи биби	500 000	10	5. Пардохт барои хизмати маишӣ	240 000	6
6. Фоизи амонат	250 000	5	6. Молҳои хонаву рӯзгор	200 000	5
			7. Истироҳати маданӣ	280 000	7
			8. Андозҳо	600 000	15
			9. Харочотҳои дигар	400 000	10
Ҳамагӣ:	5 000 000	100%	Ҳамагӣ:	4 000 000	100%

Буҷаи оила – ҷадвалест, ки дар он манбаъҳои даромад ва харочотҳои оила барои даври муайян ба нақша гирифта шудааст.

Даромади оила нисбат ба харочоташ, чунонки дар ҷадвали болоӣ нишон дода шудааст, бисёр бошад, ин хуб аст. Оила метавонад, ки маблағи зиёдтиро захира кунад ё дар давраи минбаъда барои харочотҳои иловагӣ ба кор барад.

Баръакс, харочот аз даромад зиёд бошад, ин бад аст. Оила маблағи норасида-ро аз ҳисоби қарз ё фуруҳтани ягон ашёи лозимӣ пӯшонданаҳ лозим меояд.

Арзишҳо!

Мақоли халқии «Харочот бояд мувофиқи даромад бошад»-ро чӣ тавр мефаҳмед?

Оморшиноси немис Эрнест Энгел натиҷаҳои тадқиқотҳои чандинсола-ашро ҷамъбаст намуда, хулоса баровардааст, ки баробари афзудани даромадҳои оила таркиби харочотҳои он низ тағйир меёбад. Ҳангоми афзудани миқдори даромадҳои оила ҳиссаи харочот ба ғизову хӯрок нисбат ба ҷамъи дигар харочотҳо камтар мешавад, ҳиссаи маблағҳо барои хароҷоти сару либос, хонаву ҷой ва нерӯи барқ бетағйир монда, ҳиссаи харочотҳои мада-нӣ афзудан мегирад.

ДОНИШИ ХУДРО САНҶЕД!

1. Шумо ҳамчун истеъмолгар кадом ҳислатҳоро соҳибед?
2. Муаммои маҳдудият ба кӯшишу ҳаракатҳои истеъмолгар чӣ хел таъсир мерасонад?
3. Даромади истеъмолгар гуфта чиро мефаҳмед? Харочотҳо гуфта чӣ?
4. Истеъмолгар дорои чӣ гуна манбаъҳои даромад шуданаҳ мумкин?
5. Ба ҳар як соҳиби касбе, ки ҳаққи меҳнаташро дар шакли муздҳои моҳона, корбайъ, вақтбайъ ва омехта мегиранд, сегоҳ мисол оред.
6. Харочотҳои оилавино шуморед. Онҳоро ба харочотҳои маҷбуриву озод тақсим намоед.
7. Дар кадом намуд муқаррар намудан ва ба кадом тартиб ҳисобу китоб шудани ҳаққи меҳнати омӯзгоронро доништа гиред.
8. Моҳияти қонуни Энгелро бо ёрии мисолҳои ҳаётӣ фаҳмонед. Ҳаракат кунед, ки зиёдшавии вазнинии харочотҳои моддиву ғайримоддиро эзоҳ диҳед.

Дар хотир доред!

- Ҳар як оила буҷаи худро тартиб дода, бо назардошти даромадҳои интизорӣ харочотҳояшро амалӣ намояд, ба мақсад мувофиқ аст.
- Аввало талаби истеъмолгаронро қонеъ гардондан маҷбури буд ва баъдан харочотҳои қонеъ гардондани озод мавҷуд аст.
- Дар бозор истеъмолгар ба се қоидаи поёнӣ риоя мекунад:
  1. Дар боби хариду фуруши мол мустақил аст.
  2. Даромади истеъмолгар маҳдуд аст ва дар бозор барои сарфакору ратсионал шудан мекӯшад.
  3. Истеъмолгар дар бозор барои пурра қонеъ гардондани эҳтиёҷи худ ба гирифтани нафъи максималӣ мекӯшад.

МАВЗЎИ 12

МУЛК ВА ХУСУСИГАРДОНЇ

Мактаб

Хонаву манзил

Автобус

Поликлиника

Дорухона

Замин

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Мулкҳои дохили расмҳоро киро метавонанд соҳибӣ намоянд?
2. Ба ягон шахс тааллуқ доштани мулкро аз рӯи кадом аломатҳояш муайян кардан мумкин аст?
3. Чаро мактаб бештар ба давлат дахлдор мешавад?
4. Дармонгоҳҳои давлатию хусусӣ аз ҳамдигар бо чӣ фарқ мекунанд?
5. Ду шахс дар ду микроавтобусе, ки яке ба корхонаи чамбъиятӣ тааллуқ доираду дигаре моли шахсист. Шароити меҳнати ронандагон аз ҳамдигар бо чӣ фарқ мекунад?

Маснуоту таҷҳизоти гуногуне мавҷуданд, ки ба ягон шахс ё оила марбу-танд. Масалан, сару либос, пойафзор, мебел, молҳои маданӣ, маишӣ, хоҷагӣ ва ғайра. Одамон соҳиби манзил, ҳавлӣ, мошин ва замин мебошанд. Ин гуна маснуоту таҷҳизотҳоро мулк меноманд. Соҳиби *мулкро мулкдор* меғунд. На танҳо шахсони алоҳида, ё ин ки оила, балки фирма, корхона ва ташкилотҳои дигар низ соҳиби мулк шуда метавонанд. Масалан, биноҳои истехсолӣ, асбобу ускунаҳо, мошину механизмҳо, воситаҳои нақлиёт ва ғайра ба фирма мансуб шуданаш мумкин аст. Монанди ин давлат ҳам ба мулк соҳиб шуда метавонад. Қитъаҳои замин, боигариҳои табиӣи рӯи-заминӣ ва зеризаминӣ, бино ва ғайра ба давлат мансуб буданаш мумкин.

Вақте ба ягон *молу мулк пурра соҳибӣ намуданро* ба забон мегирем, пеш аз ҳама ба манфиатҳои худ чашмдор шудани мулкдор аён мегардад. Ин маъноӣ: – ба мулк соҳиб гардидан; – аз мулк фоида бурдан; – мулкро тасарруф намуданро дорад.

Мулк – чамъи ашёҳоест, ки одамон аз худ кардаанд ва ба онҳо соҳиб шудан мумкин аст.

Мулкдор – шахси соҳиби мулк.

Объектҳои мулк – ин неъматҳои моддиву маънавӣ мисли сарватҳои заминӣ ва зеризаминӣ, иншоотҳо, мошинаҳо, асбобу ускунаҳо, маҳсулоти тайёр, пул, қоғазҳои қимат, асарҳои санъат ва адабиёт, ихтироҳо.

Мулки шахсӣ мулкест, ки барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти шахсии худ одамон соҳибӣ мекунанд. Мулке, ки гурӯҳи одамон (ҷамоа) соҳибӣ мекунанд, мулки ҷамоавӣ номида мешавад. Дар фанни иқтисодиёт намудҳои мулки давлатӣ ва хусусӣ васеъ омӯхта мешаванд.

Одатан ҳелҳои шахсӣ, ҷамоавӣ, давлатӣ ва хусусии мулк ҷудо карда нишон дода мешавад.

Асосҳои ҳуқуқии иқтисодӣ

Ҳар як шахс ҳуқуқи мулкдор шуданро дорад.

Моддаи 36-уми Конституцияи Республикаи Ўзбекистон

Шахсони соҳиби мулк – субъектҳои мулк ба ҳисоб мераванд. Ба субъектҳои мулк одамони алоҳида, оилаҳо, ҷамоаи одамон ё давлат мисол мешавад. Масалан, либос, портфел, айнак ва ҳоказо.

Мулке, ки гурӯҳи одамон соҳибӣ мекунанд, мулки ҷамоавӣ номида мешаванд.

Дар фанни иқтисодиёт намудҳои давлатӣ ва хусусии мулк васеъ омӯхта мешавад.

Замин, боигариҳои зеризаминӣ ва рӯизаминӣ, ҳавзаҳои об, олами растанию ҳайвонот, инчунин дигар боигариҳои табиӣ сарвати умуммиллӣ ба ҳисоб мераванд. Аз онҳо оқилона истифода будан зарур ва онҳо дар муҳофизаи давлат мебошанд. Молу амволи ташкилотҳо, корхона ва муассисаҳои давлатӣ, боигарӣ ва ёдгориҳои маданияту таърихӣ, ки аҳамияти давлатӣ доранд, маблағҳои буҷаи давлатӣ, захираи тилло – валютаи молу амвол *моликияти давлатиро* ташкил медиҳанд. Молу амволе, ки моликияти давлат ҳисоб меёбад, ба муассисаю ташкилотҳои давлатӣ барои ба роҳ мондани хочагидорӣ, ё идора кардани онҳо вобаста карда мешаванд. Ма-

салан, ҳамаи молу мулке, ки ба мактаб тааллуқ дорад, мулки давлатӣ буда, ҳуқуқи фоидабарии он ба ҷамоаи мактаб, ҳуқуқи ба он соҳибӣ қардан ба ҳокимияти шаҳр ё ноҳия, ҳуқуқи тасарруф намуданаш бошад, ба ташкилоти махсуси давлатӣ — Кумитаи давлатии идораи активҳо дода шудааст.

Мулки давлат – молу амволест, ки ба корхона ва ташкилотҳои давлатӣ тааллуқ дорад.

Аз мулк, бинои мактаб барои ғайр аз таъмин бо мақсадҳои дигар истифода бурдан раҳбарияти мактаб аз соҳиби мактаб – ҳокимият бояд рухсат гирад.

Дар иқтисодиёти бозор мулки аҳамияташ зиёд – ин мулки хусусӣ аст

Мулки хусусӣ мулкест, ки ба баъзе нафарон, оилаҳо ё гурӯҳи одамон дахлдор аст. Фарқи асосии ин мулк аз мулки шахсӣ ё ҷамоавии оддӣ – ин хусусияти ба соҳиби худ даромад овардан мебошад.

Мулки хусусӣ – мулкест, ки ба як ё чанд нафар шахси ҷисмонӣ дахлдор буда, аз ҷониби мулкдор бо мақсади даромад гирифтани истифода бурда мешавад.

Ҳангоме, ки мулкдори мулки хусусӣ якчанд нафар (хусусан, одамон, корхонаҳо, фермерҳо) мебошанд, ҳуқуқи соҳибӣ қардан ба мулк ин бинобар созиши муайяни байни шахсҳо тақсим мешавад.

Мулки хусусӣ шакли куҳантарини мулкдорӣ мебошад. Лекин дар мамлақати мо дар шароити иқтисодиёти нақшагии то истисноият аҳамияти он гум шудааст. Дар шароити иқтисоди бозорӣ бошад, аҳамияти он боз барқарор мегардад.

Ашӯҳо – ин ҳуқуқҳои ашӯвӣ, пулҳо, қоғазҳои қиматнок, ашӯҳои мулкдор соҳибкунанда мебошад. Ҳуқуқҳои ашӯвӣ бошад, ҳуқуқи аз каси дигар гирифтани ягон чиз ё хизмат буда, он ҳам ба соҳиби мулк дахлдор аст.

Ба ашӯҳо ашӯҳои шахсӣ, ашӯҳои интиқолёбанда ва дар як ҷой истода, ашӯҳои корхонаро мисол овардан мумкин аст.

Дар дохили объектҳои мулк мулки интеллектуалӣ бо махсусияти худ ҷудо шуда меистад. Мулки интеллектуалӣ – ин маҳсули меҳнати ақлии инсон буда, ҳуқуқи мулкдорӣ ба он буда ба воситаи қонун як вақти муайян барои ҳамин инсон муайян қарда мешавад. Яъне, бидуни рухсати инсон мазкур аз он истифода қардан манъ аст.

Ба сифати мисоли мулки зеҳнӣ инҳоро овардан мумкин аст: асарҳои илмӣ, адабӣ, бадеӣ, сабти овоз, радио, асарҳои телевизион, кашфиётҳо, ихтироҳо, барномаҳои компютерӣ, аломати мол, ноу-хау ва ғайраҳо.

Хусусан, солҳои охир дар мамлакати мо чараёни хусусикунонӣ яқбора шиддат гирифт. Дар натиҷаи ташкил гардидани Кумитаи давлатии ривоч додани рақобат ва ёрирасонӣ ба корхонаҳои хусусигардондашудаи Республикаи Ўзбекистон чараёни хусусигардонӣ ба шакли низомнок даромад. Барои ин ба сифати мақсади асосии хусусигардонӣ дар Ўзбекистон модернизатсиясозии корхонаҳои хусусигардондашуда, ҷалб кардани маблағҳои сармоядорони хусусӣ бо технологияҳои замонавӣ ба чиҳозҳо ва истехсоли маҳсулоти содиротбоб ва ҷойи воридотро пахшкунанда, ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ муайян карда шуд.

Хусусигардонӣ дар Ўзбекистон ба тамоюлҳои зерин асоснок карда мешавад:

- Ҳамаи объектҳои давлатӣ ба воситаи савдои озод фурӯхта мешаванд;
- Чараёни хусусигардонӣ соддашуда ва шаффоф;
- Бинобар объектҳои фурӯхташаванда ҳама сармоягузoron метавонанд маълумоти кифоя гиранд;
- Сармоягузoron ба воситаи конунгузории барқарор кафолат дода мешаванд.

Ба воситаи ислоҳоти иқтисодии ҳозира бузургтарин корхонаҳои мамлакати мо ҳам хусусӣ гардонда мешаванд. Дар мамлакати мо ҳатто бинобар хусусигардонии замин ҳам чора андешида мешавад.

Милликунонӣ – ба мулки давлат таъдил додани мулки хусусӣ.

Хусусигардонӣ – ба мулки хусусӣ таъдил додани мулки давлатӣ.

ДОНИШИ ХУДРО САНҶЕД!

1. Соҳиб – мулкдори ҳама чиз шудан чӣ хубӣ дорад?
2. Шаклҳои мулкро ҳисоб кунед ва мисолҳо биёред.
3. Дар иқтисодиёти бозор кадом шакли мулк асоситарин ба ҳисоб меравад?
4. Мулки зеҳнӣ чӣ гуна мулк аст?
5. Ба фикри шумо мақсади асосӣ аз хусусигардонӣ чист?
6. Дар бораи чараёни хусусигардонӣ дар Ўзбекистон гуфта диҳед.

Инро дар хотир доред!

- Пул моли маҳсусе мебошад, ки ҳамаи мол ва хизматҳоро мубодила кардан мумкин аст.
- Пул яке аз бузургтарин кашфиётҳои инсон мебошад.
- Пул воситаи муомила, андоза ва захиракунӣ мебошад.

МАВЗЎИ 13

ДАРОМАД ВА САРВАТ

Нишондодҳои соҳибкор Солиева

Соли 2017 5500-то костюми занона истехсол кард ва ҳар якеашро 50 000 сӯмӣ фурӯхт.

Соли 2018 6200-то костюми занонаи дизайни нав истехсол кард ва 80 000 сӯмӣ фурӯхт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Солиева соли 2017 чӣ қадар даромад кардааст? Соли 2018 чӣ?
2. Ҷӯсоли 2018 нисбат ба соли 2017 чӣ қадар зиёд даромад кардааст?
3. Ба фикри шумо ӯ даромади иловагӣро аз кадом ҳисоб гирифтааст?

Одатан ҳар як шахс баробари оғози фаъолияти меҳнатиаш ба боигарии асосии инсон – даромади муайяне, ки бар ивази меҳнаташ меояд, ноил шудан мегирад. Ақлу идрок, дониш, заковат, тавоноӣ, таҷрибаи қорӣ, маҳорати касбӣ, салоҳият, саломатӣ ва дунёи маънавии одам боигарии (сармоия) инсонии ӯро ташкил медиҳад. Боигарии инсон – ин бузургии мебошад, ки қадру қимати иқтисодии шахсро муайян месозад.

Сармоия (боигарии) инсонӣ – ақлу идрок, дониш, заковат, тавоноӣ, таҷрибаи қорӣ, маҳорати касбӣ, салоҳият, саломатӣ ва ҷаҳони маънавии шахс мебошад.

Боигарии маънавии инсон – ин ҷаҳонбинӣ, хулқу одоб ва фарҳанг барин фазилатҳои шахс мебошад, ки ба дунёи маънавии ӯ алоқаманд буда, яке аз ташкилкунандаҳои асосии боигарӣ (капитал) ба ҳисоб меравад.

Манбаъҳои меҳнати мамлакат аз ҷамъи боигарӣҳои инсонии сокинони он ташкил меёбад. Дар Ҷопон боигарӣҳои табиӣ қариб вучуд надоранд. Ҳоло ин давлат дар натиҷаи ривочу раванқ додани сарвати инсонии сокинони худ ва боз ҳам бештар намудани онҳо ба захираҳои бузургу сармоия бойи иқтисодӣ соҳиб гардидааст. Боигарии инсонии шахс ҳар чӣ қадар болотар, ҷаҳонбинии маънавияш ҳар чӣ қадар васеътар бошад, даромади ба ивази

он гирифташаванда – музди кор ҳам ҳамон қадар бисёр мешавад. Дар айни замон, шумо ба мақсади афзун гардондани сармояи инсонии худ дар мактаб таҳсил карданиед. Баъд таҳсилро дар литсейи академӣ, коллежи касбу ҳунар ё донишгоҳ давом дода, донишатонро боз ҳам баланд мебардоред. Тамоми саъю кӯшиши мазкур аввало барои афзун гардондани сармояи инсонӣ, сипас, сармояи моддӣ – даромадатон нигаронда мешавад.

Вақте ки даромад оҳиста-оҳиста зиёд шудан мегирад, имконияти пасандоз намудани он ба вучуд меояд. Агар як қисми даромаде, ки ба даст омадааст, ҳамоно сарф карда шавад, қисми дигараш ба шакли пулӣ ба бонк гузошта, коғазҳои қиматбаҳо, заводу фабрика, мошин, иморат, хонаю ҷой ва зебу зинатҳои харидашуда ҳамчун амвол чамъ мегардад. Ҳамаи амволҳои мазкур *боигарии моддӣ* шахсро ташкил медиҳанд. Боигарии инсонӣ ва моддӣ шахс *сарватмандии ӯро* ташкил менамояд.

Сармояи моддӣ – қисми ба амвол табдилёфта ва маблағҳои пулии даромади чамъгардида.

Сарват – чамъи ҳама боигарӣҳои инсонӣ ва моддӣ шахс.

Одатан шахси нисбат ба дигарон соҳиби неъматӣ зиёдтар бударо одамон сарватманд мегӯянд. Дар иқтисодиёт бошад, дар вақти муайян ба дарачаи калон зиёдшавии даромади шахс аз харочоташ фаҳмида мешавад. Ҳамаи суханони дар боло гуфташударо умумӣ карда, ба сарватмандӣ чунин таъриф додан мумкин аст: Сарватмандӣ – ин дар шахс ё чамъият зиёдати неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ мисли пул, воситаҳои истехсолот, ашё нисбат ба эҳтиёҷҳо мебошад. Албатта, мо сарватманди ҳақиқӣ гуфта, одамонро мегӯем, ки дунёи маънавиашон низ сазовори ҳавас кардан бошад.

Объектҳои мулк – ин неъматҳои моддиву маънавӣ мисли сарватҳои заминӣ ва зеризаминӣ, иншоотҳо, мошинаҳо, асбобу ускунаҳо, маҳсулоти тайёр, пул, коғазҳои қимат, асарҳои санъат ва адабиёт, ихтироҳо.

Шахсони соҳиби мулк – субъектҳои мулк ба ҳисоб мераванд. Ба субъектҳои мулк одамони алоҳида, оилаҳо, ҷамоаи одамон ё давлат мисол мешавад.

Муносибатҳои иқтисодии мамлакати мо, муҳити иҷтимоии чамъият ба таркиби даромади одам ва ҳамаи чамъият таъсири калон мерасонад. Дар давраи то истиқлолият Ҷамоаи соҳибкорӣ дар таркиби даромади одамон қариб мавҷуд набуд. Баъд аз истиқлолият дар таркиби даромади шахс ва ҳамаи чамъият даромад ва Ҷамоаи соҳибкорӣ соҳиби ҳиссаи аз ҳама калон мегардад.

Хар як шахс дорои қобилият, заковат ва салоҳияти гуногун мебошад ва аз ин рӯ миқдори даромадҳои онҳо ҳам гуногун аст. Нобаробарии даромадҳо хусусияти ба худ хоси иқтисодиёти бозаргонӣ буда, ҳуди ҳамин ноба-

Ҳаққи иҷора (рента) – ҳаққи, ки барои фоидабарии амволи ягон шахс дода мешавад.

Ғоизи амонатӣ – ҳаққи, ки барои истифодаи пули ба амонат гузошташуда дода мешавад.

Даромад (фоида)-и тадбиркорӣ – даромаде, ки дар натиҷаи фаъолияти тадбиркорӣ ба даст меояд.

Арзишҳо!

Дар ҳадис оварда шудааст: «Сарват дар зиёд будани мол не, балки дар серии дил мебошад».

робарӣ одамонро барои хубтар қор қардану бисёртар даромад гирифтани равона месозад. Баробари ин, бояд қайд намуд, ки босуръат зиёд шудани фарқи байни даромадҳо низ албатта, ба оқибатҳои хуб оварда намерасонад. Маълум аст, ки дар шароити иқтисоди бозаргонӣ нархҳо тағйир меёбанд. Аз ин рӯ, даромадҳо дар солҳои гуногун қиёс қарда шаванд, миқдори онҳо дар ин солҳо, яъне қимати номиналии онҳо не, балки қимати он нисбати соли муайян, яъне қимати воқеӣ муқоиса мегарданд. Ҳамин тавр, *даромади номиналӣ* қимати нархҳо нисбати даромади соли қорист. *Даромади воқеӣ* бошад, қимати нархҳо нисбати даромад дар соли муайян аст.

Индекси нархҳои истеъмолий (ИНИ) тағйироти дараҷаи муайяни нархҳои мол ва адои хизмати аз тарафи аҳолий харидгардида ва расондашударо нисбати нархҳои давраи оғозӣ ифода мекунад. Онро дигар ҳел қарда гӯем, дар давоми вақти амалқунанда тағйирёбии дараҷаи нархҳо ҳам номидан мумкин аст. Масалан, соли 2018 даромади миёнаи номиналии аҳолии Мамлақати шартӣ нисбати соли 2017-ум 36,4 ғоиз афзудааст. Дар натиҷаи соли 2017 шаҳрванд 1000000 воҳиди пули шартӣ даромад гирифта бошад, соли 2008 вай 1364000 сӯм даромад гирифтааст. Ва он албатта, маънои онро надорад, ки гӯё дараҷаи зиндагонии шаҳрванд дар охири соли 2018 нисбати соли 2017-уми 1,364 маротиба беҳтар гардидааст. Чунки дар ин давр нархҳо ҳам боло рафтаанд. Маълум гардид, ки нархҳо дар ин давр ба 7,5%, яъне 1,075 маротиба афзудаанд. Агар миқдори даромади номиналиро ба дараҷаи боло рафтани нархҳо тақсим намоем: $1364000:1,075=126,8837$ миқдори даромади миёнаи воқеии аҳолий ҳосил мешавад. Пас, даромади шаҳрвандон охири соли 2018 нисбати соли 2017 тахминан 1,27 маротиба афзудааст ($1268837 : 1000000 = 1,27$).

Даромади номиналӣ – миқдори даромаде, ки дар давоми даври маълум аз ҷониби шахс ё оила алоҳида ба даст оварда шудааст.

Даромади воқеӣ – қимати даромади номиналӣ нисбат ба тағйирёбии нархҳо дар давраи муайян.

ФОРМУЛА

$$R_r = \frac{R_n}{I}$$

R_n — даромади номиналӣ;

R_r — даромади воқеӣ;

I — индекси нархҳои истеъмолиё дараҷаи тағйирёбии нархҳо.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Қадру қимати иқтисодии инсон бо чӣ чен карда мешавад?
2. Боигарии маънавии инсон чист? Аз хусуси дар капитали (сармоия) инсонӣ кадом мавқеъро ишғол кардани он чӣ гуфта метавонед?
3. Сарват чист? Чӣ гуна одамро сарватманд мегӯянд?
4. Ба даромади аз мулки хусусӣ гирифташаванда мисол биёред.
5. Фарқи даромади номиналӣ ва воқеаро гӯед.
6. Тарафҳои бартарӣ ва камбудии нобаробарии даромадхоро ҳисоб кунед.

Дар хотир доред!

- Ҳар як одам ё корхона ба миқдори маълум мулк ҳаст.
- Намудҳои шахсӣ, ҷамоавӣ, давлатӣ ва хусусии мулк фарқ мекунад.
- Мулки давлатӣ барои ҳамаи шаҳрвандон хизмат мекунад.
- Дар иқтисоди бозаргонӣ мулки хусусӣ мақоми пешбар дорад.
- Ба воситаи хусусигардонӣ мулк ба соҳиби ҳақиқиаш супурда мешавад.

Дар хотир доред!

- Қадри боигарии иқтисодии инсон бо ҷамъи сармоия (капитали) моддӣ ва инсонии ӯ чен карда мешавад.
- Манбаи меҳнат ба намуди музди кор, манбаи табиӣ – рента, захираҳои сармоия – фоиз (дивиденд) тадбиркорӣ дар намуди фоида даромад меорад.
- Даромади номиналӣ бо нархҳои ҷорӣ ҳисоб гардад, нархҳои соли муайян аз рӯи даромади воқеӣ арзёбӣ мегарданд.
- Миқдории воқеии даромад оиди аниққунии солҳо ёрдам мерасонад.

МАВЗЎИ 14

ҲУНКУНӢ ВА СУҒУРТА

Бонки миллии Ӯзбекистон амонатхояшро аз рӯи ставкаи солонаи 18 фоиза зиёд медахад. Миқдори фоиз моҳ ба моҳ ҳисоб гардида, ба амонататон илова мегардад.

Агар саҳмияҳои «Ипотека банк»-ро харида гиред, ҳар сол ба миқдори 20 фоиз даромади иловагӣ – дивиденд мегирид.

Маблағхоятонро ба бонки «Ипотека» гузored, то ба имкони сохтан ё харидани хона соҳиб шавед.

Пулхоятонро дар ҳамён нигоҳ дored!

Аз дӯкони мо ҳамагуна молро бо пули нақд ё бо тариқи пулгузаронӣ харид карданатон мумкин аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Муассисаҳои гуногуне, ки дар расмҳои болоӣ мебинед, хизматҳои худро оиди пасандоз кардани пулхоятон ё гузоштани онҳо ба кори ба шумо маъқули Ҷоидаовар пешниҳод мекунанд. Бигузор, шумо 2000000 сӯм пул дored ва онро ба ягон кори бароятон Ҷоидаовар гузоштаниед.

1. Ҳар як пешниҳодро бодикқат аз худ намоед. Чихатҳои мусбӣ ва манфии ҳар як пешниҳодро таҳлил кунед.
2. Ба андешаи шумо кадоме аз пешниҳод бисёртар даромад меорад?
3. Ба Ҷоидае, ки аз ҳар як пешниҳод омаданаш мумкин аст, аз нуқтаи назари шахсӣ ва ҷамъиятӣ баҳо диҳед.
4. Ба ҳаққонӣ будани кадом пешниҳод бисёртар боварӣ дored?
5. Ҷадвали қабулкунии қарорро тартиб дода, мувофиқи мизонҳои бароятон мақбул баҳо диҳед ва натиҷаи интихобкарданатонро эълон намоед. Барои ҷӣ ба ҳамин қарор омаданатонро асоснок намоед.

Маълум аст, ки одамон даромадхояшонро якбора сарф намекунанд, қисме аз онро ба шакли амонат нигоҳ медоранд, яъне пасандоз мекунанд. *Пасандоз,*

чуноне ки иктисодшиносон маънидод мекунанд, ин маблағи пулиест, ки бо мақсади қонё гардонидани талаботи оянда чамъ карда мешавад.

Пасандоз – пуле, ки барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти минбаъда чамъ карда мешавад.

Сарват ба намуди ягон моли моддӣ – амволи манкул (хонаву чой, биноҳо), филизу санғҳои қиматбаҳо ва чизҳои аз онҳо сохташуда, зебу зинатҳои ороишӣ ё ин ки бевосита дар шакли маблағҳои пулӣ чамъ шуданаш мумкин. Дар замони кунунӣ дар хона нигоҳ доштани пул чандон мувофиқ нест, чунки он ба соҳибаш ҳеч гуна фоида намеорад. Дуруст чамъ кардану нигоҳ доштани пул низ аз одамон донишу малака талаб мекунад.

Бисёр муассисаҳои мавҷуданд, ки ба нигоҳдории маблағҳои пулӣ ихтисосонида шудаанд. Ба ғатори ин гуна корхонаҳо бонкҳои амонат, биржаҳои фонд, бунёдҳои нафаға, ширкатҳои суғурта, чамъиятҳои барои нася фурӯшандагони молҳои гуногун ва бо нася ба фурӯши сохтани манзил машғулшавандаро ворид кардан мумкин. Роҳи мағбултарини тасарруф кардани пулҳои захирашуда – ин инвеститсия, яъне, офаридани корхонаҳои нав ё барои модернизатсия кардан истифодаи мавҷудаҳои он мебошад. Аз биржаи фонд саҳмияи ягон корхонаро харид намуда, аз фоидаи солонаи корхона дар намуди дивиденд даромад гирифта метавонед. Чихати ба худ хоси ғаёлияти инвеститсионӣ дар ин аст, ки дар он фағат ғаёлияти бомуваффағият барои даромад гирифтани имкон мебахад. Дар акси ҳол на фағат фоида, балки маблағҳои худро низ гум кардани шумо мумкин аст.

Инвеститсияҳо (анг. Investments) – маблағҳои, ки барои ташкил кардани корхонаҳои нав, модернизатсия кардани мавҷудаҳои он, азхудкунии технология ва техникаи нав, васеъ кардани истеҳсолот равона карда шудааст.

Амонат гуфта бо мағсади чамъкунӣ ва зиёдкунии маблағ дар бонк ҳағғи маълуми иловағӣ – ба ивази фоиз пул гузоштан дар назар дошта мешавад. Ҳамин ҳағғи изофағӣ – фоидаи амонатро ба воситаи формулаи зерин ҳисоб кардан мумкин аст:

$$\text{Фоидаи солонаи амонат} = \frac{\text{Микдори амонат} \cdot \text{фоизи солонаи амонат}}{100\%}$$

Амонат ба бонк ба муддати як моҳ гузошта шуда бошад, дар он ҳолат фоидаи амонатро ба воситаи формулаи зерин ҳисоб карда баровардан мумкин аст:

$$\text{Фоидаи моҳонаи амонат} = \text{Фоидаи солонаи амонат} : 12$$

Амонат муддати якчанд моҳ гузошта шуда бошад, дар он ҳолат фоидаи ин гуна амонатро ба адади моҳ зарб зада меёбанд. Масалан, амонат муддати се моҳ гузошта шуда бошад, фоидаи ин амонатро ба 3 зарб зада меёбанд.

Асосҳои ҳуқуқии иқтисодӣ

Маблағи амонатие, ки дар бонк гузошта шудааст, маҳфӣ нигоҳ дошта, ҳуқуқи мерос бо қонун қаролат дода мешавад.

Моддаи 36-уми Конституцияи Республикаи Ўзбекистон

Амонат – маблағе, ки барои аз ҳисоби ҳаққи иловагии маълум (фоизи муайян) зиёд намудани он дар бонк гузошта мешавад.

Ҳангоми интиҳоби бонк барои ба амонат гузоштани пул асосан, ба ду мезон аҳамият додан лозим: даромаднокӣ ва боварнокӣ. Душмани калонтарини амонат – инфлятсия мебошад. Инфлятсия – беқурбшавии пул дар натиҷаи муттасил зиёд гардидани нарху навои миёна дар мамлакат аст.

Агар дар мамлакат нархи молҳои истеъмолий 3 маротиба боло равад, он гоҳ амонатҳои аҳоли ҳам ҳамон қадар беқурб мегардад. Аз ин боис дар ҳолатҳои таназзул ба шакли пул нигоҳ доштани амонат аз рӯи ақл нест. Дар ин мавридҳо беҳтар мешавад, агар ба тезӣ молҳои дар оянда бо нархи баланд фурӯхташаванда харид карда шавад. Вақте ки маблағҳои пулии шахсии истеъмолгарон на дар хона, балки дар муассисаҳои мувофиқ нигоҳ дошта мешаванд, ҳам ба соҳибашон, ҳам ба давлат ва ҳам ба фирмаҳои молистеҳсолкунанда нафъ меоранд. Чунин маблағҳои пулие, ки ба истеҳсолот чалб карда шудаанд, ба зиёд гаштани ҳаҷми он оварда мерасонанд. Ин бошад, дар навбати худ ба тамоми иқтисоди мамлакат нафъ мерасонад. Аз ин

Инфлятсия (беқурбшавӣ) – беқурбшавии пул дар натиҷаи муттасил зиёд гардидани нарху навои миёна дар мамлакат.

чост, ки маблағҳои чамъовардашуда (пасандоз) ҳамчун яке аз пояҳои асосии тараққиёти иқтисодӣ хизмат мерасонад.

Суғурта — воситаи пешгирӣ намудани муаммоҳои молиявиест, ки дар натиҷаи ҳолатҳои гуногуни ғайриҷашмдошт ба миён меояд. Дар айни замон суғуртаи амвол, суғуртаи ҳаёт, суғуртаи тиббӣ барин як қатор шаклҳои суғурта вучуд дорад. Барои чунин намудҳои суғурта ба ширкатҳои суғуртавӣ ба таври пай дар пай ҳаққи суғурта дода мешавад. Муаммоҳои молиявӣ, зарарҳои молику чонӣ, ки дар натиҷаи ягон ҳодисот рух медиҳанд, аз ҷониби ширкатҳои суғуртавӣ пӯшонидани мешаванд. Масалан, агар хонаю ҷой

суғурта карда шуда бошанд, он гоҳ ҳар сол ба миқдори муайян ҳаққи суғурта пардохта мешавад. Агар дар натиҷаи ягон ҳодисаи нохуш, масалан, сӯхтор ба хонаю ҷой зарар расида бошад, товони онро ширкати суғурта мепардозад.

Суғурта – дар натиҷаи ҳолатҳои гуногуни ғайриинтизор муҳофиза кардан аз муаммоҳои молиявие, ки мумкин аст ба вучуд ояд..

Машқ

Соли 2018 яке аз банкҳои тичоратӣ:

Барои як моҳ — 18%, ду моҳ — 21%, се моҳ — 24% бо ставкаи фоизи солона ҳаққи иловагӣ пардохт карданро эълон намуд.

1. Чаро меёри фоизи банк ба муддати ниғаҳдорӣ амонат нигоҳ карда ҳар хел мебошад?
2. Агар барои як сол 24% миқдори фоизи солона муқаррар карда шавад, он гоҳ миқдори фоизи якмоҳа чанд фоизро ташкил медиҳад?
3. Ҳисоб кунед, ки агар 500000 сӯм дар банк мувофиқан ба муддати 1, 2, 3 моҳ нигоҳ дошта шавад, он гоҳ вай ба кадом миқдор (сӯм) бармегардад.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Одамон бо кадом мақсад маблағҳои пулиашонро чамъ (пасандоз) менамоянд?
2. Кадом тарзҳои пулчамъкуниро медонед ва кадоме аз онҳо ба Шумо ҳам маъқул ва ҳам қулай мебошад? Чаро?
3. Аз чамъоварии пул ба ғайр аз соҳиби пул боз кӣҳо манфиатдор мегарданд?
4. Оё шумо пул чамъ карда будед? Пул чамъ овардан осон аст ё мушкил? Мавриди чамъ овардани пул нисбат ба худатон чӣ гуна ноқулайихоро ҳис карда будед?
5. Чамъ намудани маблағҳои пулӣ дар кадом вазъият бе нафъ ва ҳатто зараровар шуданаш мумкин аст? Дар чунин вазъият чӣ гуна рафтор бояд намуд?
6. Инфлятсия чист? Чаро онро душмани ашаддӣ амонат меноманд?
7. Суғурта чист? Он барои чӣ лозим аст?

Дар хотир доред!

- Истеъмолгарон баробари зиёд шудани даромадҳояшон ба сарфа намудани қисме аз онҳо кӯшиш мекунанд.
- Маблағҳои чамъгардида аксар вақт барои афзун гардонидани сармоияи моддӣ сарф карда мешаванд.
- Душмани асосии маблағи чамъшуда ин беқадршавии пул мебошад.
- Ғункунӣ дар оянда асоси рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

МАВЗЎИ 15

ҚАБУЛИ ҚАРОРИ ИҚТИСОДӢ

Имкониятҳои муқобил (номи ашёе, ки метавонед харед)	Меъри баҳоидиҳӣ (меъри мувофиқи мақсад будани харидатон ва нафъи он)				
	Расидани пул	Мавҷудияти эҳтиёҷ	Фоидаи барои дониш гирифтагӣ	Фоидаи он ба саломатӣ	Ба аҳли хонавода омадани он
1. Велосипед					
2. Шиму костюм					
3. Аудиоплейер					
4. Сексияи каратэ					
5. Курси забони англисӣ					
6. ...					

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА!

- Муаммо:** Фарз кардем, ки падаратон ба рӯзи таваллуди шумо 800 000 сӯм пул дод ва чӣ харида гирам, гуфта ба фикр фуру рафтед.
- Ҳалҳои муқобил:** фарз кардем, ба ин пул чизҳои муқобили дар сатрҳои қадвали болоӣ оварда шуда, ки «Қадвали қарор қабул қардан» номида шудааст, метавонед харид кунед: 1) велосипеди рафиқатон; 2) шиму костюми нав; 3) аудиоплейер; 4) барои муддати шаш моҳ дар сексияи пулии каратэ ширкат варзидан; 5) барои дар курси семоҳаи забони англисӣ иштирок қардан. Қадвалро ба дафтратон рӯбардор намоед ва номи ашёи бароятон мақбули 6-ро дар қатори охир нависед.
- Меъёрҳои баҳоидиҳӣ:** бигузур меъёрҳои, ки аз нафъи ҳар як чизи харидаатон ба даст мебароянд, то чӣ андоза ба мақсад мувофиқ қардани он ва то ба кадом дараҷа қонунгардидани эҳтиётонро нишон медиҳанд, дар сатри аввали қадвали «расидани пул», «мавҷудияти эҳтиёҷ», «фоидаи он ба донишандӯзӣ» барин меъёрҳо оварда шуда бошанд. Шумо метавонед меъёрҳои дигари ба назаратон муҳимро низ дар сатри якуми қадвали мазкур ҷой диҳед.
- Аз рӯи меъёрҳо баҳо додани ҳар як ҳалли муқобил:** ҳар як ҳалро аз рӯи меъёрҳои овардашуда баҳо дода, ба қатқҳои мувофиқ ишораҳои зеринро гузуред: агар фикр аз рӯи меъёр мусбӣ бошад, аломати «+» ва агар манфӣ бошад, аломати «-», агар ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ бошад, ишораи «0» ва агар номаълум бошад, аломати «?».

5. **Интихоб:** муайян намоед ки кадом ашё мувофиқи натиҷаи баҳодихӣ аз ҳама зиёд баҳои мусбӣ гирифтааст. Айнан ҳамин ашё чизест, ки шумо хариданиед.
6. Қарорҳоятонро бо шарикатон муқоиса намоед. Сабабҳои гуногунии қарорҳо дар чист?

Роҳбари хоҷагии фермерии «Бўстон» Камол Абдуллоев дар деҳаи истикомати худ ба сохтани сеҳи азнавкоркарди шир қарор дод.

Дар боло бо қарорҳои яке ба корхонаи хусусӣ ва дигаре ба давлат тааллуқдошта шинос шудед. Биёед ба таҳлили сабаби пайдоиши ин қарорҳо кӯшиш намоем. Албатта, пеш аз қабул кардани ҳар як қарор вазъияти иқтисодӣ, имкониятҳои истифода аз манбаъҳои мавҷуда хеле дақиқан омӯхта шудаанд. Агар ба забони иқтисодчиён баён намоем, ба саволҳои зерин ҷавоб ҷуста шудааст: – Чиро бояд истехсол кард? Чӣ тавр бояд истехсол кард? Барои кӣ бояд истехсол кард? Яъне, қарор (аз байни имкониятҳо якеро интихоб кардан) оқилона ба таври *ратсионалӣ* қабул гардидааст. Аз тарафи дигар оиди натиҷае, ки баъди ба амал баровардани ин қарор ба даст меояд, фикр карда шудааст. Ин натиҷа, албатта бо фоидаи аз ҳама «калон»-и худ ва қимати максималиаш дар ҷои алоҳида бояд истад. Дар акси ҳол ин гуна қарор қабул карда намешуд. Дарҳақиқат, агар барои К. Абдуллоев аз сеҳи азнавкоркарди шир сохтани заводи консерв бисёр фоидаовару гаронбаҳо мебуд, вай қарори худро тағйир меод. Ба монанди ин, агар барои давлат дигар имконияти фоидаовар ва самаранок мебуд, он гоҳ вай дар бораи ба амал баровардани ҳамон имконият қарор қабул мекард. Пас, ҳар як қарори иқтисодӣ бо хусусияти *максималии* худ алоҳида бояд истад.

Қадрӯ қимат ва фоидаи ҳар як қарор бо нафъе, ки ба шахси алоҳида ва ҷамъият меоварад, чен карда мешавад. Қадрӯ қимати қарори Абдуллоев оиди сохтани сеҳи азнавкоркарди шир аз як тараф бо фоидае, ки дар натиҷаи ба кор шурӯъ кардани сеҳ ба ихтиёри ӯ ворид мегардад ва инчунин ҳисси қаноатмандии вай аз фаъолияти худ ба *қадрӯ қимат* ва *нафъи хусусӣ* чен гардад, аз тарафи дигар он бо нафъе, ки ба ҷамъият меоварад, ба монанди барои ҳамдиёронаш муҳайё кардани коргоҳи иловагӣ ва таъмини эҳтиёҷоти одамон ба маҳсулоти ширӣ *қадрӯ қимат* ва *нафъи иҷтимоӣ* чен мегардад. Ҳамин тавр, ҳар як шахс ҳангоми қабул кардани қарор баробари ба даст овардани муваффақиятҳо ҳам аз нуқтаи назари шахсӣ ва ҳам иҷтимоӣ имкониятҳои аз даст рафтаре, албатта, бо ҳам киёс кардани лозим меояд.

Ҳангоме, ки Камол Абдуллоев барои сохтани корхонаи азнавкоркарди шир қарор қабул кард, албатта, бо сарфакорӣ ратсионал қабул карда шудааст. Аз чониби дигар бошад, дар бораи натиҷае, ки баъд аз амалисозии қарои мазкур ба даст меояд, андешида шудааст. Ин натиҷа, албатта, бо дорои фоидаи аз ҳама “калон”-и худ, қимати макисамалӣ бояд чудо шуда истад. Дар акси ҳол ин гуна қарор қабул намегардид. Дар ҳақиқат, агар барои К. Абдуллоев назар ба корхонаи азнавкоркарди шир сохтани заводи консерва бештар қиматнок ва фоиданок (самаранок) мебуд, ӯ қарори худро тағйир меод.

Акнун бо як қарори миқёси давлат шинос шуда мебароем.

Ҳукумати Ўзбекистон қарор кард, ки соли 2025 содироти нахи пахта ро тамоман манъ мекунад ва онро дар ҳуди мамлакати мо барои пурра аз нав коркард кардан ба роҳ мемонад.

Пешбинӣ шудааст, ки соли 2025 дар мамлакати мо истеҳсоли маҳсулоти бофандагӣ 2,6 маротиба, ҳаҷми содирот бошад, 4,7 маротиба афзун карда мешавад, яъне, ба 7,1 млрд. доллари ИМА расонда хоҳад шуд.

Бо як нигоҳ содироти нахи пахта барои давлат валютаи хориҷиро бо ҳаҷми ниҳоят калон гирифта меорад. Лекин аз чониби дигар, назар ба даромаде, ки аз содироти 1 тонна нахи пахта ба даст меояд, содироти маҳсулоти бофандагӣ, ки аз тариқи азнавкоркарди он гирифта мешавад, якчанд маротиба зиёд даромад меорад. Инро ба ҳисоб гирифта, ҳукумати мо ҳамин гуна қарор қабул кардааст. Пас, маълум мешавад, ки дар ин ҷо ҳам қарор хусусиятҳои ратсионаливу максималӣ дорад.

Аз ин мебарояд, ки ҳар гуна қарор, хоҳ он дар дараҷаи соҳибкори хурд, хоҳ дар миқёси давлат қабул шуда бошад, ин қарор бо кадом маъное бояд бо хусусиятҳои ратсионаливу максималии худ чудо шуда истад.

Супориш

Таълими яқсолаи шумо дар мактаб:

- а) ба падару модар;
- б) ба давлат чӣ қадар афтиданаширо ҳисоб кунед.

Аз таҳсилатон дар мактаб:

- а) шахсан ба худатон чӣ қадар фоида мерасад? б) ба чамъият-чӣ?
- Онро муайян карда, бо харҷҳои болоӣ якҷоя ҳисоб кунед.

Рационалӣ — хислати сарфакорона истифода намудани ягон ресурс ё мақбултарин қарор қабул кардан.

Максималӣ — соҳиб шудан ба натиҷаи хубтарин ва мақбултарин.

Арзишҳо!

Мақолҳои «Ҳафт бор чен карда, як бор бур», «На кор, балки чашми корро дон»-ро чӣ тавр мефаҳмед?

ДОНИШИ ХУДРО САНЌЕД!

1. Кадом зина ва меъёрҳоеро медонед, ки барои дуруст қабул кардани қарори иқтисодӣ заруранд? Бо ягон мисол онро фаҳмонед.
2. Шахси рационалии корбаранда гуфта чиро мефаҳмед?
3. Аз субҳ то шом чӣ тавр гузаронидани рӯзи гузаштаатонро аз рӯи соат тасвир кунед. Оё Шумо фаъолияти рӯзонаи худро сарфакорона, яъне рационалӣ ташкил намудаед? Оё Шумо аз рӯзи гузашта ғойдаи максималӣ гирифта тавонистед? Оё рӯзро самаранок ва мақбул гузаронидаед?
4. Аз фаъолияте, ки дар ин рӯзҳо гузаронидаед, ба худ Шумо, оилаатон ва ҳамҷамият чӣ гуна нафъ ва ғойда расид?
5. Ба қароре, ки қадру қимат ва нафъи хусусию иқтимоияш баръақс яқдигаранд, мисол оред ва муносибати худро нисбат ба он баён кунед.
6. Фарз кунем, ба бозор барои хариди ягон либос рафтад. Дар ин ҷо то хариди ашёи мақбул чанд молро дидед. Ин қарори Шуморо оё тағйир мебахад? Ҷавобатонро асоснок намоед.

Дар хотир доред!

- Зиндагонии фаровони ҳар як шахс аз қабули қарори оқилонаи иқтисодӣ вобаста аст.
- Ҳар як шахс ҳангоми қабули қарор муваффақияти ба даст омада ва имконияти бойдодаашро бо ҳам, албатта, бояд қиёс намояд.
- Зинаҳои қараёни қабул кардани қарор аз:
  - а) Муайян кардани муаммо.
  - б) Тамоми ҳалҳои муқобилро шумурдан.
  - в) Меъёрҳои баҳодиҳиро муайян карда тавонистан.
  - г) Мувофиқи меъёрҳо баҳо додани ҳар як ҳал иборатанд.
  - д) Бинотар натиҷаи баҳогузори беҳтарин ҳалро интихоб кардан.

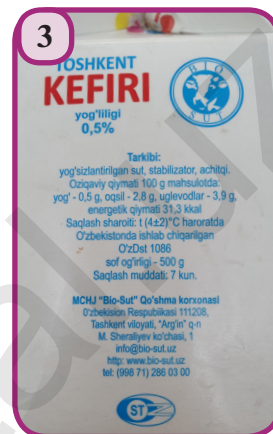
МАВЗЎИ 16

ҲУҚУҚҲО ВА МАЧБУРИЯТҲОИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН

1

Харидор: ин куртаро баргардонда гиред.
Фурӯшанда: мо моли фурӯхтамонро дигар намегирем.

? САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Муносибати худро нисбат ба вазъияте, ки дар расми 1 арзёбӣ шудааст, баён намоед. Дар ин чо кӣ ҳақ аст? Харидор ё фурӯшанда? Барои-чӣ? Ихтилофи байни онҳоро кӣ бояд ҳал намояд?
2. Муайян кунед, ки дар ёрлиқи маҳсулоти дар расмҳои 2 ва 3 тасвиршуда чӣ гуна маълумотҳо дода шудааст?
3. Реклама дар ҳаёти шумо чӣ гуна мавқеъ дорад? Маҳсулоти кефири дар расмҳои 2 ва 3 бударо реклама кардан хоҳед, шумо чӣ гуна ибораҳоро истифода кардан мехостед?

Ҳар яки мо дар бозор ба сифати истеъмолгар иштирок мекунем. Хӯш, хангоми харидани ягон мол ҳамчун истеъмолгар ба чӣ бояд эътибор диҳем? Ба сифати истеъмолгар дорой чӣ гуна ҳаққу ҳуқуқ мебошем. Ҷавоби он ва монанди ин барин саволҳоро аз Қонуни Республикаи Ўзбекистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолгарон» дарёфт карда метавонем. Дар поён аз хусуси ана ҳамин ҳуқуқҳо мухтасар маълумот медиҳем.

1. Истеъмолгарон ҳақ доранд, ки дар бораи мол ва корхонаи истеҳсолкунандаи он ахбори зерини боварбахш ва пурраро ба даст оранд: ҳуҷҷати тасдиқкунандаи нишондодҳои ба сифати дахлдори мол мувофиқ; рӯйхати истеъмоли мол ва хусусиятҳои ба худ хоси он; нархи мол; санаи тайёршавии мол; қоидаҳо ва шартҳои истифодаи мол; муддати хизмат (ё нигоҳдорӣ) –и мол; маҷбуриятҳои кафолати истеҳсолкунанда; усулҳо ва қоидаҳои нигоҳдории мол.

2. Мол бояд ба талаботи санитарию гигиенӣ ҷавобгӯ бошад ва барои саломатии инсон, инчунин муҳити атроф зараровар набошад. Ба таъмини бехатарии моли фурӯхташуда истеҳсолкунандаи он ҷавобгар мебошад. Агар мӯҳлати ҷавобгарӣ ба бехатарии мол пешакӣ муқаррар нагардида бошад, дар он сурат истеҳсолкунанда вазифадор аст, ки муддати 10 сол аз рӯзи фурӯхтани мол сар карда бехатарии онро таъмин намояд.

3. Агар истеъмолгар ягон моли нуқсдоштаро харида бошад, он гоҳ ӯ ба талабҳои зерин ҳақ дорад:

- иваз кардани моли нуқсондор бо ҳамин хел моли бениқсон;
- иваз намудан ба моли ба ҳамин монанд бо роҳи ҳисобу китоби нархҳои ҳар ду мол;
- аз ҳисоби истеҳсолгар бепул таъмир кардан, ё ки ҳаққи таъмири молро пардохт намудан;
- ба миқдори муайян кам намудани нархи моли нуқсондор;
- ба истеҳсолгар баргардонидани моли нуқсондор бо шартӣ дар ҳаҷми пура пардохтани зарари расонидашуда.

4. Истеъмолгар ҳуқуқҳои мазкурро аз рӯзи хариди мол то рӯзи муайян гардидани ноқисҳои он (муддати кафолат), ки ба таври зерин муқаррар гардидааст, истифода бурда метавонад:

- дар давоми муддати кафолатӣ ё коршоямӣ;
- барои молҳои муддати кафолаташон ва коршоямиашон муқаррарнабуда — 6 моҳ, барои мулки ғайриманқул — 2 сол (агар дар шартнома мӯҳлати дигари дарозтар пешбинӣ нашуда бошад).

5. Талаби истеъмолгарон (истеъмолкунандагон) дар бораи аз қадом истеҳсолгар (фурӯшанда) гирифтани мол танҳо баъди пешниҳоди ҳуҷҷатҳои зарурӣ (масалан, чиптаи касса, ҳуҷҷати мол) баррасӣ мегарданд.

6. Агар ҳуқуққое, ки дар қонун баён гаштаанд, вайрон карда шаванд, ё худ тарафҳо ба муросо наоянд, он гоҳ ба суд ё дигар мақомоти ваколатдори давлатӣ муроҷиат кардан мувофиқи мақсад мебошад.

7. Ба мақсади ҳимоя кардани ҳуқуқҳои истеъмолгарон дар маҳалҳо иттиҳодияҳои ҷамоатино таъсис кардан мумкин.

Албатта, ҳар гуна шартнома, аз ҷумла, шартномаи байни фурӯшанда ва истеъмолгар ҳам бо розии тарафҳо амалӣ мешавад. Дар ин ҳолат истеъмолгар тарафи заифтар ба ҳисоб меравад ва ҳуқуқҳои ӯ саҳт ҳимоя карда мешавад. Лекин дар қонун алоҳида таъкид нашуда бошад ҳам, як қатор маҷбуриятҳои аз қонунгузори шаҳрвандии истеъмолгар бадароянда низ мавҷуд аст. Дар байни онҳо асоситаринҳояш инҳоянд: маҷбурияти дар вақтҳо ҳақ пардохтани истеъмолгар барои мол (хизмат); маҷбурияти баъди бекор шудани шартнома

молро саривақт баргардонда додан; мол ба таври ба худ хос, масалан, бинобар супориши махсус бо андозаи махсус дӯхта шуда бошад, маҷбурияти баъди тайёр шудан қабул карда гирифтани он; маҷбурияти иваз карда додани моли сифатнок (ба андоза ё ранги дигар) бо тақдим кардани моли гардондашаванда, ки сифати истеъмол, намуд, ёрлиқаш вайрон нашуда бошад.

Реклама тадбири ташвиқоти аз тариқи воситаҳои ахбори умумӣ додани маълумот ба истеъмолгарон дар бораи мол ва афзудани талаботи онҳо ба мол аст. Калимаи реклама ба забони латинӣ маънои *даъват кардан, овоза карданро* ифода мекунад.

Афзалиятҳои реклама: реклама ба манфиати истеъмолгарон хизмат менамояд, чунки он истеъмолгаронро аз нархҳо ва навигарҳои бозор хабардор менамояд; реклама бисёр вақт боиси пастравии нарх мегардад; реклама рақобатро рағбатнок мекунад ва аз ин ҳам истеъмолгарон ва ҳам ҷамъият

Реклама тадбири ташвиқоти аз тариқи воситаҳои ахбори умумӣ додани маълумот ба истеъмолгарон дар бораи мол ва афзудани талаботи онҳо ба мол аст (вожаи реклама дар забони латинӣ маънои *даъват кардан, овоза карданро* ифода мекунад).

бурд менамоянд; даромади аз реклама омада қисми зиёди харочотҳои ВАО-ро сарпур мекунад; реклама ба афзунгардии талаботи истеъмолгарон оварда мерасонад, ки ин боиси болоравии иқтисодиёт мешавад.

Камбудихои реклама: реклама истеъмолгаронро баъзан бо иттилооти нодуруст ба бесарусомонӣ меорад; реклама харочотҳои калони молиявиро талаб мекунад, ки ин боиси болоравии нархи мол мегардад; майли пулсарфкунии истеъмолгаронро ба молҳои на он қадар зарурӣ ба миён меоварад; воситаҳои ахбори оммавӣ ба соҳибони реклама мутеъ шуда менамояд, ки ин боиси маҳдуд гардидани озодиҳои онҳо мегардад.

Рамз (коди)-и мол нишонаи махсусест, ки маълумотҳо дар бораи мол дар тамғакоғаз ба шакли басти хатчаҳои рах-рах ва рақамҳои бифосила ифода ёфтаанд.

Давлатҳо	Кодҳо	Давлатҳо	Кодҳо
ИМА, Канада	00 – 09	Туркия	869
Франсия	30 – 37	Россия	460
Олмон	400 – 440	Ўзбекистон	46 – 47
Чопон	49	Британияи Кабир	50

Ривочёбии технологияҳои рақамӣ барои ба вучуд омадани коди аз тасвири квадратҳои сиёҳ иборат, ки дар дохили квадрати сафед тахти унвони QR-код чойгир шудааст, оварда мерасонад. Ин гуна тасвиrho вақтҳои охир дар чекҳои касса, паттаҳо, музей ва метроҳо, таомномаҳои тарабхона, ёрликҳои мол ва чизҳои дигар дидан мумкин аст.

QR – дар забони англисӣ ҷумлаи англисии ихтисоршуда – Quick Response (зуд ҷавоб додан)-ро мефаҳмонад.

QR-код – ин штрих- коди дуандозагии тақдимкунандаи маълумоти дар телефони мобилӣ будаи дорой таъминоти барномавии дахлдор аст, ки ба воситаи камера зуд шинохта мешавад.

QR-код нисбат ба штрих коди оддӣ маълумоти хеле зиёдро расонда дода метавонад. Он ба воситаи барномаи махсус бо ёрии сканер дохил карда мешавад ва онро ба кӯмаки телефони мобилии оддӣ низ хондан мумкин.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Баъзе ҳуқуқҳои истеъмолгарро гуфта диҳед. Истехсолкунандагон ва фурӯшандагон чӣ гуна ҳуқуқҳо доранд? Ба фикри шумо сабаби ҳуқуқи истеъмолгарон ҳимоя гардида, ба он аҳамияти калон додан чист?
2. Шумо вақте ки ба сифати истеъмолгар аз дӯкон ягон чизро харида мегиред, барои чӣ гуна маълумотҳоро дар бораи мол доништан ҳақ доред?
3. Ҳангоме, ки аз дӯкон ягон чиз харид мекунад, чеки додашуда барои шумо чӣ гуна аҳамият дорад?
4. Оё реклама бароятон нафъ дорад? Кӣ аз реклама бисёртар манфиатдор аст?
5. Пуррагии маълумотҳоеро, ки дар бастаи ягон мол оварда шудааст, таҳлил кунед.
6. Рамз (штрих-код)-и мол барои чӣ зарур аст?
7. QR-коди мол аз штрих-коди оддӣ бо чӣ фарқ мекунад?

Дар хотир доред!

- Ҳуқуқи истеъмолгарон ба воситаи қонуни Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи ҳимоя кардани ҳуқуқи истеъмолгарон” ҳимоя карда мешавад
- Дар бораи штрих код ё QR-коди мол пурра маълумот диҳед.
- Реклама чиҳатҳои мусбиву манфӣ дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ ТАКРОРИ БОБИ III

А. САВОЛҶО

1. Истеъмолкунанда чӣ гуна манбаъҳои даромад дорад?
2. Фарқи байни мулки давлатӣ ва мулкҳои хусусии соҳиббаш шахси алоҳида ё ҷамоа бударо гуед.
3. Қадру қимати иқтисодии инсон гуфта чиро мефаҳмед?
4. Сарвати моддиву маънавии инсон гуфта чиро мефаҳмед?
5. Фарқи даромад ва сарватро фаҳмонед.
6. Даромад ҳар доим ҳам оё дар намуди пул мешавад?
7. Кадом намудҳои хароҷоти истеъмолгаронро медонед?
8. Буҷаи оила чист?
9. Қонуни Энгел дар бораи чист?
10. Одамон аз кадом сабаб маблаҷҳои пулиро чамъ мекунанд?

Б. Супоришҳо

Тавзеҳи ба ҳар истилоҳ мувофиқро ёбед.

ИСТИЛОҶОТ:

1. Хусусигардонӣ.	5. Даромади воқеӣ.
2. Сарвати моддӣ.	6. Даромади номиналӣ.
3. Ҷоидаи тадбиркорӣ.	7. Пасандоз.
4. Буҷаи оила.	

ТАВЗЕҶОТ:

- а) даромаде, ки дар натиҷаи фаъолияти тадбиркорӣ ба даст меояд;
- б) ҷадвале, ки дар он манбаъҳои даромад ва хароҷотҳои оила барои даври муайян ба нақша гирифта шудааст;
- в) миқдори даромаде, ки аз ҷониби шахси инфиродӣ ё оила дар давоми даври маълум ба даст омадааст;
- г) пуле, ки барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти оянда чамъ карда мешавад;
- д) ҷараёни мулкҳои хусусӣ гардонидани амволи давлатӣ;
- е) қимати даромади номиналӣ нисбати нархҳо дар даври муайян;
- ё) қисми ба мулк табдилёфта ва маблағҳои пулии даромади чамъгардида.

В. ТЕСТҲО

Ҷавобҳои аз рӯи моҳият ба саволҳои додашуда аз ҳама дурусту пуррашро муайян кунед.

1. Нодураштро ёбед. Ба навъҳои даромади истеъмолгарон чӣҳо мебароянд?

- А. Идрорпулӣ (стипендия), нафақа.   Б. Суғурта, пасандоз.
В. Музди кор, дивиденд.   Г. Рента, фоиз.

2. Мулк дар кадом ҳолатҳои зерин тағйир меёбад?

- А. Мӯйсафед ҳавлашро ба писараш мерос гузошт.
Б. Ташкилоти давлатӣ ба хонаи бачагон компютер тӯҳфа кард.
В. Фермер говашро ба бозор бароварда фурӯхт.
Г. Ҳавлии боҳашамати Олғировҳо мусодири гардида, ба қасри омӯзгори таъдил дода шуд.

3. Вақте ки ҳуқуқи ба мулк пурра соҳибӣ намудан мегуем:

- А. Ҳада кардани мулк.
Б. Фурӯхтан ё иваз кардани он.
В. Истифода намудани он барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти худ.
Г. Тамоми болоиҳо.

4. Даромадҳо дар кадом гурӯҳ танҳо аз ҳисоби Ҷоидабарии боигарии моддӣ мебароянд?

- А. Иҷора, нафақа, дивиденд.   В. Ҷоида, нафақа, дивиденд.
Б. Рента, фоиз, маош.   Г. Рента, дивиденд, фоиз.

5. Дар бучаи оила:

- А. Камомад набояд бошад.
Б. Танҳо хароҷотҳои оилавӣ оварда мешавад.
В. Танҳо даромадҳои оилавӣ оварда мешавад.
Г. Манбаъҳои даромаду хароҷотҳои оила, ки барои даври муайян ба нақша гирифта шудаанд, оварда мешавад.

7. Аз манбаъҳои меҳнат кадом навъи даромад ба даст меояд:

- А. Рента.   Б. Фоиз.
В. Музди кор.   Г. Ҷоида.

8. Аз навъҳои зерини даромад кадомҳояшон танҳо аз ҷониби давлат ба тариқи ёрдам пардохта мешаванд?

- А. Мукофот.   Б. Нафақаи бекорӣ.
В. Дивиденд.   Г. Идрорпулӣ.

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛ

Практикуми иқтисодӣ

Дар ноҳия заводи истеҳсоли маҳсулоти пластмассагӣ сохта мешавад.

Барои муваффақиятнок шудани фаъолияти заводи мазкур аз мутасаддиёни завод дарёфтани ҷавоби саволҳои зерин лозим меояд:

Завод бояд чиро истеҳсол кунад?

Чӣ гуна истеҳсолот зарур аст?

Барои кӣ бояд истеҳсол намояд?

Азбаски завод хусусӣ аст, ба ин саволҳо соҳибон ва мутахассисони завод бояд ҷавоб дарёбанд. Фарз кунем, онҳо ба ин саволҳо ба таври зайл ҷавоб гардонданд:

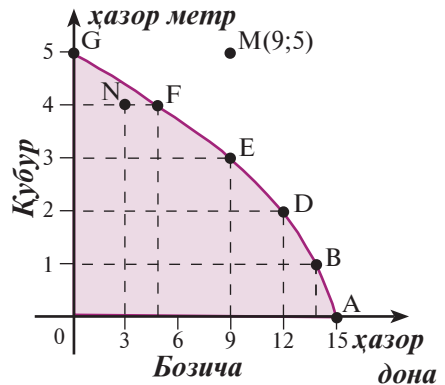
1. Завод бояд бозичаҳои пластмассагин ва кубурҳо истеҳсол кунад.
2. Дар асоси технологияи замонавӣ бояд кор кунад
3. Барои аҳолии ноҳия, вилоят ва барои содирот.

Молҳо	Имкониятҳо					
	А	Б	В	Г	Д	Е
Бозичаҳои пластмассагӣ (ҳазор дона)	15	14	12	9	5	0
Кубурҳои пластмассагӣ (ҳазор дона)	0	1	2	3	4	5

Завод ҳаҷми истеҳсолотро ҳам бояд муайян карда гирад. Чунки имкониятҳои он беканор нест.

Дар ҷадвали поёнӣ оид ба имкониятҳои истеҳсолии якмоҳаи завод маълумотҳо дода шудаанд:

Дар асоси маълумотҳои ҷадвал соҳаи истеҳсолии якмоҳагии заводро мекашем. Дар нақша ин соҳа бо ранг тасвир ёфтааст. Аз нақша маълум аст, ки завод дар зарфи як моҳ танҳо 15 ҳазор дона бозичаҳо бароварда метавонад (Нуктаи А). Завод 1 ҳазор метр кубур ва 14 ҳазор дона бозича тайёр карданиш мумкин (Нуктаи Б). Пас, барои тайёр кардани 1 ҳазор метр кубур аз баҳри ҳазор дона бозича баромадан лозим меояд. Масалан, нуктаи М-и координатааш (9; 5)-ро дар нақша ишора мекунем. Нуктаи М аз соҳаи имконияти истеҳсолӣ берун хобидааст. Аз ин рӯ, завод 9 ҳазор дона бозича ва 5 ҳазор метр кубур бароварда наметавонад. Акнун нуктаи N-и координатаҳои (3; 4)-ро муайян мекунем. Нуктаи N дар соҳаи имкониятҳои истеҳсолот ҷойгир шудааст. Яъне завод ҳар рӯз метавонад 3 ҳазор дона бозича ва 4 ҳазор метр кубур истеҳсол кунад.

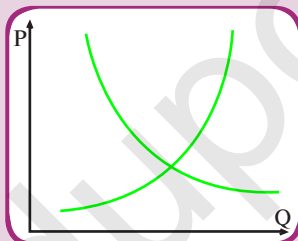

Соҳибқориш фаъол равияи иқтисодие мебошад, ки фаъолияти тиҷоратро дар асоси муносибатҳои инноватсионӣ, яъне замонавӣ, технологияи пешқадам ва усулҳои идорақунӣ таъкил мекунад.

Шавкат Мирзиёев

Боби IV. Талаб ва пешниҳод

МАВЗЎИ 17

ТАЛАБ ВА ҚОНУНИ ТАЛАБ

Номи маҳсулот	Фурӯшандаи якум	Фурӯшандаи дувум	Фурӯшандаи савум
Биринчи лазер	13 500	13 000	14 000
Биринчи аланга	9 000	8 500	10 000
Нахӯд	7 500	9 000	7 000
Мош	11 000	12 000	12 500
Лӯбиё	8 000	8 500	7 200

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

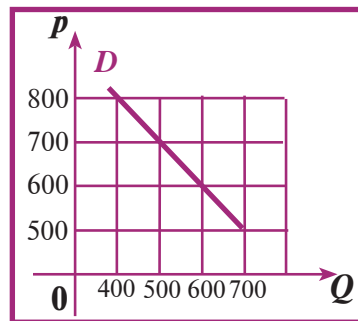
Дар чадвали болоӣ нархи молҳои се нафар фурӯшанда, ки дар бозори деҳқонӣ бо молҳои баққолий савдо мекунад, оварда шудааст. Онро бо диққат назорат кунед ва ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

1. Таҳлил кунед, ки кадоме аз фурӯшандагон аз кадом молаш бештар фурӯхта метавонад.
2. Кадоме аз фурӯшандагон дар давоми рӯз аз ҳама беш даромад мекунад? Ҳангоми ба савол ҷавоб додан ба зиёдтар истифода шудани кадоме аз маҳсулотҳо эътибор доданро фаромӯш накунад.

Талаб ба мол хоҳишу имкониятҳои харидоронро оиди дар давоми вақти маълум бо нархҳои гуногун чӣ қадарӣ харид кардан муайян мекунад. *Миқдори талаб* гуфта чунин миқдори молро меноманд, ки харидорон дар давоми вақти зарурӣ бо нархи муайян хариданашон мумкин аст.

Нарх (p)	талаб (q)
800	400
700	500
600	600
500	700

Талаб ба ягон мол одатан ба намуди чадвал ифода карда мешавад. Агар нақша дар асоси чадвал сохта шавад, он гоҳ хатти талаб ҳосил мегардад. Барои ин дар ҳамворӣ тири Op ба таври амудӣ, тири Oq ба таври уфуқӣ кашида мешавад. Дар тири Op нархи мол, дар тири Oq бошад, миқдори талаби ба мол буда гузошта шуда, дар ҳамворӣ нуқтаҳои мувофиқ дарёфта мешаванд. Ҳангоми бо ҳам пайваस्त намудани ин нуқтаҳо хатте ҳосил мешавад, ки он *хатти талаб* мебошад. Хатти талаб одатан бо харфи аввали калимаи англисии «demand» (та-

Талаб – муносибати байниҳамдигарии нарху миқдори мол буда, имконияти дар давоми вақти муайян бо нархҳои гуногун ба чӣ миқдор пул харид намудани харидорро аниқ менамояд.

Миқдори талаб (тақозо) – миқдори молест, ки харидорон онро бо нархи маълум дар давоми як вақти муайян харида метавонанд.

лаб) — D ишора карда мешавад. Талаб баъзан дар шакли $P = -aq + b$, ($a > 0$, $b \geq 0$) намудаш функцияи хатдор ҳам дода шуданаш мумкин.

Талаби ба мол дошта дар асоси омилҳои ба нархи мол новобаста тағйир меёбад. Тағйирёбии талабро, ки дар натиҷаи таъсири омилҳои ба нарх новобаста зоҳир мегардад, дар дарси оянда таҳлил хоҳем кард. Дар ин дарс мо танҳо дар бораи хусусиятҳои ба нарх вобастаи талаб истода мегузарем. Ин хусусият дар қонуни талаб ифодаи худро ёфтааст: **Нархи мол дар ҳолати бетағйир мондани шарту шароити дигар ҳар чӣ қадар паст бошад, миқдори талаби ба он дошта ҳамон қадар зиёд ва нархи мол ҳар чӣ қадар баланд бошад, миқдори талаби ба он буда ҳамон қадар кам мешавад.**

Қонуни талаб нишон медиҳад, ки миқдори талаб ба нарх вобастагии баръакс дорад. Хусусияти мазкурро аз рӯи се омили зерин шарҳ додан мумкин аст:

1. **Омили даромад.** Одамон шавқманди онанд, ки молро на дар ҳолати қимат будани нарх, балки ҳангоми арзон будани он бисёртар харид намојанд. Масалан, агар дар бозор нархи гӯшт арзон шавад, одамон ба хариди ашёи сабади истеъмолии оила камтар маблағ сарф карда, харидорӣ мекунаанд. Оқибат чӣ қадар пул сарфа мешавад. Ба миқдори иловагӣ ба ин гӯшт боз барои хариди гӯшт ва молҳои дигар имкон пайдо мекунаанд.

2. **Омили муовиза.** Харидорон моли нархаш баландро бо моли арзоне, ки ҷои онро мегирад, иваз мекунаанд. Масалан, моҳҳои тобистон нархи себ арзон мегардад, истеъмолагарон эҳтиёҷи нисбати мева дошташонро дар натиҷаи истеъмоли себ баробари харида гирифтани он қонеъ мегардонанд. Чунки дар ҳамон давра нархи себ нисбати нархи апелсин ё банан ниҳоят арзон мешавад.

Тағйир ёфтани нархи мол ин ду омилро ба миён меоварад ва дар натиҷаи таъсири байниҳамдигарии онҳо миқдори талаб ба мол ташаккул меёбад.

Талаби ба ягон мол доштаи шахси инфиродӣ аз бисёр ҷиҳат ба он вобаста аст, ки Y оид ба ин мол ба чӣ гуна ва чӣ қадар маълумоти пурра молик аст. Ҳақиқатан, барои афзудани талаб ба ягон мол онро сифатнок карда баровардан кофӣ нест. Дар ин ҳолат маълумотномаҳо дар бораи сифатнок тайёр карда шудани мол ба истеъмолагарон расида рафтани муҳимтар аст.

Тадқиқоти амалӣ

Барои тадқиқоти амалӣ шаш моҳ вақт талаб карда мешавад. Аввало муайян кунед, ки дар оилаатон чӣ гуна меваву сабзавот истеъмол мегарданду онҳо асосан аз кучо харид мешаванд.

Баъди он дар ҳар як рӯзи якхелаи ҳар ҳафта нархҳои меваву сабзавотро дар дӯкон нависед. Ба рӯйхати мазкур миқдори меваву сабзавоти харидкардаи оилаатонро ҳам иншо созед. Маълумотҳои дар тӯли шаш моҳ ҷамъовардаатонро таҳлил кунед. Барои ин нақшаи талабро кашед. Ба чадвал дар тӯли ҳар ҳафта миқдори ҳар як меваву сабзавоти харидгаштаро бо нуқтаҳо ишора кунед. Баъди ҳосил шудани хати қач фикри худро хаттӣ баён созед.

1. Дар кадом моҳ талаб ба кадом маҳсулот афзуд (коҳиш ёфт)? Ба он чӣ сабаб гардидааст?
2. Дар кадом моҳ нархи кадом маҳсулот баланд (арзон) гардид? Ба ин маҳсулот талаб чӣ гуна буд? Ба фикри шумо он аз кадом сабаб рӯй дод?
3. Ба паст (баланд) гардидани нарху талаб чӣ сабабдор шуданаш мумкин аст?
4. Аз чадвали мазкур истифода бурда, дар 2–3 моҳи наздик талаб ба ин маҳсулот чӣ тавр тағйир ёфтаниро тахмин кунед. Тахминатонро барои мантиқан асоснок кардан ҳаракат намоед.
5. Шумо дар давоми ҷамъоварии маълумотҳо ба чӣ гуна душвориҳо дучор омадед? Ин гуна тадқиқот бурдан чӣ фоида дорад?

Супориш

Иқтисодшиноси англис Роберт Гиффен ҳодисаи аҷибии иқтисодиро мушоҳида кардааст. Дар асри XIX хангоми гуруснагӣ дар Ирландия ба афзудани нархи картошка истеъмоли он вусъат ёфтааст, ҳамон вақт хӯроки асосии камбағалон картошка нигоҳ накарда буда, афзудани нархи он боиси камшавии даромади воқеии онҳо гардид. Аз ин рӯ, одамон физии қиматро харид накарда, ба ҷои он ба хариди картошка маҷбур шудаанд. Боз кадом молҳо дорои чунин хусусият шуданашон мумкин? Ҷавобатонро асоснок намоед.

Алишер Навоӣ
(1441—1501)

Дар асарҳои бобокалонамон Алишери Навоӣ масъалаҳои иқтисодӣ ҳам ҷой доранд. Навоӣ ба инкишофи савдону тичорат, хунармандӣ ва кишоварзӣ аҳамияти калон дода, онҳоро асоси тараққӣ додани иқтисодиёти мамлакат пиндоштааст. Алишери Навоӣ ба сифати арбоби давлатӣ, вазир барои ташаккул ёфтани сиёсати иқтисодии мамлакат саҳми калон гузоштааст. Гояи давлат дар соҳаи иқтисодиёт тараққипарвар ва халқпарвар шуданаширо тарғиб намудааст.

Навоӣ тадбиркори ўҳдабарои замони худ, соҳиби мулки калон ҳам буд. Вай қисми зиёди мулки худро ба қорҳои хайроти савоб харҷ намудааст. Фикру гояҳои Навоӣ оид ба иқтисодиёт дар асарҳои «Ҳилолия», «Вақфия», «Мантқиқ-ул-қулуб», «Ҳотами Той», «Садди Искандарӣ» акси худро пайдо кардааст.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Оё хоҳишу эҳтиёҷ барои бо ягон нарх харидани мол худ ба худ талаб шуда метавонад? Ин хоҳиш кай ба талаб табдил меёбад?
2. Оё талаб ва миқдори талаб ба вақт вобаста аст?
3. Байни талабу миқдори талаб чӣ гуна фарқ ҳаст?
4. Қонуни талабро дар асоси мисолҳо маънидод созед.
5. Се омили шарҳдиҳандаи ба нархи мол вобастагии баръакс доштани миқдори талабро бо ёрии мисолҳо таҳлил намоед.
6. Миқдори талаб ба мол дар чадвали поёнӣ дода шудааст. Дар он асосан ҳатти талабро кашед:

а)

Нарх (p), сӯм	Миқдори талаб (q), тонна
1000	8
2000	5
4000	2

б)

Нарх (p), сӯм	Миқдори талаб (q), тонна
800	70
1600	60
2400	50

Дар хотир доред!

Нархи мол ҳар чӣ қадар паст бошад, миқдори талаб ба он ҳамон қадар меафзояд. Нархи мол ҳар чӣ қадар баланд бошад, талаб ба он ҳамон қадар камтар мешавад.

МАВЗЎИ 18

ОМИЛҲОИ ДИГАРЕ, КИ БА ТАЛАБ ТАЪСИР МЕРАСОНАНД

	Нархи самбӯса, сӯм	Миқдори самбӯсаҳои фурӯхташуда
1- моҳ	1700	5000
2- моҳ	1700	5500
3- моҳ	1700	6000

	Нархи гумма, сӯм	Миқдори гуммаҳои фурӯхташуда
1- моҳ	1500	5000
2- моҳ	1600	4500
3- моҳ	1700	4000

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Талаб ба мол нархи мол тағйир наёбад ҳам бо таъсири омили мухталиф тағйир меёбад. Яке аз омилҳоро дар мисолҳои поёнӣ дида бароед.

- I. Дар ошхонаи мактаб барои хӯроки нисфирӯзӣ самбӯса ва гумма фурӯхта мешавад. Самбӯса ва гумма молҳои ҷои якдигарро пуркунанда ба ҳисоб мераванд.

Дар давоми се моҳ нархи гумма баланд гардид. Аммо нархи самбӯса тағйир наёфт. Дар ҷадвали болоӣ миқдори дар ин моҳҳо фурӯхтани гумма ва самбӯса дода шудааст. Ба нархи самбӯса ва миқдори талаби дар ҷадвал овардашуда эътибор диҳед. Ҳарчанд нархи самбӯса тағйир наёфта бошад ҳам, миқдори талаб ба он аз кадом сабаб тағйир ёфтааст?

2. Нархи як моле, ки дар ҷуфти молҳои ҷои ҳамдигарро гиранда мавқеъ дорад, зиёд шавад, талаби ба моли дуюм дошта чӣ гуна тағйир меёбад?
- II. Молҳое, ки барои истифодабарии якҷоя пешбинӣ шудаанд, молҳои пуркунандаи ҳамдигар мебошанд. Агар нархи мошин зиёд шавад, он гоҳ нархи бензин чӣ гуна тағйир меёбад? Боз чӣ гуна молҳоеро медонед, ки дорой чунин хусусиятанд? Ба ин гуна молҳо автомобил ва бензин мисол шуда метавонанд.

Ба тағйирёбии талаб ба моли бозорӣ як қатор омилҳои дигари ба нарх новобаста низ таъсир мерасонад. Ин омилҳо чунинанд:

Диди истеъмолгарон ва тағйир ёфтани фаслҳои сол. Дар натиҷаи тағйир ёфтани фаслҳои сол ва дигаргуншавии мӯд шавқу ҳаваси истеъмолгарон низ тағйир меёбад ва аз ин лиҳоз талаби ба мол дошта зиёд ё баръакс кам ҳам шуданаш мумкин аст. Масалан, тобистон талаб ба палто кам мешавад.

Тағйирёбии шумораи истеъмолгарон дар бозор. Маълум аст, ки дар баробари афзудани шумораи истеъмолгарон талаби ба ягон мол доштаи онҳо низ меафзояд ё баръакс. Масалан, афзоиши аҳолии шаҳр ба зиёд гардидани талаб ба хизмати тиббӣ оварда мерасонад.

Тағйирёбии даромади истеъмолгарон. Одатан, дар баробари зиёд гардидани даромади аҳоли талаб қариб ба ҳамаи молҳо меафзояд. Чунин молҳоро *молҳои муқаррарӣ* меноманд. Аммо чунин молҳое низ мавҷуданд, ки талаботи ба онҳо дошта дар баробари кам гардидани даромади аҳоли меафзояд. Иқтисодшиносон ин хел молҳоро *молҳои тоифаашон (сифташон) паст* меноманд. Масалан, кам шудани даромади аҳоли ба зиёд гардидани талаб ба мошини пастсифату кӯҳна оварда мерасонад.

Молҳои муқаррарӣ – молҳое, ки бо зиёд гардидани даромади аҳоли талаб ба онҳо меафзояд.

Молҳои тоифаашон паст – молҳое, ки баробари кам гардидани даромадҳои аҳоли талаб ба онҳо зиёд мегардад.

Чашмдошти дар ояндаи наздик тағйир ёфтани даромадҳои истеъмолгарон ва нархи мол. Агар аҳоли дар ояндаи наздик зиёд шудани даромади худро интизор бошад, он гоҳ вай кӯшиш менамояд, ки хароҷоти ҳамаҷузашро камтар маҳдуд намояд ва ҳарчӣ бисёртар мол харида гирад ва баръакс.

Агар аҳоли дар ояндаи наздик зиёд шудани нархи баъзе молҳоро интизор бошад, он гоҳ истеъмолгарон ин молҳоро бисёртар харид карда, барои дар захира чамъ оварданаш ҳаракат менамояд. Агар дар оянда паст шудани нархи баъзе молҳоро интизор бошад, истеъмолгарон ин молҳоро камтар харид мекунанд.

Тағйир ёфтани нархи молҳое, ки вобастагии байниҳамдигарӣ доранд. Тағйирёбии нархи як мол метавонад ба тағйир ёфтани талаби ба моли дигар дошта оварда расонад. Чуфти чунин молҳоро *молҳои байни худ алоқаманд* меноманд. Оиди молҳое, ки ҷои ҳамдигарро мегиранд (масалан, «гумма» ва самбӯса) ва молҳое, ки ҳамдигарро пур мекунанд, (масалан, мошин ва бензин), ки дар бораи онҳо дар боло сухан рондем, мисоли молҳои байни худ алоқаманд мебошанд.

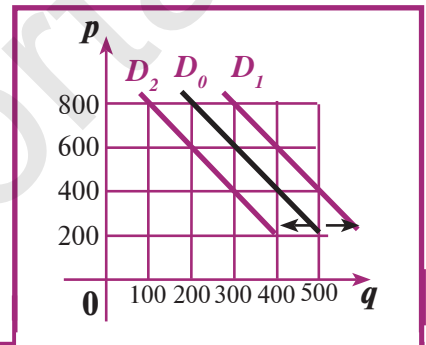

Молҳои ба ҳам алоқаманд – чуфти молҳое, ки тағйир ёфтани нархи яке ба тағйирёбии талаб ба дигаре оварда мерасонад.

Молҳое, ки ҷои ҳамдигарро мегиранд – чуфти молҳое, ки барои қонёе гардонидани эҳтиёҷоти якхела пешбинӣ шудаанд.

Молҳое, ки ҳамдигарро пур мекунанд – чуфти молҳое, ки барои истифодабарии якҷоя пешбинӣ гардидаанд.

Ҳолати тағйирёбии ҳатти талабро, ки натиҷаи таъсири омилҳои дар боло овардашудаи ба нарх новобаста мебошад, таҳлил менамоем. Фарз мекунем, ки миқдори талаби ба мол дошта дар ҳолати аввал дар намуди ҷадвали 1 дода шудаасту ҳатти ба он мувофиқ намуди D_0 дорад. Бигузор талаби ба мол дошта дар натиҷаи таъсири ягон омили ба нарх вобаста набуда зиёд шуда, намуди ҷадвали 2-ро гирифта бошад. Агар дар асоси ҷадвали мазкур ҳолатҳои аввалаю баъдинаи ҳатти талабро кашидани бошем, ҳатти талаб аз вазъияти аввалаи D_0 ба вазъияти баъдинаи D_1 гузаштанаш, яъне ба тарафи рост лағжиданашро метавонем муайян созем. Ба ҳамин монанд мушоҳида карда метавонем, ки талаби ба мол дошта дар натиҷаи таъсири ягон омил, чунон ки дар ҷадвали 3 акс ёфтааст, пасттар мегардад, яъне ҳатти талаб аз ҳолати аввалаи D_0 ба ҳолати D_2 мекӯчад.

Ҷадвали 1		Ҷадвали 2		Ҷадвали 3	
Нарх, бо сӯм	Миқдори талаб дар ибтидо, тонна	Нарх, бо сӯм	Миқдори талаб дар ҳолати 1, тонна	Нарх, бо сӯм	Миқдори талаб дар ҳолати 2, тонна
400	400	400	500	400	300
600	300	600	400	600	200
800	200	800	300	800	100

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Ба чуфти молҳои гирандаи ҷои ҳамдигар ва ҳамдигарро пуркунанда дутогӣ нисол оред ва тағйирёбии талаби ба ин молҳо доштаро таҳлил кунед.
2. Тағйирёбии ҳатти талабро нисбати мол дар зерини таъсири омилҳои зерин муайян кунед: а) афзудани теъдоди аҳоли; б) паст шудани даромади истеъмолгарон; в) кам гардидани нархи моле, ки ҷои ин молро мегирад; г) афзоиши нархи маҳсулоти пуркунанда; д) интизории афзудани нархи мол; д) мунтазир шудани афзудани даромади истеъмолгарон.

Тадқиқоти амалӣ

Дар ҳолатҳои зерин ба кадом дараҷа ва аз кадом сабаб тағйирёбии талабро нисбати мол фаҳмонда диҳед.

I. Номи мол: тӯби футболи нархаш қимат. Нархаш 140.000 сӯм

1. Даромади ҳамаи истеъмолгарон ба 20 фоиз афзуд;
2. Ҳаққи истифодабарии майдони футболбозӣ ду маротиба зиёд шуд;
3. Чемпионати ҷаҳон аз рӯи футбол ба воситаи телевизиор намоиш дода шуд;

4. Дар шаҳр якчанд корти теннис сохта, ба истифода супурда шуд;

5. Тобистон сербориш омад.

II. Номи мол: тӯби футболи нархаш арзон. Нархаш 30 000 сӯм

1. Даромади ҳамаи истеъмолгарон ба 20 фоиз афзуд;
2. Ҳаққи истифодабарии майдони футболбозӣ ду баробар зиёд гардид;
3. Чемпионати ҷаҳон аз рӯи футбол ба воситаи телевизор намоиш дода мешавад;

4. Дар шаҳр якчанд корти теннис сохта, ба истифода супурда шуд;

5. Тобистон сербориш омад.

III. Номи мол: велосипед. Нархаш: 850 000 сӯм.

1. Даромади ҳамаи истеъмолгарон ба 10 фоиз афзуд.
2. Нархи нақлиёти шаҳрӣ ба 30 фоиз қимат шуд;
3. Дар байни ҷавонон дар конкии роликдор гаштан урф гардид.
4. Ба воситаи телевизор рекламаи велосипед пайиҳам дода шуд.
5. Нархи ғизо қатъан боло рафт.

Ба ҳар кадом ҳолати болоӣ хатти талаб ба кадом тараф лағжиданаширо нишон диҳед.

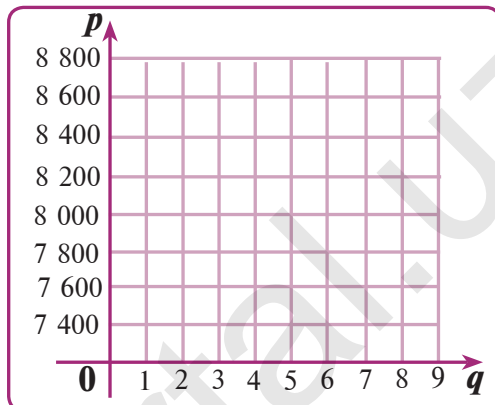
Дар хотир доред!

Талаб ба мол дар асоси омилҳои ба нарх новобаста тағйир ёфтани мумкин: 1) тағйирёбии дид ва мавсими сол; 2) тағйир ёфтани миқдори истеъмолгарони бозор; 3) тағйирёбии даромади истеъмолгарон; 4) тағйирёбии молҳои ба ҳамдигар алоқаманд; 5) дар назар доштани дар вақтҳои наздик тағйирёбии даромади истеъмолгарон ва нархи мол.

МАВЗЎИ 19

ПЕШНИХОД ВА ҚОНУНИ ПЕШНИХОД

Нархи биринч (p), бо сўм	Миқдори пешниҳоди биринч (q), бо тонна
8 800	8
8 600	7
8 400	6
8 200	5
8 000	4
7 800	3

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Нархи биринч дар бозори деҳқонии Андичон 8600 сўм, дар бозори деҳқонии Фарғона бошад, 7200 сўм:

1. Деҳқонон дар кадом бозор бисёртар фурӯхтани биринчро хоҳиш мекунанд? Чаро?
2. Байни миқдори моле, ки барои фурӯш ба бозор бароварда шудааст ва нархи он чӣ гуна вобастагӣ ҳаст, бигӯед?
3. Дар асоси чадвале, ки маълумотҳо оиди нарх ва пешниҳоди биринч дода шудааст, нуқтаҳои мувофиқро дар ҳамвори координатаҳо муайян кунед ва онҳоро пайваст намоед. Хатти ҳосилшударо иқтисодшиносон хатти пешниҳод меноманд.

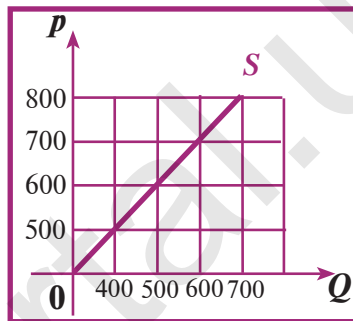
Мо дар дарси гузашта ҳаҷми фурӯши молро аз нуқтаи назари харидорон таҳлил карда будем. Дар ин дарс ҳаҷми фурӯши молро аз нуқтаи назари фурӯшандагон дида мебароем.

Пешниҳоди мол ё пешниҳод хоҳишу имкониятҳои фурӯшандаро, ки оиди дар давоми вақти маълум бо нархҳои гуногун чӣ қадарӣ фурӯхтани мол дорад, муайян менамояд. *Миқдори пешниҳод* гуфта миқдори молеро меноманд, ки онро дар давоми вақти муайян бо нархи маълум фурӯштан мумкин аст. Пешниҳоди ягон мол одатан ба намуди чадвал ифода карда мешавад. Агар нақша дар асоси чадвал таҳия гардад, он гоҳ хатти пешниҳод ҳосил мешавад. Хатти пешниҳод бо ҳарфи аввалии калимаи англисии «Supply-S» (пешниҳод) ишора карда мешавад.

Таклиф гуфта, таклифи шахсӣ (таклифи фурӯшандаи муайян) ё ҳаҷми умумии таклиф (таклифи умумии ҳамаи фурӯшандагони бозор)-ро мадди назар доштан мумкин. Аммо дар фанни иқтисодиёт, асосан, бузургии таклифи умумии моли муайян омӯхта мешавад.

Нарх (p)	Talab (q)
800	700
700	600
600	500
500	400

Таклифи ягон мол, одатан, дар намуди чадвал нишон дода мешавад. Дар асоси чадвал график кашида шавад, хатти таклиф ҳосил мешавад. Хати таклиф бо ҳарфи “S” – бо сарҳарфи калимаи англисии “supply” (таклиф) муайян карда мешавад. Таклиф баъзан мумкин аст, дар намуди функцияи хатдори $p = aq + b$, ($a \geq 0$) низ дода шавад.

Миқдори пешниҳоди мол дар натиҷаи таъсири омилҳое, ки ба нархи мол вобастаанд ва омилҳое, ки ба нархи мол вобаста нестанд, тағйир ёфта меистад. Дар қонуни пешниҳод танҳо хусусияти ба нарх вобастаи пешниҳод ифодаи худро ёфтааст: Нархи мол ҳангоми бетағйир мондани шарту шароити дигар ҳар чӣ қадар паст бошад, миқдори пешниҳоди вай ҳамон қадар кам мегардад. Агар нархи мол ҳар чӣ қадар баланд бошад, миқдори пешниҳоди он ҳамон қадар зиёд мешавад.

Қонуни пешниҳод миқдори пешниҳод нисбат ба нарх дуруст вобаста буданашро нишон медиҳад, яъне агар нарх зиёд шавад, он гоҳ миқдори пешниҳод низ афзун мегардад. Чуноне ки бо мафҳуми талаб ошно гардидем, тағйирёбии миқдори таклиф аз бисёр ҷиҳат ба аз маҳсулоти мухталиф бохабар будани истехсолкунандагон вобастагӣ дорад.

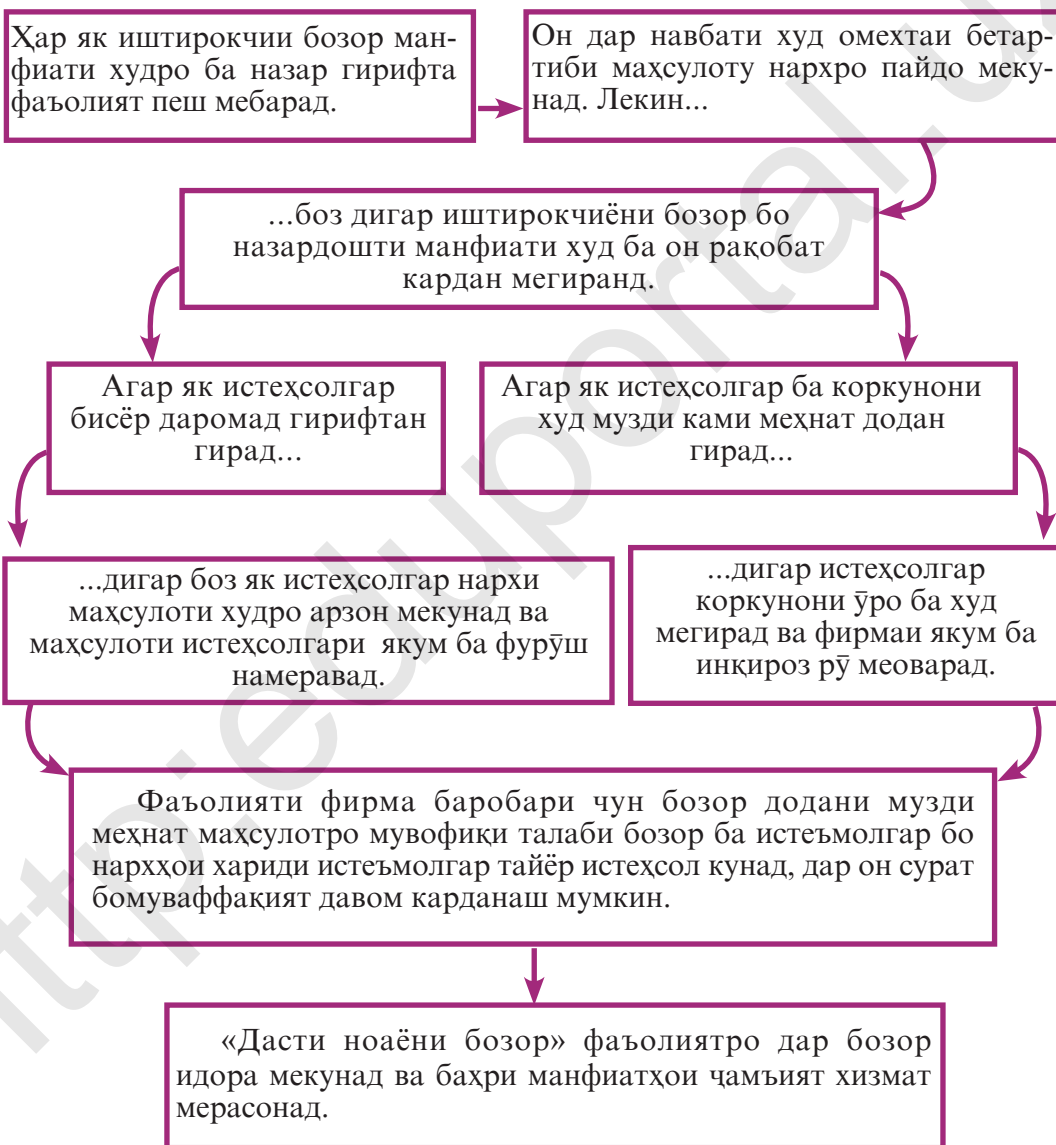
Пешниҳод – хоҳишу имкониятҳои фурӯшандаест, ки имконпазирии дар давоми вақти маълум бо нархи гуногун ба чӣ миқдор фурӯхтани молро муайян менамояд.

Миқдори пешниҳод – миқдори моле, ки фурӯшандагон онро дар давоми вақти муайян бо нархи маълум фурӯхтанашон мумкин аст.

Адам Смит дар таълимоти худ озодии фаъолияти иқтисодиро ба сифати омили тараққиёт номбар кардааст. Ба фикри ӯ, ҳар як иштирокчии бозор дар бозор манфиати худро ҳимоя мекунад. Манфиатҳои шахсӣ ӯро водор месозад, ки ба фаъолияти даромади калон оваранда шуғл варзад. Барои ҳосил шудани мақсад ҳаракат мекунад, ки бисёр маҳсулот истехсол карда, камтар маблағ сарф намояд. Дар натиҷа мол ва хизмати нисбатан арзону хушсифат

ба бозор бароварда мешавад ва таклифро дар бозор вусъат медиҳад. Аз он харидорон ва тамоми чамъият нафъи калон мебинанд. Ҷараёни мазкурро на давлат ва на шахси дигар идора карда метавонад. Фаъолияти иштирокчиёни бозорро таклиф ва талаб мувофиқ кунонда меистад. Талаб ва таклифро Адам Смит «дасти ноаён»-и бозор гуфтааст ва ҳамин «дасти ноаён» муносибатҳоро дар бозор мувофиқ мегардонад

Супориш

1. Аз бозори деҳқонии ба худатон маълум ягон маҳсулоти кишоварзиро интихоб кунед. Таклифи ба он доштаи бозорро ба назар гирифта, чадвали таклифро кашед. Ба таклифи маҳсулоти мазкур чӣ гуна омилҳо таъсир расонданашон мумкин ва дар зери таъсири ин омилҳо таклиф чӣ гуна тағйир ёфтанаширо муайян кунед. Хулосаҳоятонро дар нақша тасвир кунед.

a)

Нарх (р), бо сўм	Миқдори пешниҳод (q), бо тонна
800	40
1600	50
2400	60
3200	70

b)

Нарх (р), бо сўм	Ҳаги моили пешниҳод
1000	100
2000	150
3000	200
4000	250

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Маънои мафҳуми таклифро ба ёрии мисолҳо фаҳмонед.
2. Миқдори таклиф чист?
3. Барои кашидани ҳаги моили таклиф чӣ гуна маълумотҳо лозиманд?
4. Соли 2016 дар Ўзбекистон бисёр картошка парвариш карда шуда, дар бозорҳо нархи он хеле арзон шуд. Тирамоҳи соли 2017 нархи картошка хеле қимат шуд. Ба фикри шумо сабаби он чӣ буд?
5. Агар нархи чуворимақка дар ояндаи наздик зиёд мешуда бошад, миқдори пешниҳодии чуворимақка дар бозор чӣ қадар тағйир меёбад?
6. Қонуни таклифро бо ёрии мисолҳо фаҳмонед.
7. Ибораи “дасти диданашаванда”-и бозор аз ҷониби Адам Смит нисбат ба чӣ гуна ҳодисаи иқтисодӣ гуфта шудааст? Моҳияти ин ибора дар чист?

Дар хотир доред!

- Нархи мол ҳар чӣ қадар паст бошад, миқдори пешниҳоди он ҳамон қадар кам мешавад ва агар нархи мол ҳар чӣ қадар баланд бошад, миқдори пешниҳоди он ҳамон қадар зиёд мешавад.
- Ҳангоми омӯзиши бозор дар баробари мафҳуми талаб мафҳуми таклиф ҳам хеле муҳим аст.
- Талаб ва таклифро Адам Смит “дасти диданашаванда”-и бозор номгузорӣ кардааст ва бозор ба воситаи ҳамин “дасти диданашаванда” идора мегардад.

МАВЗЎИ 20

ОМИЛҲОИ ДИГАРЕ, КИ БА ПЕШНИҲОД ТАЪСИР МЕРАСОНАНД

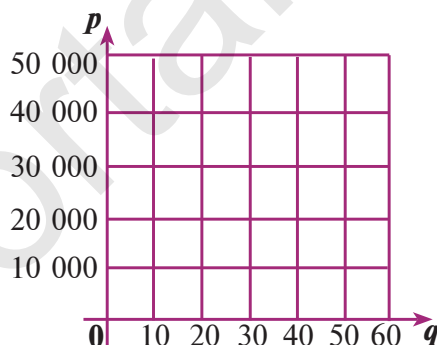

Дар Узбекистон истеҳсол гардидааст.

Дар Чин истеҳсол шудааст.

Нархи чойник (р), сўм	Микдори пешниҳод ба чойник (q), ҳазор дона
30 000	10
40 000	30
50 000	60

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Таклиф ба чойник дар бозори чиннivorӣ дар чадвали болой оварда шу-дааст. Аз чадвал истифода бурда, хатти пешниҳодро ба чиннivor кашед.
2. Ашёи хоми арзон барои чиннivorӣ дар республикаамон истеҳсол мегар-дад. Ҳолати мазкур дар бозори чиннivorӣ тағйиротро ба вучуд меоварад? Акнун чойникро зиёд тайёр мекунанд ё кам? Хатти пешниҳод ба чойник чӣ хел тағйир меёбад? Тағйироти мазкурро ба воситаи нақша нишон диҳед.
3. Ба бозори чиннivor ба микдори зиёд аз Чин чойникҳои арзон оварда шуданд ва фурӯшандагони зиёде ба фурӯши он шуруъ намуданд. Ҳолати мазкур дар бозори чиннivor чӣ гуна тағйиротро ба вучуд меоварад?

Омилҳои зерин, ки ба нархи мол вобастагӣ надоранд, аммо метаво-нанд боиси тағйирёбии пешниҳоди мол гарданд:

1. Тағйир ёфтани нархҳои захираҳо (манбаъҳо). Дар ин ҳолат харочоти молистеҳсолкунандагон зиёд мегардад. Онҳо пештар ба микдори маълум маҳсулот бароварда бошанд, акнун бо ҳамон микдор

маблағ камтар маҳсулот тайёр мекунадду халос. Ҳамин тавр дар бозор тақлифи мол кам мегардад.

2. Тағйирёбии технология одатан харочотро барои истеҳсоли маҳсулот кам мекунад, ҳосилнокиро баланд мегардонад. Аз ин рӯ, пешниҳод ба мол боло меравад.

3. Аз тарафи давлат тағйир додани андозгузори ба истеҳсолгарон ва имтиёзҳо ба онҳо. Андоз зиёд гардад, харочот ба маҳсулот меафзояд. Аз ин рӯ, пешниҳод ба мол суст мешавад ё баръакс.

4. Интизории тағйирёбии нарх. Агар афзудани нархи молро дар бозор мунтазир шаванд, фурушандагон нисбат ба алҳол арзон фуруштани мол минбаъда бо нархи қимат фуруштани онро хуш мебинанд. Оқибат пешниҳод ба мол суст мешавад ё баръакс.

5. Тағйир ёфтани шумораи фурушандагон дар бозор. Он боиси боло рафтани пешниҳод ба мол мегардад. Агар пешниҳод дар натиҷаи таъсири ин омилҳо афзояд, он гоҳ хатти пешниҳод (S_0) ба тарафи рост (S_1) мелағжад ва, агар пешниҳод кам гардад, он гоҳ хатти пешниҳод ба тарафи чап мелағжад (S_2).

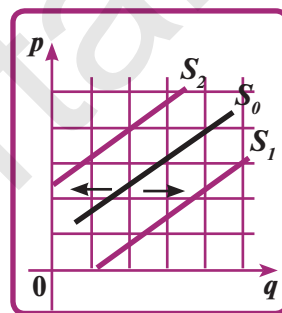
6. Манбаъҳои дигари фоида гирифтани. Бисёр истеҳсолкунандагони мол бо истеҳсоли молҳои якхела қаноат намекунад. Онҳо молҳои дигар истеҳсол карда фоида мегиранд. Чалб карда шудани як қисми ҳамин фоида низ метавонад ба афзоиши пешниҳодот оварда расонад ва баръакс, барои истеҳсоли молҳои дигар сарф гардидани қисми калони сармоя мумкин аст ба коҳиш гардидани пешниҳодот оварда расонад.

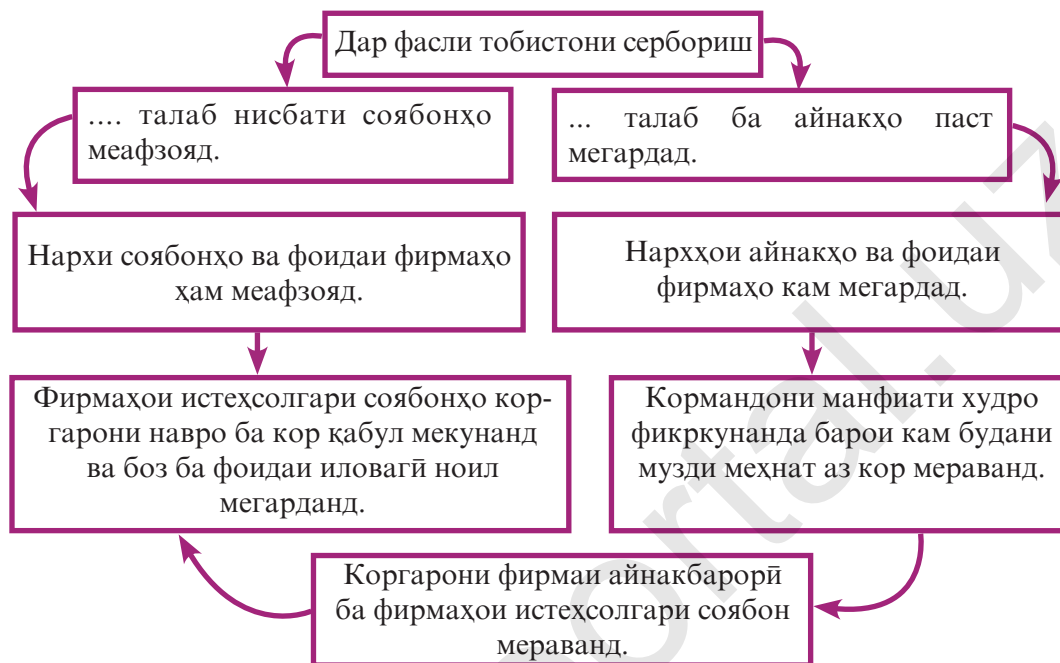
7. Нархи молҳои дигар. Аксари ҳол тағйир ёфтани нархи молҳои дигар низ мумкин аст ба пешниҳоди молҳои мавриди алоқа таъсир расонад.

Дар бозор талаб дар зери таъсири бисёр омилҳо тағйир ёфтаниш мумкин. Ба тағйирёбии талаб бозор бо тағйирёбии тақлиф ҷавоб мегардонад. Барои ин даҳлати қасе аз берун ё ки ба нақша гирифтаниш шарт нест. Барои он бо назардошти фаъолияти интирокчиёни бозор қор пеш бурдан қифоя мебошад.

Дар ин ҷо иштирокчиёни бозор гуфта, танҳо фирмаҳо не, балки қорғар ва қормандони ба истеҳсолот масъул ҳам дар назар дошта мешаванд. Манфиати фирмаҳо аз фоидагирӣ иборат бошад, манфиати қорғарон ва қормандон ба даст овардани маоши қалон ба ҳисоб меравад. Маҳз ана ҳамин манфиатҳо механизми тағйирёбии қувваи тақлифро ба ҳаракат оварданиш мумкин аст.

Дар бозор механизми тағйир ёфтани тақлиф ба миқдори талаб вобаста буданишро бо ёрии мисоли муайян дар асоси аёният фаҳмонда додан мумкин.

Лекин ҳолати мазкур баробари ба бозор дохил шудани фирмаҳои нав нархҳо то ба дараҷаи «табӣӣ»-и худ расидан давом мекунад.

Супориш

Ба ҳамсинфатон доир ба имконияти кор кардан маълумот диҳед. Ҳамсинфатон дар мавриди ба кадом миқдор муайян гардидани ҳаққи меҳнат ба иҷрои ин кор розӣ буданашон, чадвали пешниҳодро таҳия ва хатти пешниҳодро кашед. Коргаре, ки музде розӣ аст, аз он ҳам маоши калон гирифташ мумкин. Дар таҳияи чадвал ба назар гиред.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Кадом омилҳоеро медонед, ки ҳарчанд ба нарх алоқаманд набошанд ҳам, лекин ба миқдори пешниҳод таъсир расонда метавонанд. Ба миқдори пешниҳод таъсир кардани онҳоро бо ёрии мисолҳо фаҳмонед.
2. Хатти пешниҳоди макарон нисбати вазъият дар аввали сол: а) ба чап; б) ба рост лағжад, он чиро мефаҳмонад? Ин тағйирот дар натиҷаи таъсири кадоме аз 5 омили, ки болоӣ содир гардиданаш мумкин?
3. Фабрикаи қаннодии «Лаззат» бо технологияи замонавӣ ҷиҳозонида шуд. Ин ба пешниҳоди маҳсулоти қаннодӣ чӣ гуна таъсир мерасонад?

4. Агар давлат барои истехсоли ягон мол имтиёзҳо муайян карда, андозро кам намуда бошад, он гоҳ, пешниҳод ба моли мазкур чӣ навъ тағйир меёбад?
5. Ба тағйирёбии талаб бозор чӣ гуна ҷавоб мегӯяд?
6. Ба тағйирёбии миқдори талаб нисбати таклиф чӣ гуна омил таъсир мерасонад?
7. Схекаи тасвири механизми тағйири пешниҳоди соябонҳо ва айнакхоро тавсиф кунед.

Корҳои иҷрокардаи мутафаккири бузург, арбоби давлатӣ ва олими қомусӣ Заҳириддин Муҳаммад Бобур дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва ғояву фикрҳои дар ин бобат баёнкардааш ба таҳсини бисёр олимони Ғарб сазовор шудааст. Бобур хусусан дар сиёсати соҳаҳои андоз ва пул корҳои калонеро иҷро кардааст. Дар давраи ӯ барои афзудани ҳосилнокии истехсолот ва хуб кардани ҳосилхезии замин чораҳои андешидан аҳамияти калон дорад. Озодгардони бозор доимо дар маркази диққату эътибори Бобур будааст. Дар давраи Бобур ва Бобуриён корҳои калон оиди вусъат додани савдои беруна, яъне равобита иқтисодӣ бо дигар мамлакатҳо ба амал бароварда шудаанд. Андешаҳои иқтисодии Бобур оид ба иқтисодиёт дар «Бобурнома» ва «Мубаййин», «Китоби калон оид ба закот» барин асарҳояш ифодаи худро пайдо кардаанд. Корҳои бузурги иқтисодии Бобур аз тарафи авлодони вай, алалхусус Ҳумоюн (1508–1556) ва Акбаршоҳ (1542–1605) муносиб давом ёфтаанд.

Дар хотир доред!

- Пешниҳоди мол бо таъсири омилҳои, ки ба нарх вобаста нестанд, низ мумкин аст тағйир ёбад.
- Ба тағйироти талаб бозор бо тағйирёбии пешниҳод ҷавоб медиҳад. Барои ин аз берун омехта шудани қасе шарт нест.
- Ба тағйири пешниҳоди мол мумкин аст омилҳои мисли: тағйирёбии нархи захираҳо; тағйирёбии технологияҳои истехсолот; тағйирёбии имтиёзҳо ва андозҳои ба истехсолукунандагон аз ҷониби давлат андохташаванда; тағйири миқдори фурӯшандаҳо дар бозор; интизори тағйирёбии нарх; манбаъҳои дигари ғоида; тағйири нархи молҳои дигар таъсир расонад.
- А. Смит талаб ва таклифро “дасти диданашаванда”-и бозор номида, бозорро “ин дасти диданашаванда” идора мекунад, гуфта таъкид кардааст.

МАВЗЎИ 21

НАРХИ БОЗОРИИ МОЛ

Дар маҳаллаи «Хислат»-и шаҳри Тошканд бозорчае арзи ҳастӣ мекунад, ки ба он ҳар рӯз сахарӣ аз хоҷагии гирду атрофи шаҳр шир ва маҳсулоти ширӣ оварда мешавад. Дар натиҷаи пурсуҷӯи фурӯшандагони шир ва харидорони он маълум шуд, ки талаб ва пешниҳоди якрӯзаи фардӣ намуди чадвалеро дорад, ки дар поён тасвир шудааст.

Нархи шир, сӯм	Миқдори талаби фардии харидорон, литр										Миқдори якрӯзаи талаб ба шир, литр
	Абдуллоев	Бурҳонов	Давронов	Эргашев	Фармонов	Ғуломов	Ҳайдаров	Илҳомов	Қўраев	Комилов	
4 000	2	4	3	6	3	5	2	4	3	4	
4 200	2	3	3	6	2	4	1	4	3	3	
4 400	0	2	2	4	0	1	0	3	3	3	
4 600	0	2	2	3	0	1	0	3	2	2	

Нархи шир, сӯм	Миқдори якрӯзаи пешниҳоди шир, литр			Миқдори пешниҳоди фардии фурӯшандагон бинобар бозор, литр
	фурӯшандаи 1	фурӯшандаи 2	фурӯшандаи 3	
4 000	0	10	10	
4 200	6	15	10	
4 400	11	20	15	
4 600	16	25	20	

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

- Мувофиқи чадвали боло талаб ва пешниҳоди ҳамаҷузайи бозорча ба ширро муайян намуда, сутунҷаи охиристо пур кунед.
- Ҳангоми ба 4 000 сӯм баробар будани нархи шир миқдори талаб ва пешниҳод дар бозорча чӣ қадар мешавад?
- Нархи шир аз боло 4 000 сӯм муқаррар гардад, чӣ вазъият мешавад?
- Дар ҳолати 4 400 сӯм будани нархи шир миқдори талабу пешниҳод дар миқёси бозорча чӣ қадарро ташкил мекунад?

5. Агар нархи шир 4400 сў қатъӣ муайян карда шавад, чӣ гуна вазъият ба вучуд мояд? Чӣ қадар шир зиёдатӣ мекунад?
6. Дар мавриди ба 4 200 сўм баробар будани нархи шир миқдори талабу пешниҳод дар миқёси бозорча чӣ қадарро ташкил мекунад?
7. Дар ин вазъият нархе, ки ҳар ду тараф харидор ва фурӯшандаро ҳам қаноат мекунонад, ба фикри шумо, бояд чанд сўм бошад?

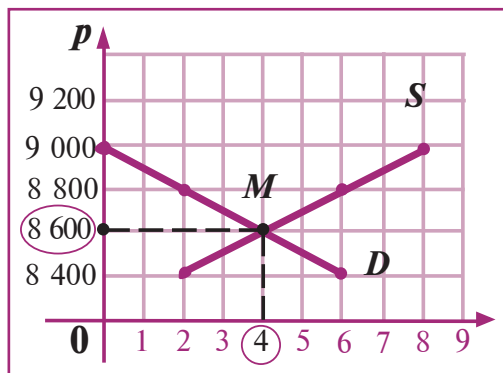
Нархи бозории мол чӣ гуна муайян карда мешавад? Дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ нархи бозории мол ба таносуби байниҳамдигарии миқдори талаб ва пешниҳоди ба мол дошта нигоҳ карда муайян карда мешавад.

Маълум аст, ки талаботи ба ягон мол доштаи бозор фикри умумишудаи чамъи харидорони бозор гардида, дар ҳолати гуногун будани нархи мол хоҳишу имкониятҳои онҳоро доир ба хариди он ифода менамуд. Ба ҳамин монанд, пешниҳоди бозории мол фикри умумишудаи чамъи фурӯшандагони бозор гардида, ҳангоми гуногун будани нархи мол хоҳишу имкониятҳои онҳоро нисбат ба фурӯши он ифода менамуд. Биёед, кай болои ҳам гардидани фикру хоҳиши ҳарду тараф — харидорону фурӯшандагонро таҳлил намоем. Бигузор, талаб ва пешниҳоди дар бозор будаи биринч тавассути ҷадвали зерин дода шуда бошад. Агар хатҳои талаб ва пешниҳодро дар як ҳамвории координатӣ кашиданӣ бошем, он гоҳ нақшаи зеринро соҳиб мешавем.

Тасвири қайчимононди ҳосилшуда ба шарафи олими машҳури соҳаи иқтисодиёти Амрико Алфред Маршал «Қайҷи Маршал» номида шудааст.

Дар ҳолати 8600 сўм будани нархи биринч миқдорҳои талаб ва пешниҳоди ба биринч дошта бо ҳам баробар гардида, 4 тоннаро ташкил медиҳад. Дар ин ҳолат ҳамаи 4 тонна биринчи аз ҷониби фурӯшандаҳо пешниҳодшуда аз тарафи харидорон бо нархи 8600 сўмӣ харид мегар-

Нархи биринч (p), сўм	Миқдори талаб ба биринч (q_D), тонна	Миқдори пешниҳод ба биринч (q_S), тонна
9 000	0	8
8 800	2	6
8 600	4	4
8 400	6	2

дад, ки чунин маврид ҳам барои харидорон ва ҳам барои фурӯшандагон айнаи муддаост. Нархи мол, ки хангоми баробар будани миқдори талаб ва пешниҳоди ба мол дошта аниқ мегардад, *нархи мувозанатӣ ё нархи бозорӣ* ном дорад. Миқдори талаб (ё пешниҳод)-и моси нархи бозор *миқдори мувозинат номида мешавад*. Нархи мувозинатии биринчи дар бозори боло муоинашуда, яъне нархи бозорӣ 8600 сӯм, миқдори мувозинатӣ бошад, 4 тоннаро ташкил медиҳад. Нуқтаи бурриши хатҳои талаб ва пешниҳод (нуқтаи М) *нуқтаи мувозинатӣ* ном дорад. *Ординатаи* нуқтаи М *нархи мувозинат, абсиссааш* бошад, миқдори мувозинатро муайян мекунад.

Миқдори мувозинат – миқдори талаб (ё пешниҳод), ки ба нархи мувозинати бозорӣ мол мувофиқ меояд.

Нархи бозорӣ (мувозинатии) мол – ин нархи ба миқдори пешниҳод баробар будаи миқдори талабе, ки дар бозор нисбати мол аст, муайян мегардад.

Хангоми 8600 сӯм будани нарх миқдори талаби бозорӣ биринч 6 тонна, пешниҳод бошад, 2 тоннаро ташкил мекунад. Пас, миқдори пешниҳодшудаи биринч (2 тонна) ба зудӣ фурӯхта шуда, талаби 4 тоннагии харидорон қонеъ нашуда мемонад, яъне камии маҳсулот маълум мегардад. Чунин ҳолатро *каммолии бозор* меноманд.

Агар биринч бо нархи 8800 сӯм фурӯхта шавад, он гоҳ миқдори талаб ба он 6 тонна, пешниҳод бошад, 2 тоннаро ташкил медиҳад. Дар натиҷа аз миқдори биринчи пешниҳодгардида танҳо 2 тоннааш ба фурӯш рафта, 4 тоннаи дигараш боқӣ мемонад. Бозорро дар чунин ҳолат бозори *сермол (сершуда)* мегӯянд.

Чуноне ки мебинем, дар ҳар ду ҳолати болоӣ дар бозор мувозинат нест. Аз ин рӯ, дар бозор аз боло муқаррар кардани нархҳо мувофиқи мақсад нест.

Нархҳои қатъӣ – нархҳои, ки дар бозор аз боло қатъӣ муқаррар гардида, одатан аз нархҳои бозор пасттар мебошанд.

Бозори каммол – бозоре, ки дар он миқдори пешниҳоди мол нисбати миқдори талаби ба он дошта паст мебошад.

Бозори сермол (сершуда) – бозоре, ки дар он миқдори пешниҳоди мол назар ба талаботи ба он буда зиёд мебошад.

ДОНИШИ ХУДРО САНЌЕД!

1. Талаб ва таклиф дар бозор байни ҳамдигар чӣ гуна муносибат доранд?
2. Чаро номи шартии “Қайчии Маршал” гузошта шудааст?
3. Ҳолати бозори камро фаҳмонед ва он кай ба вучуд меояд?
4. Миқдори мувозинат чист?
5. Ҳолати бозори серро фаҳмонед ва он кай ба вучуд меояд?
5. Нархи бозор ё мувозинат гуфта чиро мегӯянд ва он чӣ гуна муайян карда мешавад?
7. Чӣ гуна ҳолат дар бозор “мувозинати бозор” номида мешавад?

Машқ

Талаби ба мол дошта ва пешниҳод дар чадвали паҳлӯ нишон дода шудааст.

1. Дар асоси чадвали мазкур хатҳои талаб ва пешниҳодро кашед.

2. Аз рӯи нақша нархи бозории мол ва миқдори мувозинатро муайян намоед.

3. Дар вазъияти мазкур дар бозор ба чанд сӯм фурухта шудани молро ҳисоб кунед.

Нархи мол (р), сӯм	Миқдори талаб ба мол (q_D), дона	Миқдори пешниҳод ба мол (q_S), дона
400	200	20
500	150	60
600	100	100
700	50	140

8. Дар вазъияте, ки дар машқи болоӣ тасвир шудааст, нархи мол 400 сӯм қатъӣ муайян шуда бошад, дар бозор чӣ гуна ҳолат ба вучуд меояд? Нарх 700 сӯм қатъӣ муайян карда шавад чӣ?

Алфред Маршалл
(1842—1924)

Ғояи аз ҷама асосии Алфред Маршалл ин аст, ки таъсири байниҳамдигарии таклиф ва талаб ба ташаккулёбии нарх оварда мерасонад. Маршалл ба таклиф ва талаб бо назари нав нигоҳ карда тавонист. Вай онро дида тавонист, ки таклиф ва талаб дар роҳи ташаккулдиҳии нархи бозор якҷоя ҳаракат мекунанд. Вай дар назарияи иқтисодӣ риёзиётро тадбиқ намуд ва «Қайчии Маршалл» ном чадвалро тасвир карда тавонист.

«Дар тамоми ҳолатҳо агар ба бозор барои фуруختан бисёр ашё оварда шавад, нархи пайдокунии харидорони онҳо ҳамон қадар паст мешавад».

(Алфред Маршалл)

МАВЗЎИ 22

МАШҒУЛИЯТҲОИ АМАЛӢ ОИД БА ҚОНУНИЯТҲОИ ТАЛАБ ВА ПЕШНИҲОД

1. Тавассути чадвали талаб ва пешниҳод аниқ кардани нархи мувозинат. Бигзор, талаб ва пешниҳоди мол дар бозор тавассути як чадвали зерин дода шуда бошад:

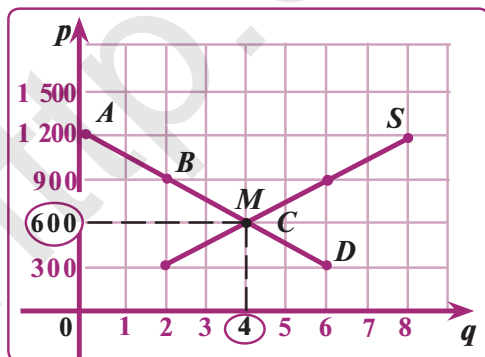
Нархи мол (p), сӯм	Миқдори талаб ба мол (q_d), дона	Миқдори талаб ба мол (q_s), дона
1 200	0	8
900	2	6
600	4	4
300	6	2

Барои аз ин чадвал аниқ кардани нархи мувозинатии мол сатрҳоеро ёфтан кифоя аст, ки миқдори талаб ва пешниҳод баробар аст. Дар ҳолати мо он сатри сеюм буда, нархи мол 600 сӯм бошад, миқдори талабу пешниҳод баробар мегардад. Аз ин рӯ, 600 сӯм нархи бозории мол, яъне нархи мувозинатӣ буда, дар ин ҳолат миқдори мувозинатии мол 4 дона-ро ташкил медиҳад.

Фарз кардем, аз боло, аз ҷониби давлат нархи мол қатъан 300 сӯм муқаррар гардидааст. Дар ин ҳолат тамоми 2 воҳид моли пешниҳодгардида аз тарафи харидорон ба зудӣ харида, дар бозор ба моли $6 - 2 = 4$ воҳида камчинӣ ба вучуд меояд.

2. Кашидани хатти талабу пешниҳод бо кӯмаки чадвали талаб ва пешниҳод.

Сараввал дар асоси чадвали талаб нуқтаи дар болои хатти талаб хобидаро меёбем. Дар сатри аввали чадвал рақамҳои 1200 ва 0 ба нуқтаи хатти талаб $A(0; 1200)$, сатри дуюми рақамҳои 900 ва 2 ба нуқтаи хатти талаби $B(2; 900)$ мувофиқ меояд. Нуқтаҳои $C(4; 600)$ ва $D(6; 300)$ ҳам ҳамин гуна ёфта мешавад).

Ҷои нуқтаҳои мазкурро дар ҳамвории координата муайян месозем. Нуқтаҳои мазкурро ба ҳам пайваста хатти талабу ҳосил менамоем. Нуқтаҳои буриши ин чадвалҳо нуқтаҳои мувозинат аст. Дар ҳолати мо он аз нуқтаи M иборат аст. Координатаи якуми ин нуқтаи

(абсисса) миқдори мувозинат, координатаи дуюм (ординатааш) нархи мувозинатро мефаҳмонад. Дар ин ҳолат нархи бозории мол, яъне нархи мувозинат 600 сӯм, миқдори мувозинат бошад, 4 донаро ташкил медиҳад.

3. Бо кӯмаки вазифаҳои талаб ва таклиф муайян кардани нархи мувозинат.

Бигузур, дар бозор талаб ба мол ва таклиф ба он дар намуди вазифаҳои $q_p = 400 - p$ ва $q_s = 2p + 100$ дода шавад. Дар ин ҷо p – нархи мол (сӯм); q_p – миқдори талаб ба мол (ҳазор дона); q_s – миқдори таклиф ба мол (ҳазор дона). Нархи мувозинати мол ва миқдори мувозинатро ёбед.

Хал. Барои нархи мувозинат бояд q_d ва q_s баробар бошад:

Яъне

$$q_d = q_s \Rightarrow 400 - p = 2p + 100 \Rightarrow 3p = 300, p = 100 \Rightarrow q = 400 - p = 300.$$

Пас аз ин мебарояд, ки нархи мувозинати мол 100 сӯм, миқдори мувозинат бошад, ба 300 дона баробар аст.

Машқҳо

1. Дар асоси ҷадвали поёнии талаб ва пешниҳод нархи бозории молро ёбед. Нархи ин мол дар бозор 1800 сӯм муқаррар шуда бошад, чӣ гуна ҳолат рӯй медиҳад. 1000 сӯм муқаррар гардад-чӣ?

Нархи мол (p), сӯм	Миқдори талаб ба мол (q_s), тонна	Нархи мол (p), сӯм	Миқдори талаб ба мол (q_d), тонна
2 200	2 000	2 200	0
1 800	1 500	1 800	500
1 400	1 000	1 400	1 000
1 000	500	1 000	1 500

2. Дар асоси ҷадвалҳои поёнии талаб ва пешниҳод хатҳои талаб ва пешниҳодро кашед ва нархи бозории молро ёбед.

3. Вазифаҳои талаб ва таклифи мол: $q_d = -4p + 800$, $q_s = p + 100$ дода шудааст. Нархи мувозинати мол ва миқдори мувозинатро ёбед.

4. Дар бозор вазифаи таклиф ба мол бо $q_s = 2p + 4000$ дода шудааст. Агар вазифаи талаб $q_p = kp + 30000$ ва нархи мувозинати мол 10000 сӯм бошад, хатти таклиф ва талабро кашед.

МАВЗЎИ 23

ТАЪСИРИ ТАҒЙИРЁБИИ ТАЛАБ ВА ПЕШНИХОД БА НАРХИ БОЗОР

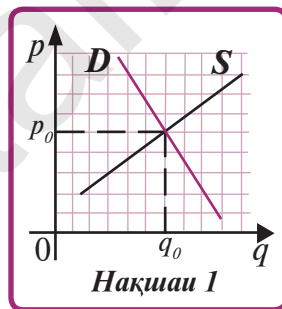

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Мо дар дарсҳои гузашта чӣ гуна шакл гирифтани нархи молро дар бозор дар асоси талабу пешниҳоди он таҳлил карда будем. Ҳоло дар мавриди таъсири омилҳои, ки ба нарх вобаста нестанд, дигаргун шудани талаб ё пешниҳод чӣ гуна тағйир ёфтани нархи бозорӣ ва миқдори мувозинати молро таҳлил мекунем. Таҳлилно дар асоси вазъиятҳои зерин иҷро менамоем.

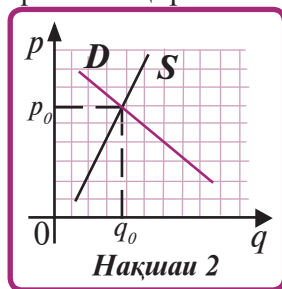
Вазъияти 1. Хатҳои талаби ба мошини сабуқрави «Спарк» доштаи аҳолии мамлакат ва пешниҳоди дар бозори мошинҳо фурухтани ҳамин хел мошинҳо дар нақшаи 1 акс ёфтаанд. Бигузор, даромадҳои аҳолии мамлакат зиёд шуда бошанд:

1. Дар натиҷаи таъсири зиёдшавии даромадҳои аҳолии мамлакат талабе, ки аҳоли ба мошини мазкур дорад, зиёд мегардад ё кам мешавад?
2. Дар натиҷаи ин хатти талаб аз ҳолати ибтидоӣ ба кадом тараф нигоҳ карда мелағжад?
3. Аз нақша нархи нави мувозинати мошинро муқаррар намоед. Нархи мошин зиёд шуд ё кам?
4. Дар асоси нақша муайян намоед, ки ҳаҷми хариди мошин аз ҷониби аҳоли зиёд ё кам гардидааст.
5. Аз мулоҳизаҳои дар боло арзёбишуда истифода бурда, оиди дар натиҷаи тағйирёбии даромади аҳоли тағйир ёфтани нархи бозор ва миқдори мувозинати мол хулоса бароред.

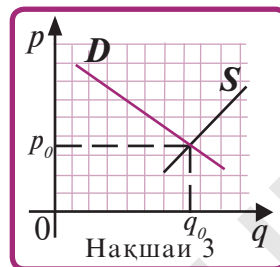
Вазъияти 2. Бигузор хатҳои талаб ва пешниҳоди дар фасли баҳор ба палто дошта, дар нақшаи 2 дода шуда бошад:

1. Талаб ба палто баробари фарорасии фасли тобистон зиёд мешавад ё кам мегардад?
2. Дар натиҷаи ин хатти талаб аз ҳолати аввалааш ба кадом тараф нигоҳ карда мелағжад? Ҳолати баъдинаи хатти талабро тасвир кунед.
3. Аз нақша нархи нави мувозинати палторо муқаррар намоед. Нархи палто баланд шуд ё паст гардид?
4. Дар асоси нақша муайян намоед, ки ҳаҷми хариди палто аз ҷониби аҳоли зиёд ё кам шудааст.
5. Дар асоси мулоҳизаҳои боло дар бораи тағйири миқдори нархи бозор ва мувозинати мол дар натиҷаи тағйири мавсими сол хулоса бароред.

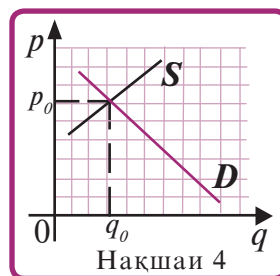
Вазъяти 3. Хатҳои талаб ва пешниҳоди, ки ба мол то зиёд шудани андоз буд, дар нақшаи 3 акс ёфтаанд:

1. Нисбат ба истеҳсолкунандагони мол зиёд шудани андоз ба пешниҳоди мол таъсир мекунад ё ин ки ба талаби ба он дошта?
2. Пешниҳоди мол дар натиҷаи нисбат ба истеҳсолкунандагони мол зиёд шудани андоз афзун мегардад ё кам мешавад?
3. Дар натиҷаи ин хатти пешниҳод аз ҳолати аввалааш ба кадом тараф мелағжад? Ҳолати баъдинаи хатти пешниҳодро тасвир кунед.
4. Аз нақша нархи нави мувозинатии молро муқаррар намоед. Нархи мол зиёд мешавад ё кам мегардад?
5. Аз рӯи нақша муайян намоед, ки дар натиҷаи афзун гардидани андози истеҳсолкунандагони мол миқдори мувозинатӣ, яъне ҳаҷми хариди мол зиёд ё кам шудааст?
6. Дар асоси мулозиҳаҳои болоӣ дар натиҷаи зиёдшавии андоз нисбат ба истеҳсолкунандагони мол оиди тағйири миқдори мувозинат ва нархи бозории мол хулоса бароред.

Вазъяти 4. Ҳолати аввалини хатҳои талаб ва пешниҳоди бозории қолинҳои Хева дар нақшаи 4 дода шудааст.

1. Дар фабрикаи қолинбофӣ насб гардидани дастгоҳи бофандагии ҳосилнокии истеҳсолиаш баланди ба технологияи нав асосёфта ба талаб таъсир мекунад ё ба пешниҳод?
2. Натиҷаи истифодаи технологияи нав боиси афзудани пешниҳоди мол мешавад ё сабаби камшавии он мегардад?
3. Хатти пешниҳод дар ин вазъият аз ҳолати аввала ба кадом тараф нигоҳ карда мелағжад? Ҳолати баъдинаи хатти пешниҳодро тасвир кунед.
4. Нархи нави мувозинатии молро аз рӯи нақша муқаррар кунед.
5. Аз рӯи нақша муайян намоед, ки дар натиҷаи истифодаи технологияи нав миқдори мувозинат, яъне ҳаҷми хариди мол кам ё зиёд шудааст.
6. Дар натиҷаи истифодабарии технологияи нав оиди нархи мувозинатии мол ва тағйирёбии миқдори он хулоса бароред.

Машқ

Дар чадвали поён вазъиятҳои бозори молҳои гуногун тасвир шудаанд. Дар асоси ин маълумотҳо ҳолати ҷи гуна тағйир ёфтани хатҳои талаб ва пешниҳодро муайян кунед ва онҳоро дар сутунҷаи сеюми чадвал тасвир

намоед. Дар натиҷаи таъсири омилҳои овардашуда зиёд ё кам гаштани нархи мувозинатӣ ва миқдори мувозинатиро дар сутунҷаи 4-уми ҷадвал бо ақрабаҳои мувофиқ нишон диҳед.

Бозори мол	Вазъият	Накшаҳо	Танзими нархи мувозинатӣ ва миқдор
Намуна: Яхмос	Фирмаҳои зиёд яхмос истеҳсол мекардагӣ шуданд		$P \downarrow Q \uparrow$
Курткаҳои чармин	Нархи чарм афзуд		$P \uparrow Q \downarrow$
Дафтар	Таътили тобистонаи хонандагон оғоз шуд.		$P \downarrow Q \downarrow$
Хизмати нақлиёти трамвай	Нархи бензин афзуд		$P \downarrow Q \downarrow$
Зарфҳои чинӣ	Корхонаҳои чинибарорӣ технологияи нав ҷорӣ намуданд		$P \downarrow Q \uparrow$

- Ба қадоме аз талаб ва пешниҳод таъсир намудани омилҳои зеринро муайян намуда, нархи бозори мол дар натиҷаи таъсири онҳо чӣ гуна тағйир ёфтаниро таҳлил намоед ва онро бо ёрии нақша асоснок намуда нишон диҳед: а) зиёд шудани шумораи аҳоли; б) тағйир ёфтани нархҳои захираҳо; в) кам шудани даромадҳои истеъмолгарон; г) паст гардидани нархи моле, ки ҷои моли дигарро мегирад; д) аз ҷониби давлат тағйир дода шудани андозаи истеҳсолгарон ва имтиёзҳои онҳо; е) боло рафтани нархи молҳои пурқунанда; ж) ба назар гирифтани болоравии нархи мол; з) тағйир ёфтани шумораи молфурӯшон дар бозор.
- Агар омилҳои дар боло аксёфтаи b ва z дар ҳуди ҳамон як вақт ба талаб ва пешниҳоди ба мол дошта таъсир кунад, он гоҳ нархи бозори мол низ тағйир меёбад. Чигунагии ин тағйирёбию таҳлил намоед.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ ТАКРОРИ БОБИ IV

А. САВОЛҶО

1. Оё худи хоҳиш, эҳтиёчи ба ягон нарх харидани мол талаб шуда метавонад? Ин хоҳиш кай ба талаб табдил меёбад? 2. Фарқи байни талаб ва миқдори талаб аз чӣ иборат аст? 3. Ба нархи мол вобастагии баръакс доштани миқдори талабро эзоҳ диҳед ва бо ёрии мисолҳо таҳлил намоед. 4. Талаби ба мол дошта дар натиҷаи таъсири кадом омилҳо тағйир ёфта метавонад? 5. Ба чуфти молҳое, ки ҷои ҳамдигарро мегиранд ва пур мекунад, дутоғи мисол оред ва ҷавобатонро асоснок намоед. 6. Маънои мафҳуми пешниҳодро бо ёрии мисолҳо фаҳмонда диҳед. 7. Миқдори таклиф дар зеро таъсири кадом омилҳо тағйир ёфтаниш мумкин? Ба он мисолҳо оваред. 8. Ҷолатҳои бозори каммол ва сермол кай ба вучуд меоянд? 9. Нархи бозории мол ё ки нархи мувозинат чӣ тавр муайян карда мешавад? 10. Тағйирёбии талаб ва таклиф ба нархи бозор таъсир расонданиро бо ёрии мисолҳо фаҳмонда диҳед.

Б. СУПОРИШҶО

Тавзеҳи ба ҳар як истилоҳ мувофиқро ёбед.

ИСТИЛОҶОТ:

1. Миқдори талаб.	4. Пешниҳод.
2. Талаб.	5. Нархи бозории мол.
3. Миқдори пешниҳод.	6. Миқдори мувозинат.

ТАВЗЕҶОТ:

- а) миқдори моле, ки фурӯшандагон дар давоми вақти муайян бо нархи маълум фурӯхтанишон мумкин;
- б) муносибати байниҳамдигарии нарх ва миқдори мол, ки имконияти дар давоми вақти маълум бо нархҳои гуногун ба чӣ миқдор мол харида тавонистани харидоронро муайян менамояд;
- в) миқдори дар бозор бо нархи мувозинатӣ фурӯхта шудани мол;
- г) миқдори моле, ки харидорон дар давоми вақти муайян бо нархи маълум хариданишон мумкин аст;
- д) бозоре, ки пешниҳоди мол аз талаботи ба он дошта паст мебошад;
- е) муносибати байниҳамдигарии нарх ва миқдори мол, ки имконияти дар давоми вақти маълум бо нархи гуногун чӣ миқдор мол фурӯхта тавонистани фурӯшандагонро муайян мекунад;
- ё) нархе, ки ҳангоми ба миқдори пешниҳод баробар гардидани миқдори талаби ба бозор доштаи мол ҳосил мегардад;

В. ТЕСТҲО

Ба саволи додашуда аз чиҳати моҳият ҷавоби аз ҳама саҳеҳ ва пурраро муайян кунед.

1. Агар нархи бензин дар бозор 3 маротиба зиёд гардад, он гоҳ нархи автомобилҳо чӣ қадар мешавад?

- А. Зиёд мешавад;   Б. Зиёд шуданаш ҳам мумкин ва зиёд нашуданаш ҳам;
В. Тағйир намеёбад;   Г. Паст мешавад.

2. Дар ҳолати тағйир ёфтани нархи захирахое, ки барои истеҳсоли мол заруранд:

- А. Миқдори пешниҳод тағйир меёбад;   Б. Миқдори талаб тағйир меёбад;
В. Талаби ба мол дошта тағйир меёбад;   Г. Пешниҳоди мол тағйир меёбад.

3. Дар як вақт кам шудани талаб ва пешниҳоди ба мол дошта:

- А. Ба паст шудани нархи мувозанатӣ;
Б. Ба боло шудани нархи мувозанатӣ;
В. Ба зиёд шудани миқдори мувозанатӣ;
Г. Ба кам шудани нархи мувозанатӣ ва миқдори мувозанатӣ оварда мерасонад.

4. Ҳангоми боло рафтани нархи мол:

- А. Пешниҳод кам мешавад;   В. Пешниҳод зиёд намешавад;
Б. Миқдори пешниҳод кам мешавад;   Г. Миқдори пешниҳод зиёд мешавад.

5. Агар нархи мол баланд шавад:

- А. Талаб ба моле, ки ҷои онро мегирад, меафзояд;
Б. Талаб ба моле, ки ҷои онро мегирад, паст мешавад;
В. Талаб ба моле, ки ҷои онро пур мекунад, зиёд мешавад;
Г. Талаб ба моле, ки ҷои онро пур мекунад, кам мешавад.

6. Қадоме аз омилҳои зерин ба талаб ба зудӣ таъсир намекунад?

- А. Тағйир ёфтани шумораи аҳолии истеъмолкунандаи мол;
Б. Тағйир ёфтани даромади истеъмолгарон;
В. Ба бозор ба миқдори зиёд ворид гардидани мол;
Г. Интизории баланд шудани нархи мол.

8. Миқдори пешниҳод — дар давоми вақти муайян:

- А. Миқдори молест, ки онро харидорон бо нархи муайян харид карданашон мумкин аст;
Б. Миқдори молест, ки онро фурӯшандагон истеҳсол карданашон мумкин аст;
В. Миқдори молест, ки онро фурӯшандагон бо нархи муайян фурӯхтанашон мумкин аст;
Г. Миқдори умумии молест, ки фурӯшандагон ба бозор меоранд.

Талаби иқтисодиёти бозор чунин аст, ки имкони истифода аз захира ва имкониятҳо, яъне майдони фаъолият бояд ба ҳама баробар бошад. Ҳеч кас ба яккаҳокимӣ ҳақ надорад.

Шавкат Мирзиёев

Боби V. Рақобат ва иқтисодиёти бозаргонӣ

МАВЗЎИ 24

РАҚОБАТ

Устохонаи «Кафолат-сервис»

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Фарз кардем, Шумо соҳиби устохонаи «Кафолат-сервис» мебошед. Дар шаҳрак боз корхонаи хусусии хизматрасонии техникӣ ва таъмири автомобилҳо бо номҳои «Автосервис», «Автоусто» фаъолият пеш мебаранд. Аён аст, ки байнатон мудом рақобат буда, ҳар як корхона меҳодад мизочони бештарро ба худ ҷалб кунад ва ба мизочон қулайҳои мухталифро пешниҳод созад.

Дар вазъиятҳое, ки дар поён оварда шудаанд, барои нигоҳ доштани мавқеатон чӣ гуна роҳро пеш мегирифтед? Қароратонро асоснок намоед.

Вазъияти 1. Корхонаи хурди «Автосервис» барои он ки мизочонро ба худ ҷалб созад, ҳаққи хизматрасониро ба автомобилҳо 10% кам кард. (Инро дар иқтисодиёт рақобат тавассути нархҳо меноманд).

Вазъияти 2. Корхонаи «Автоусто» тавассути радио ва телевизиони маҳаллӣ ба шунавонидани эълону рекламаҳои худ шурӯъ намуд.

Вазъияти 3. Ба қарибӣ корхонаи муштараки «GM Ўзбекистон» дар шаҳрак шабакаи нави хизматрасонии техникиро кушод. Дастгоҳи наवे, ки дар шабака насб шудааст, ҳосилнокии меҳнат ва сифати таъмирро хеле баланд бардошт. Оқибат шабакаи мазкур ба мизочон ба муддати 6 моҳ хизматрасонии кафолатнокро пешниҳод кард.

Нарасидани захираҳо дар шароити муносибатҳои иқтисодиёти бозаргонӣ боиси бархӯрди манфиатҳои иштирокчиёни он ва байни онҳо ба вучуд омадани мубориза — *рақобат* мегардад. Ана ҳамин манфиатҳо дар бозор бо ҳамдигар рӯ ба рӯ мегардад ва рақобати байни онҳоро ба вучуд меорад. Истехсолгарон аз то ҳадди имкон арзонтар гирифтани ашёи хом ва дигар

захираҳо манфиатдоранд. Ин гуна манфиатҳои ба сифати харидор доштаи онҳо дар бозори захираҳо бо ҳам бармехӯранд, ки дар натиҷа байни истеҳсолгарон мубориза — рақобат пайдо мешавад.

Рақобатгарон ба мақсади нигоҳдории фаъолияти иқтисодии фурушанда ва истеҳсолгарон хитоб менамоянд, то ин ки тамоми имкониятҳои онро ба кор андозанд, барои ба тарафи худ ҷалб намудани харидорон рекламаҳои гуногунро истифода баранд. Барои он ки муҳити рақобат ба вучуд ояд, бояд чунин шарту шароит мавҷуд бошад:

- дар бозор сершумор будани фирмаҳои истеҳсолӣ ва харидорон;
- аз рӯи як намуди маҳсулот таҳассусонида шудани фирмаҳо;
- ба нархи бозории маҳсулот таъсир карда натавонистани фирмаҳо.
- барои воридшавии дигар фирмаҳои рақобатгар ба бозор мавҷуд набудани ягон монеа.

Рақобат дар бозор ба воситаи қонун ва қоидаҳои маълум ба тартиб андохта мешавад. Барои амалӣ гардондани мақсади мазкур давлат қонунҳои махсус қабул мекунад, қоидаҳоро ҷорӣ менамояд. Дар асоси қонун ва қоидаҳои ҷоригашта рақобати пешбурда – *рақобати солим*, рақобате, ки ба муқобили қонуну қоидаҳои ҷоригашта нигаронда шудаанд, *рақобати ғиром* номида мешавад.

Рақобат – муборизаест, ки дар натиҷаи бо ҳам бархӯрии манфиатҳои тарафҳои дар иқтисодиёт фаъолияткунанда ба вучуд меояд.

Рақобатчи дар бозор барои рақибии худро тақлим кардан аз усулҳои гуногун истифода мебарад. *Рақобат ба воситаи нарх* хели аз ҳама асосии рақобатгари мебошад. Дар ин ҳолат як фирмаи дигар барои маҳсулоти худ нархи пастро гузоштан ва нисбати он фирма бештар фурухтани маҳсулоти худ ҳаракат менамояд. Дар *рақобати бидуни нарх* бошад, фирма сифати маҳсулоташро беҳтар мекунад, зебо қадоқ мегардонад, пурзӯр реклама карда, тавассути воситаҳои ба нарх новобаста бо дигар рақобатгари бозор ба рақобат мебарояд.

Рақобат тавассути нархҳо — расонидани таъсир ба рақобатгарон бо ёрии паст ё баланд бардоштани нарх.

Рақобати новобаста ба нарх — ба рақобатчиён на ба воситаи тағйир додани нархҳои мол, балки дар асоси хубтар намудани сифати он ва пурқувват кардани реклама барин омилҳо таъсир расонидан мебошад.

Фурӯшандагон хангоми фурӯхтани моли муайян ба мақсади ба худ ҷалб намудани харидорон ва ба даст овардани фоидаи зиёд байни худ рақобат мекунад. Чунин рақобат асосан дар мавриди аз миқдори талаботи ба мол дошта афзунтар будани пешниҳоди мол ба назар аёнтар мегардад. Моли мазкур ба фурӯш нисбат ба миқдори зарурӣ бисёртар бароварда мешавад ва аз ин лиҳоз онҳо ба фурӯш нарафта, дар рафҳо мондан мегиранд. Дар чунин маврид фурӯшандагон рақобатро байни худ бо арзон кардани нархи мол, пуркуват намудани рекламаҳо, хубтар намудани сифату дизайни мол ва хизматрасонии мизочон барин роҳу усулҳо амалӣ мегардонанд.

Хангоми байни ҳам рақобат кардани фурӯшандагон нархи мол меафтад. Аз ин гуна рақобат харидорон ва умуман гирем, ҳамаи истеъмолгарон манфиатдоранд.

Савдои музоядаи «Кӣ бештар?» чорабиниест, ки барои фурӯхтани мол аз ҷониби фурӯшанда, ё ин ки фирмаи махсуси воситагар ташкил карда мешавад. Дар савдои музоядаи «Кӣ бештар?» ба харидорон оиди моли фурӯхташаванда, кай ва дар кучо бо кадом нархи ибтидоӣ фурӯхта шудани он маълумоти пешакӣ дода мешавад. Шахсоне, ки нияти харидани молро

Дар ин бора андеша ронед!

Соли 1997 Кумитаи мубориза бар зидди монополияи назди Вазорати адлияи ИМА фирмаи машҳури «Микрософт»-ро ба вайрон кардани қоидаҳои озодаи рақобат айбдор намуда, қорашро ба суд дод. Фирма ба системаи дар як вақт якҷанд қорро иҷоракунандаи WINDOWS — 95-и худаш, ки дар тамоми ғўшаю қанори дунё татбиқ мегардид, дастурҳои нави компютери худро маҳкам баста монд. Ҳол он ки барномаҳои фирмаҳои дигар низ аз ҷиҳати сифат аз онҳо ҳеч мондание надоштанд. Ба фикри шумо фирмаи «Микрософт» бо ин қораш кадом тамоюли рақобатро вайрон кардааст?

доранд, аввал ҳаққи дар савдои музояда иштирок карданро пардохта ва баъд дар вақту ҷои муайяншуда ҳозир мешаванд. Музояда бо иштироки онҳо ба қори худ шурӯъ мекунад. Музоядагар моли ба савдо гузошташуда, миқдору нархи ибтидоии онро эълон менамояд ва баъд аз он харидорон рақамҳои тартибии пешакӣ гирифташонро баланд бардошта, нияти бо баҳои баландтар харидорӣ намудани молро баён мекунад. Музоядагар бошад, ҳар як баҳоро се маротиба бо овози баланд такрор мекунад. Агар дар ин айём ягон харидори дигар баҳои боз ҳам баландтарро ном гирад, шумор

аз сари нав оғоз мегардад. Ин чараён то муайян гардидани харидори ягонае, ки баҳои аз хама баланд медиҳад, давом мекунад.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Рақобат ба иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад. Чунки бисёр фирмаҳо ба туфайли рақобат касод мегарданд, оромии ҳама завол ёфта, тарзи бо як маром сурат гирифтани фаъолият тағйир меёбад, фирмаҳо душмани ҳамдигар мегарданд. Агар ба тариқи умумӣ гӯем, одамон барои гирифтани фоидаи зиёд ба чӣ корҳо даст наметананд. Шумо ба ин фикр чӣ мегӯед?
2. Чаро дар шароити бозори бидуни рақобат тараққиёт нест?
3. Ба фикри шумо ташкилотҳои мазкур вақте бо рақибони соҳаи худ рақобат мекунанд, ба чӣ бояд бештар эътибор диҳанд: а) хоҷагии фермерие, ки гӯшт истеҳсол мекунад; б) фабрикаи истеҳсоли куртаҳои мардона; в) бонкҳои, ки хизмати гуногун мерасонанд?
4. Дар натиҷаи рақобати байнихамдигарии истеҳсолгарон (фурӯшандагон) истеъмолгарон чӣ нафъ мебинанд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Фурӯшандагон дар чараёни рақобат нархи молашонро ба ивази чӣ паст мекунанд?
6. Ба тарзҳои рақобати ғиром мисолҳо оред.
7. Чаро дар иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ ба рақобат ҷой набуд?
8. Бигӯед, ки савдои музоядаи «Кӣ бештар?»-ро ба кадом намуди рақобат дохил кардан мумкин аст?

Дар хотир доред!

- Барои манфиати худ байни ҳамдигар мубориза бурдани иштирокдорони бозор баҳри дар бозор пайдо шудани муҳити рақобат оварда мерасонад.
- Мавҷудияти иқтисоди бозаргонӣ бидуни рақобат мумкин нест.
- Рақобат байни фурӯшандагон барои паст рафтани нархи мол, рақобати байни харидорон бошад, ба баланд гардидани нархи мол оварда мерасонад.
- Иштирокчиёни бозор байни ҳамдигар рақобат карда, дар баъзе ҳолатҳо мумкин аст, ғиромӣ кунанд.

Супориш

Рақобати байни фурӯшандагонро дар бозори бароятои маълум назорат кунед ва натиҷаи онро бо ҳамсинфон муҳокима намоед.

МАВЗЎИ 25

МОНОПОЛИЯ ВА БОЗОРҲОИ МОНОПОЛИЯШУДА

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Шумо тамоми саройҳои автобусхоеро, ки ба аҳолии шаҳр хизмат мерасонанд, муттаҳид намуда, дар микёси шаҳр ягона фирмаи нақлиёти хусусии «Асилбек»-ро ташкил намудед. Ҳамин тавр, фирмаатон аз ҷиҳати ба аҳолии шаҳр расонидани хизмати нақлиёти автобусӣ ба мавқеи яккамонополия соҳиб гардид. Агар Шумо соҳиби ин фирма мебудед, он гоҳ дар вазъиятҳое, ки дар поён оварда шудаанд, чӣ гуна ҳаллу фаслро интихоб мекардед? Ҳалли худро асоснок намоед.

Вазъияти 1. Ба ақидаи кумитаи шаҳрии ҳифзи муҳит баланд кардани нархи чиптаи автобус боиси дар шаҳр зиёд гардидани ҳаракати воситаҳои нақлиёти шахсӣ мегардад. Ин бошад, дар навбати худ ба ифлостар шудани ҳавои шаҳр оварда мерасонад. Аз ин рӯ, аз шумо хоҳиш доранд, ки роҳкоро камтар намоед. Ҷавоби Шумо ба ин дархост чӣ гуна мешавад?

Вазъияти 2. Яке аз ронандагони автобус барои бо Шумо рақобат кардан камар бааст. Ё як автобуси кӯҳнаро харида, дар самти ниҳоят серҳаракат ба хизматрасонӣ шурӯъ намуд. Шумо ба ин саъю кӯшиши ронанда чӣ гуна ҷавоб медиҳед?

Вазъияти 3. Ба унвони шумо бисёр хатҳои шикоятӣ омада расиданд. Дар онҳо оиди дер омадани автобусҳо, паст будани сифати адои хизмат ва он як қатор ноқулайихоро оварда, ронандагони кироя бо мизочон хушмуомила набуданашон хабар дода шудааст. Шумо ҷавобан ба хатҳои шикоятӣ чӣ гуна чорахоро меандешидед?

Ба ҷумлаи бозори рақобати соф бозори деҳқонии фурушандаи маҳсулоти кишоварзӣ, дӯконҳои савдои чаканаи фурушандаи молҳои рӯзмарраро дохил

кардан мумкин аст, ки хелҳои муайяни мол аз ҷониби фурӯшандагони бисёр фурӯхта мешавад. Дар онҳо нарх озод буда, ягон фурӯшанда аз болои нарх назорат бурда наметавонад, ба онҳо воридшавӣ монеа нест, фурӯшанда ихтиёран фаъолияти худро оғоз намуданаш мумкин аст.

Бозори рақобати озод – бозорест, ки дар он нархҳо озод буда, навъи муайяни мол аз ҷониби фурӯшандагони сершумор фурӯхта мешавад ва фурӯшандагони дигар низ бемалол дохили он шуда метавонанд.

Одатан шумораи ночизи бозорҳо ба ин хусусиятҳои бозори рақобати соф соҳиб мешаванд.

Монополия – бозорест, ки дар он навъи муайяни мол аз ҷониби истехсолгари ягона ё фурӯшандаи якка фурӯхта шуда, ба он воридгаридани фурӯшандагони дигар басо мушкил мебошад.

Бозорҳо аз рӯи дараҷаи инҳисориашон бо тартиби зерин ҷойгир мешаванд:

Бозори рақобати монополистӣ бозорҳои ба якдигар монанд, маҳсулоти якхела аз тарафи фурӯшандагони бисёре фурӯхта, дигар фурӯшандагон озод ворид мешаванд ва ба нархи мол фурӯшандагон назорати муайян карданашон мумкин аст. Ба он бозори мухталифи хизматрасонии маишӣ, шабакаҳои хӯроки умумӣ, бозори пойафзор дохил мешавад.

Бозори олигополия – аслан бозори монополии якчанд фирмаҳои бузург аст. Нархҳои ин ҷо аз тарафи чанд фирма назорат гардида, ба воридшавии дигарон монеаи муайян гузошта мешавад. Бозорҳои адои хизмат ба телефонҳои мобилӣ, нӯшокиҳои ташнагишкан, яхмос ба олигополия мисол шуда метавонанд.

Дар *бозорҳои монополии озод* назорати пурраро аз болои нарх монополист – фурӯшанда таъмин менамояд. Азбаски харидорон имкони интиҳоб кардан надоранд, маҷбур мешаванд, ки молро бо нархи муайянкардаи монополист харид намоянд. Аз он ки монополист дар бозор ҳукмрони ягона аст, бинобар ин ӯ дар бораи сифати маҳсулот, дар истехсолот татбиқ ёфтани технологияҳои навтарин ва ривҷёбии он умуман аҳамият зоҳир наменаояд. Хулоса, ба вучуд омадани бозори монополӣ на танҳо ба бучаи харидорони истемолгар зараровар аст, балки ба рушди тамоми иқтисодиёт ҳам монеа мегардад.

Бозори рақобати монополистӣ – бозоре, ки маҳсулоти якхела аз та-рафи фурӯшандагони бисёре фурӯхта, дигар фурӯшандагони озод ворид мешаванд ва аз қониби онҳо ба нархи мол назорати муайян ташкил кардан мумкин аст.

Бозори олигополияро – аслан бозори монополии якчанд фирмаҳои бузург меноманд.

Баъзе соҳа ва шабакаҳои истеҳсолот, ки аҳамияти давлатӣ доранд, бо мақсаду мароми муайян ба тариқи махсус монополия қунонида мешаванд. Чунин корхона ва соҳаҳои монополиро *монополияҳои табиӣ* мегӯянд. Роҳҳои оҳан, роҳҳои ҳаракати нақлиёти автомобилу ҳавоӣ, алоқаи телефону телеграф, шабакаҳои чараёни барқ, таъминоти газ ва об барин як қатор корхонаҳо мисоли монополияҳои табиӣ мебошанд. Фаъолияти монополияҳои табииро давлат ба тартиб меоварад. Барои монополияҳои табиӣ дараҷаи аз ҳама баландтари нархҳо аз қониби давлат муқаррар карда мешавад ва он ба худсарона баланд намудани нархҳоро кам шудани хизматҳо роҳ наметад.

ОҒ МЕДОНЕД!

Бинобар натиҷаҳои соли 2018 дар Ўзбекистон мавҷудияти 140-то монополияи табиӣ расман эълон карда шуд. Ин нисбат ба соли 2017 8-то кам шудани ин гуна монополияҳоро нишон медиҳад.

Ҳолати табиӣ монополия – ҳамин гуна ҳолати бидуни рақобати шабака ё соҳаи муайян аст, ки дар он талаби истеъмолгарон нисбат ба мавҷудияти рақобат беҳтар қонеъ карда мешавад.

Лекин дар натиҷаи ислоҳоти ҳозира баъзе ширкатҳои калон, аз ҷумла, корхонаҳои мақоми монополияи табиӣ дошта ҳам ихчам карда мешаванд ва қисман хусусӣ гардонда мешаванд. Масалан, мувофиқ ба фармони Президенти Республикаи Ўзбекистон ба якчанд ширкат таксим кардани авиаширкати “Ўзбекистон ҳаво йўллари” қарор карда шуд.

Монополияи табиӣ – баъзе соҳа ва шабакаҳои истеҳсолот, ки аҳамияти давлатӣ доранд, бо мақсаду мароми муайян ба тариқи махсус монополия қунонида мешавад.

Дар Ўзбекистон Қумитаи давлатӣ оид ба хусусигардонӣ, аз монополия баровардан ва ривочи рақобат ташкил карда шудааст. Вазифаи он аз таҳияи тадбирҳои оиди барҳам додани равандҳои инҳисороти, ки дар иқтисодиёт ҷой доранд, таҳлил кардани ҳолату вазъи бозорҳо ва рақобати байни онҳо иборат мебошад. Муҳайё кардани шарту шароити мусо-

ид барои рақобат ва мубориза ба муқобили монополияҳо чихати муҳими ислоҳоти бозаргонӣ дар республика ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар республика чандин фармонҳои Президенту қарорҳои ҳукумат эълон шудаанд ва қонунҳо қабул гардидаанд, ки мақсаду мароми онҳо ба ривоч додани рақобат нигаронида шудааст. Дар асоси Қонун «Дар бораи маҳдуд гардонидани фаъолияти монополистӣ» фаъолияти фурӯшандагон (фирмаҳо) дар соҳаи: қасдан ба вучуд овардани норасоии мол; аз болои нархҳо назорати худро чорӣ кардан; ба бозор ворид гардидани фирмаҳои рақобатгари дигарро монеа шудан манъ карда шудааст.

Ғайр аз ин дар қонун нисбати вайронкунандагони он ҷазоҳои иқтисодӣ, ба монанди сарпур кардани зарарҳое, ки ба рақиб расонида шудааст, супоридани ҷарима, маҳрумкунӣ аз Ҷоиде, ки ба тариқи ғиромӣ ба даст оварда шудааст, пешбинӣ гардидаанд.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Бозори рақобати инҳисоротӣ аз бозори рақобати озод бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад? 2. Фарқи монополияи озод аз олигополия аз чӣ иборат аст? 3. Барои чӣ дар бозор инҳисорот ба вучуд меояд? 4. Зарарҳои иқтисодии инҳисорот аз чӣ иборат аст? 5. Қонунгузориҳои зиёди инҳисорот бо кадом мақсад ба миён меояд? 6. Ба монополияҳои табиӣ мисолҳо оред. 7. Қонунҳои инҳисоротӣ барои ба иқтисодиёти бозаргонӣ гузаштани республика чӣ аҳамият дорад? 8. Оё дар иқтисодиёт мавқеъ доштани монополияҳо ҳама вақт ба оқибатҳои номақбулу ногувор оварда мерасонад? 9. Ба фикри Шумо дар кадом соҳаҳо бояд монополияи давлат нигоҳ дошта шавад? 10. Дар шаҳр танҳо ду фирма яҳмос мефурӯшад. Якеи он нархро ду баробар зиёд кард. Ба он ҷавобан фирмаи дигар чӣ гуна чора мебинад? Дар ин бора чӣ андеша дорад? 11. Дар кадоме аз соҳаҳои зерин метавонад монополия, олигополия, рақобати монополистӣ ва рақобати соф мавҷуд бошад: а) самолётсозӣ; б) истеҳсоли оби маъданӣ; в) истеҳсоли пойафзор; г) автомобилсозӣ; д) истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ; е) чопи китобҳои дарсӣ; ё) фурӯши нон.

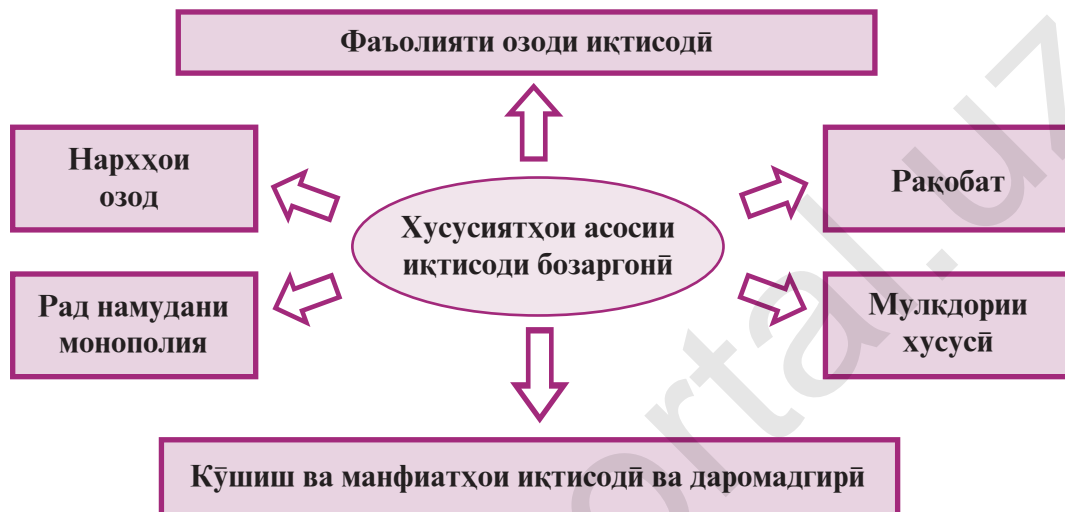

Дар хотир доред!

- Дар бозори рақобаташ соф фурӯшандагон бисёранд ва барои ба бозор ворид шудани фурӯшандаи нав ягон монеа намешавад.
- Дар шароити монополия дар бозор миқдори фурӯшандагон кам аст, барои ба бозор ворид шудани фурӯшандаи нав монеаи сунъӣ мавҷуд аст.
- Мувофиқи дараҷаи монополиявӣ бозорҳо ба ҳелҳои бозори рақобати соф, бозори рақобати монополистӣ, бозори олигополистӣ, бозори соф монополистӣ тақсим мегарданд.

МАВЗЎИ 26

ИҚТИСОДИЁТИ БОЗАРГОНЌ

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Кўшиш кунед, ки аз нақшаи болой истифода бурда, ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

- а) дар иқтисодиёти бозор мулкдории хусусӣ ва фаъолияти озоди иқтисодӣ чӣ гуна аст? б) дар шароити иқтисоди бозаргонЌ ба манфиати иқтисодӣ, гирифтани фоида кўшишу иштиёки иштирокдорони бозор чӣ қадар муҳим ба ҳисоб меравад? в) мавқеи рақобат дар шароити иқтисоди бозаргонЌ чӣ гуна аст? г) чаро иқтисоди бозаргонЌ монополияро рад мекунад?

Дар шароити иқтисоди бозаргонЌ ба саволҳои «Чӣ бояд истехсол кард?», «Чӣ гуна бояд истехсол кард?», «Барои кӣ бояд истехсол кард?» асосан бозор ҷавоб медиҳад. Аз ҳамин сабаб ин низомро *иқтисодиёти бозаргонЌ* номидаанд.

Хусусиятҳои асосии иқтисодиёти бозаргонЌ чунинанд: 1. Фаъолияти иқтисодии озод. 2. Амволдории хусусӣ. 3. Нархҳои озод. 4. Саъю кўшиши манфиати иқтисодӣ ва фоида дидан. 5. Рад намудани монополия. 6. Рақобат.

Яке аз хусусиятҳои иқтисодиёти бозаргонЌ — *амволдории хусусӣ ва фаъолияти иқтисодии озоди* ба он асосгардида мебошад. Дар шароити иқтисо-

ди бозаргонӣ чунин шаклҳои моликият: моликияти хусусӣ, ҷамоавӣ (гурӯҳӣ) ва давлатӣ мавҷуд мебошанд. Қисми зиёди воситаҳои истеҳсолот дар дасти шахсони хусусӣ мебошанд, ки онҳо фаъолияти иқтисодиашонро ба тариқи мустақилона ва озодона амалӣ мекунанд. Дар ин сохтор тамоми гирехкушоҳои иқтисодӣ новобаста ба иштирокчиёни он, танҳо дар асоси муносибатҳо ва қонунҳои бозор ба амал бароварда мешаванд. *Нарх озод* мебошад ва тавассути муносибати байниҳамдигарии талабу пешниҳоди ба мол дошта ташаккул меёбад. Ба гирифтани манфиати иқтисодӣ ва ба даст овардани фоида шавку хавас ва майл доштани иштирокчиёни бозор низ яке аз хусусиятҳои иқтисоди бозаргонӣ ба шумор меравад. *Шавку завқ ва майли ба бисёртар гирифтани фоида* доштаи ҳар як шахс фаъолияти иқтисодӣ ва тадбиркории ӯро рағбатнок месозад ва ба навигарию навоарӣ

Иқтисодиёти бозаргонӣ – низоми иқтисодии асосаш амволи хусусӣ, тамоми масъалаҳои иқтисодӣ бо кӯмаки механизмҳои бозор аниқ мебардад.

даъват менамояд. Ин бошад, дар ниҳой рақобати байни истеҳсолгарону истеъмолгаронро ба вучуд меорад. *Рақобат* — хусусияти аз ҳама муҳимтарини иқтисодиёти бозаргонӣ аст. Иқтисодиёти бозаргонӣ *монополияро ана ба ҳамин нигоҳ накарда рад менамояд*. Чунки дар он ҷое, ки ин хел монополия ҳаст, фаъолияти озоди иқтисодӣ ва рақобат воқеъ шуда наметавонад.

Муносибатҳои бозор дар асоси хусусиятҳои, ки дар боло нишон дода шудааст, ташаккул меёбанд, барои амал кардани иқтисоди бозаргонӣ шарту шароит ба вучуд меояд ва иқтисодиёт идора карда мешавад.

Дар асри XX дар ҷаҳон як қатор мамлакатҳои ба иқтисодиёти мутамаркази нақшагӣ асосёфта ба вучуд омаданд. Дар натиҷа байни ду сохт (сохтори)-и дар назария ва амалия мавқеъ дошта, рақобат, мусобиқакунии байниҳамдигарӣ ба вучуд омад. Иқтисоди бозаргонӣ ҷавобан ба тағйиротҳои, ки дар ҳаёти ҷамъият ба вучуд омадаанд, хусусиятҳои мусбиро зуд дар худ таҷассум намуда, худро зуд ба ин тағйиротҳо мувофиқ кунонид ва бо ин ба ривочу равнақи тараққиёти иқтисодӣ пойдевор гардид. Иқтисодиёти нақшавӣ бошад, ба туфайли лавандии худ ва ба тағйиротҳо ба зудӣ мувофиқ шуда натавоништанаш ба тараққиёти ҷамъият монеа гардида, онро гулӯғир кардан гирифт. Имрӯз масъалаи ба иқтисодиёти бозаргонӣ гузаштан барои бисёр мамлакатҳо ҳам зарурати иқтисодӣ ва ҳам таърихӣ мебошад.

Иқтисодиёти бозаргонӣ низ аз камбудихо ҳолӣ нест, ки таърих гувоҳи он мебошад. Вақте ки даҳолати давлат ба иқтисодиёт аз ҷониби иқтисоди-

ёти бозаргонӣ инкор гардид, шароити ба хеле бой ва хеле камбағал тақсим шудани чамъият, аз чониби шахсони алоҳида бисёртар чамъ оварда шудани молу мулк, ташкилёбии корхонаҳои бузурги монополистӣ ва ғайра ба вучуд омад. Бар зидди инфлятсия ва бекорӣ муборизаи самаранок бурда натавонистани он назаррас гардид. Ҳамин тавр, камбудихои номбаршудаи иқтисоди бозаргонӣ боиси ба вучуд омадани эҳтиёҷ ба қувваи барҳамзанаандаи онҳо, сатху дараҷаи истифодаи он ва фаъолияти танзимкунандагӣю батартибоварии иқтисодиёт гардид. Барои дар чамъият татбиқ кардани қонуну қоидаҳои иқтисодӣ муҳайё намудани шароити зарурӣ, назорат кардани иҷрои онҳо, ба тартиб оварда истодани иқтисодиёт ва ҳифз кардани услуги фаъолияти бозор барин вазифаҳо ба зиммаи давлат вогузор карда шуданд. Давлат дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ ба яке аз иштирокчиёни асосии бозор табдил ёфт. Ба иқтисодиёти омехта, ки дар асл давоми мантиқии иқтисодиёти бозаргонӣ ба ҳисоб меравад, роҳ боз гардид.

Иқтисодиёти омехта бо қисми камтаъмини аъзои чамъиятро ба ҳимояи иҷтимоӣ, ба таъмини фаровонии аҳоли равона кардан ҷудо шуда меистад. Дар мамлақати мо чараёни гузариш ба иқтисодиёти бозори амалишаванда гуфта, мо гузариш ба иқтисодиёти бозор, ки дорои чунин сифатҳо буда, аз ҷиҳати иҷтимоӣ равона карда шудааст, яъне гузариш ба иқтисодиёти омехтаро мефаҳмем.

**Ҷон Мейнарл
Кейнс
(1883—1946)**

Олими амалиётчи машҳури англис. Ӯ ба илми иқтисодиёт тағйиротҳои моҳиятан кулӣ дохил намуда, нақши давлатро дар барқароркунии иқтисодиёт асоснок кардааст. Кейнс вақте ки тангии иқтисодиёт рӯй медиҳад бидуни даҳолати давлат ислоҳ кардани вазъият душвор буданаширо асоснок карда додааст. Ӯ дар китоби худ «Бо шуғл фарогириӣ, назарияи умумии ғоизҳо ва пулҳо» зикр намудааст: вақте ки ба мувозинати талаб ва тақлиф муваффақ гарданд ҳам, бекорӣ ҳукм меронад ва барои кам кардани миқдори бекорон ва фароҳам овардани ҷойҳои нави кор мебояд аз тарафи давлат талаб пурзӯр гардад ва дар ин бобат андешидани ҷораву тадбирҳо зарур аст. Фикри мазкур ба ақидаи Адам Смит: «Бозор ба воситаи, бе даҳолати давлат ҳам ба воситаи талаб ва тақлифи «дасти ноаён» фаъолияти барқарор пеш бурда метавонад» аз бисёр ҷиҳат зид мебошад. Ҳоли ҳозир ҳам ғояи мазкури Кейнс хеле муҳим будани худро аз даст наододааст. Аз ин рӯ, Кейнсро назариётчи ба сӯи иқтисодиёти асри XX роҳкушо ном мебаранд.

Машк

Фарз мекунем, ки Шумо сарвари фабрикаи мебел мебошед. Шумо дар шароити:

Иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ; иқтисоди бозаргонӣ; иқтисодиёти омехта чӣ гуна роҳро пеш мегирифтед? Дар кадом шароит пеш бурдани фаъолият осонтар мешуд? Дар кадом шароит шавқу завқатон баландтар мегардид? Ҷавобҳоятонро асоснок кунед.

ДОНИШИ ХУДРО САНҶЕД!

1. Бо саволҳои «Чиро? Чӣ гуна? Барои кӣ?» ба кадом тарз ҷавоб додани сохтори иқтисодиёти бозаргониро фаҳмонед. Хусусиятҳои асосии иқтисодиёти бозаргониро номбар кунед.
2. Фаъолияти иқтисодии озод чӣ маъно дорад?
3. Амволдорӣ хусусӣ дар иқтисодиёти бозаргонӣ чӣ мавқеъ дорад?
4. Аз кадом сабаб инҳисорот ба иқтисодиёти бозаргонӣ зид аст?
5. Сабаби иқтисодиёти бозаргониро интиҳоб кардани аксари аҳолии дунё дар чист?
6. Иқтисодиёти бозаргонии давлатҳои мутараққии ҳозира чӣ ном дорад?
7. Оё иқтисодиёти бозаргонии соф вучуд дошта метавонад? Чаро?
8. Ба фикри Шумо дар шароити иқтисодиёти омехта мавқеи давлат чӣ гуна бояд бошад? Ҷавобатонро асоснок намоед.
9. Муаммоҳоро номбар кунед, ки иқтисодиёти бозаргонии соф онро ҳаллу фасл карда наметавонад. Чӣ гуна роҳҳои ҳаллу фасли ин муаммоҳо ҳастанд?
10. Чиҳатҳои бартарӣ ва камбудии иқтисодиёти бозаргонӣ ва иқтисодиёти омехтаро бо ҳам қиёс намоед.

Дар хотир доред!

- Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ба се саволи муҳим: «Чиро? Чӣ гуна? Барои кӣ?»-и иқтисодиёт асосан бозор ҷавоб медиҳад.
- Хусусиятҳои асосии иқтисоди бозаргонӣ: а) фаъолияти иқтисодии озод; б) амволдорӣ хусусӣ; в) нархҳои озод; г) сазо кӯшиши манфиатдори иқтисодӣ гардидан ва фоидагирӣ; д) рад намудани инҳисорот; е) рақобат.
- Иқтисодиёти омехта — ин услуб ва ташкили сохтори хоҷагидориест, ки тамоми чиҳатҳои мусбии сохторҳои иқтисодиро дар худ таҷассум намудааст. Онро иқтисодиёти бозаргонии ба иҷтимоӣ равонашуда ҳам меноманд.

МАВЗЎИ 27

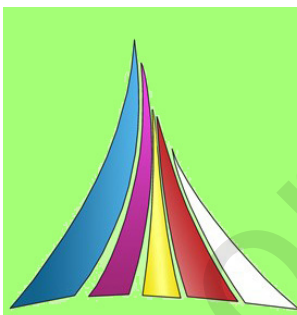
ЎЗБЕКИСТОН ЧОНИБИ ИҚТИСОДИ БОЗАРГОНЇ

Стратегияи ҳаракат бинобар 5 самти устувори рушди Ўзбекистон дар солҳои 2017–2021

I. Самтҳои устувори такмил додани низоми
сохтани давлат ва ҷамъият

II. Самтҳои устувори
таъмини устувори қонун
ва минбаъд ислоҳ кардани
низоми суду ҳуқуқ

III. Самтҳои устувори
ривочдиҳӣ ва либе-
раликунони иқтисодиёт

IV. Самтҳои устувори рушди
соҳаи иҷтимоӣ

V. Таъмин кардани беҳатарӣ,
дӯстии байни миллатҳо ва
таҳаммулпазирии динӣ,
хамчунин, самтҳои устувор
дар соҳаи сиёсати хориҷии
амиқ андешидашуда, байни
хамдигар манфиатовар ва
амалӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

Матни ҳар як самти устувори Стратегияи ҳаракатро омӯzed. Дар асоси омӯхтаҳоятон:

1. Дар шароити глобалӣ дар микёси байналхалқӣ пурзӯршавии рақобат, мураккабшавии муносибатҳои иқтисодиро дар бозори ҷаҳонӣ ба инобат гирифта, дар бораи зарурати қабулшавии Стратегияи ҳаракат фикри худро гӯед.
2. Бинобар самти устувори III – ривочдиҳӣ ва либераликунони иқтисодиёт оиди аҳамият ва зарурати корҳои амалишаванда фикри худро баён кунед.
3. Барои амалӣ кардани самти устувори IV нахуст муҳимияти амалӣ кардани самти устувори III-ро асоснок кунед. Дар ин ҳолат ривоч додани соҳаи иҷтимоӣ доимо маблағи калон талаб мекунад, ки аз эътибор соқит насозед.
4. Кӯшиш кунед, ки барои муваффақиятнок амалӣ кардани самтҳои устувори I, II, V-и Стратегияи ҳаракат низ аҳамиятнок будани комёбии самти устувори III-ро асоснок карда диҳед.

Соли 1991 республикаи мо истиклолияти худро эълон карда, аз истибдоди собиқ шӯравӣ халос шуд. Акнун дар назди халқи мо вазифаҳои масъулиятноке мисли мустаҳкам кардани пойдевори истиклолият, бунёд кардани ҷамъияти шаҳрвандии озод меистод. Роҳи ягонаи иҷрои вазифаи мазкур ин гузаштан ба иқтисодиёти бозор буд. Ҳангоми гузаштан ба иқтисодиёти бозор панҷ тамоили гузаштан ба иқтисодиёти бозор, ки хусусиятҳои миллӣ ва махсуси Ўзбекистонро дар худ инъикос намудааст, асос карда гирифта шуд.

Дар зер ҳамин тамоилҳоро меорем:

1. Аз сиёсат боло будани иқтисодиёт.
2. Давлат – ислоҳотгари асосӣ.
3. Устувории қонун ва риоя ба онҳо.
4. Пеш бурдани сиёсати фаъоли иҷтимоӣ.
5. Зина ба зина ба иқтисодиёти бозор гузаштан.

Бо дарназардошти тамоилҳои мазкур дар республикаи мо дар даври гузашта бисёр тағйиротҳои ҷиддӣ амалӣ шуданд. Дар республикаи мо асосҳои иқтисодиёти миллии ба муносибатҳои бозор асоснокшуда офарида шуд. Мулкдорӣ, хоҷагии қишлоқ, молия ва кредит, алоқаҳои иқтисоди хориҷӣ ва ислоҳоти амалишудаи соҳаи иҷтимоиро ба ин мисол овардан мумкин аст.

Дар соҳаи ислоҳкунии мулкдорӣ мулкҳои баъзе давлатҳо хусусӣ гардонда шуда, ба мулки ҷамоавӣ ё хусусӣ табдил дода шуд.

Ислоҳоти хоҷагии қишлоқ бо истифодаи ройғони одамон аз замин, васеъ карда шудани майдонҳои замин барои қитъаҳои замини шахсӣ, барпо шудани хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фермерӣ амалӣ шуд.

Ислоҳоти соҳаи молия ва кредит тавассути валютаи худро ба муомила даровардани республикаи мо, кушода шудани як қатор банкҳои тижоратӣ, ташкил гардидани бозори қоғази қимат амалӣ шуд.

Ислоҳоти алоқаҳои иқтисоди хориҷӣ барои як андоза озодкунии робитаҳои иқтисоди хориҷии республикаи мо нигаронда шуд.

Ислоҳоти соҳаи иҷтимоӣ ба ҳимоя кардани аҳоли аз ҳолатҳои нохуши гуногун, ки дар давраи гузариш ба вучуд меояд, нигаронда шуд.

Ду соли охир барои иқтисодиёти Ўзбекистон даври саршавии ислоҳоти кулӣ гардид. Корбарии имкониятҳои бузурге, ки дар иқтисодиёти мамлакати мо мавҷуд буда, аммо истифода бурда намешуданд, ба сифати вазифаи муҳим гузошта шуд. Барои ин хато ва камбудии дар солҳои гузашта содиршуда эътироф гардид ва барои амалисозии ислоҳоти иқтисодӣ бошиддат ворид шуданд. Дар натиҷаи ин ислоҳот дар даври кӯтоҳ дар иқтисодиёти мамлакати мо дигаргуниҳои зерин ба вучуд омаданд:

– нишондодҳои иқтисодии мамлакат ҳаққонӣ карда шуд. Яъне, аз 8% зиёд нишон додани афзоиши иқтисодии солона ғайривоқеӣ, аз ҳақиқат дур эътироф карда ва нишондодҳои воқеии иқтисодӣ оварда шуд. Шаффофияти ин нишондодҳо таъмин гардид;

– аз низоми глобалӣ, ки даври пеш ба Ўзбекистон хос буд, чудо шуда, аз сиёсати иқтисодии ба яккашавӣ нигарондашуда даст кашиданд ва бинобар ба низоми иқтисодии глобалии ҷаҳон интегратсия кардани иқтисодиёти мо ҳаракатҳои бошиддат шурӯъ карда шуданд;

– бинобар ақаллиятқунонии даҳолати давлат ба иқтисодиёт чорабиниҳо шурӯъ шуданд;

– бинобар либерализатсияи бозори валюта қорҳои низомнок дар амал иҷро шуданд. Дар натиҷа дар муддати кӯтоҳ конвертатсия кардани озоди валюта ба роҳ монда шуд;

– бинобар дастгирии фаъолияти соҳибқорӣ ва бартараф кардани монеаҳои ба фаъолияти соҳибқорон мавҷуда ҷораҳои низомнок муайян карда шуданд;

– пардохтҳои гумрук ба дараҷаи эҳсосшаванда кам карда шуданд;

– монеаҳои фаъолияти иқтисоди хориҷӣ барқанор карда шуданд;

– бинобар беҳтар кардани робитаҳои иқтисодӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама, мамлакатҳои ҳамсоя ҷораҳои ҷиддӣ дида шуданд;

– ислоҳоти куллии андоз шурӯъ гардид;

– фарқи байни қимати пули нақд ва ғайринақд дар натиҷаи ислоҳоти соҳаи муомилаи пул нест карда шуд.

Ҳамчунин, ба ислоҳоти соҳаи бонк, соҳаи маъмурӣ, соҳаи беҳбудсозии муҳити рақобат, мақоми супоришҳои давлатӣ дар бозор ҳам тақон дода шуд.

Бо мақсади бо равиши низомнок амалӣ кардани ислоҳоти дар боло номбаршуда ва боз як қатор самтҳои дигар Стратегияи ҳаракат бинобар панҷ самти устувори рушди Ўзбекистон дар солҳои 2017–2021 бо ташаббуси Президенти Республикаи Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев пеш бурда шуд.

Ба сифати асоси панҷ самти устувори шомили стратегияи ҳаракат самти устувори 3-юм – самтҳои устувори ривҷидихӣ ва либерализатсияи иқтисодиётро эътироф кардан мумкин. Зеро агар асоси мустаҳкамҳои иқтисодӣ, пойдевор мавҷуд бошад, ҷор самти устувори дигарро бомуваффақият амалӣ кардан мумкин аст.

Дар байни амалисозии ислоҳоти иқтисодӣ аз ҷониби давлати мо ба вазифаҳои зерин эътибори алоҳида дода мешавад:

– якбора зиёд кардани миқдори сармояҳо ба соҳаҳои иқтисодиёт. Хусусан, сармояҳои хориҷиро васеъ ҷалб кардан;

– куллан ислоҳ кардани низоми идорақунии ширкатҳои давлатӣ;

- бинобар хусусигардонии мулки давлат фаъолияти ба муносибати нав асоснокшударо ба роҳ мондан;
- ислоҳ кардани бозори коғазҳои қимат;
- минбаъд ҷоннок сохтани ислоҳоти соҳаи аграрӣ;
- давом додани ислоҳоти соҳаҳои бонк-кредит, андоз, гумрук;
- ривоч додани соҳаи иқтисодиёти рақамӣ;
- пурзӯр кардани нақши инноватсияҳои иқтисодиёт, технологияҳои замонавӣ.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Самтҳои Стратегияи ҳаракатро ҳисоб кунед.
2. Самтҳои қисми саввуми Стратегияи ҳаракат бо самтҳои қисмҳои ҷортои боқимонда чӣ гуна вобастагӣ доранд?
3. Зарурати Стратегияи ҳаракат дар чист?
4. Дар бораи аҳамияти Стратегияи ҳаракат чӣ гуфта метавонед?
5. Дар байни амалисозии ислоҳоти иқтисодӣ аз ҷониби давлати мо ба чӣ гуна вазифаҳо аҳамияти калон дода шуда истодааст?
6. Дар бобати барои тинҷии оилавӣ, фарвонӣ ва бахту саодати шумо чӣ гуна аҳамият дошад муваффақиятнок амалишавии Стратегияи ҳаракат фикри худро гуед.

ДАР ХОТИР ДОРЕД!

- Стратегияи ҳаракат ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти мамлакати моро фаро мегирад.
- Стратегияи ҳаракат ба 5 қисм (самт) тақсим карда шудааст.
- Қисм (самт)-и саввуми он барои ривочдиҳӣ ва либерализунонии соҳа бахшида шудааст.
- Ривочи соҳаи иқтисодиёт барои рушди ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти мамлакати мо ба сифати пойдевор хизмат мекунад.

Супориш

Дар мавзӯи “Стратегияи ҳаракат дар ҳаёти мо” реферат омода кунед. Дар давоми тайёркунии реферат стратегияи ҳаракатро бо диққат хонда бароед. Ба ҳаёт, зиндагӣ, фаъолияти меҳнатии мо, наздиконамон ва атрофиён чӣ гуна ва то кадом дараҷа имконияти таъсир расондани ҳар як самти онро баён кунед.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ ТАКРОРИ БОБИ V

А. САВОЛҶО

1. Барои чӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ иқтисодиёти берақобат тараққӣ намекунад?
2. Аз рақобати байни истехсолгарон (фурӯшандагон) истеъмолгарон чӣ гуна нафъ мебинанд? Мисолҳо оваред.
3. Монополия (инҳисорот) чӣ гуна зарари иқтисодӣ дорад?
4. Дар иқтисодиёт мавҷуд будани монополия оё мудом оқибатҳои манфӣ меоварад?
5. Чаро Ёзбекистон роҳи гузаришро ба иқтисодиёти бозаргонӣ интиҳоб на-муд?
6. Нисбат ба сиёсат бартарӣ доштани иқтисодиёт имрӯзҳо дар чӣ намоён мешавад?
7. Нақши давлат дар гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ дар чӣ намудор ме-гардад?
8. Моҳияти сиёсати ҳифзи иҷтимоӣ, ки ҳоло дар мамлакат амалӣ мешавад, аз чӣ иборат аст?
9. Дар муддати кӯтоҳи сипаришуда дар республика доир ба гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ чӣ гуна корҳо ба анҷом расиданд?
10. Имрӯз ба чомеа кадом чихатҳои манфии иқтисодиёти бозаргонӣ маъ-лум мегардад? Фикратонро дар мисоли мамлакатамон фаҳмонед.

Б. СУПОРИШҶО

Тавзеҳи ба ҳар истилоҳ мувофиқро ёбед.

ИСТИЛОҶОТ:

1. Иқтисодиёти бозаргонӣ. 2. Рақобат. 3. Рақобат бе нарх. 4. Рақобати ба нарх вобаста. 5. Иқтисодиёти омехта.	6. Инҳисорот. 7. Олигополия. 8. Бозори рақобати соф. 9. Соҳти иқтисодӣ.

ТАВЗЕҶОТ:

- а) самти замонавии иқтисодӣ, ки чихатҳои мақбули иқтисоди бозаргонӣ ва иқтисодиёти мутамаркази нақшавиро таҷассум кардааст;
- б) самти иқтисодӣ, ки тарзи ҳалли муаммоҳои иқтисодии ба моликияти хусусӣ асосёфта бо механизми бозор муайян менамояд;
- в) услуб ва ташкили соҳти хоҷагидорӣ дар миқёси мамлакат (чомеа);

- г) бозоре, ки дар он навъи молро истехсолгар ё фурӯшандаи якка фурӯхта ворид гардидани дигарон кори мушкил аст;
- д) бозоре, ки дар он нархҳо озод буда, навъи муайяни мол аз чониби фурӯшандагони сершумор фурӯхта мешавад ва фурӯшандагони дигар бемалол вориди он шуда метавонанд;
- е) ба рақобатчиён на ба воситаи тағйири нархи мол, балки дар асоси хуб намудани сифат, пурзӯрсозии реклама барин омилҳо таъсир расонидан;
- ё) бозори иборат аз монополияи якчанд корхона ва фирмаҳои бузург;
- ж) таъсир ба рақобатгарон ба воситаи кам ё зиёд кардани нархи мол;
- з) мубориза дар натиҷаи бо ҳам бархӯрии манфиатҳои тарафҳои, ки дар иқтисодиёт фаъолият мебаранд, ба вучуд меояд.

В. ТЕСТҲО

1. Нодурустагро ёбед.

Дар бозори рақобати соф ...

- А. Фурӯшанда нархро мувофиқи таъби худ тағйир дода наметавонад;
- Б. Рақобати байни фурӯшандагон;
- В. Фурӯшанда нархи молро мувофиқи таъбаш тағйир дода наметавонад;
- Г. Зиёдшавии босуръати шумораи фурӯшандагон ба пастравии нархи мол оварда мерасонад.

2. Дар бозори олигополистӣ:

- А. Фурӯшанда ягона мебошад;
- Б. Молҳо ҳар хел мешаванд;
- В. Нархро асосан фирмаҳои калон ва пурқувват муайян месозанд;
- Г. Рақобат намешавад.

3. Дар бозори монополистӣ:

- А. Молҳои якхела фурӯхта мешаванд;
- Б. Шумораи фурӯшандагони монополист бисёранд ва онҳо байни худ рақобат менамоянд;
- В. Фурӯшанда ягона мебошад;
- Г. Харидор танҳо аз як нафар иборат аст.

4. Дар натиҷаи рақобати фурӯшандагон ...

- А. Нархи мол боло меравад;
- Б. Хелҳои мол афзун мегардад;
- В. Нархи мол паст мешавад;
- Г. Сифати мол паст шуда меравад.

Кам кардани бори андоз, такмил додани маъмуриятчигии андоз яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодиёт мебошад.

Шавкат Мирзиёев

Боби VI. Низоми андоз

МАВЗЎИ 28

АНДОЗҲО ВА НАМУДҲОИ ОН

Андози даромад, андози амвол ва дигар андозҳо

Шаҳрвандон

Давлат

Таълим, хизмати тиббӣ, мудофия, беҳавфӣ, роҳҳо, нафақа, пенсия ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Андозҳо – пардохтҳои маҷбуриё, ки дар қонун нишон дода шуда, аз ҷониби давлат ситонида мешаванд. Қадом андозҳоро медедонед, ки шаҳрвандони мамлақати мо ба сифати андозсупор ба давлат месупоранд?
2. Маҷбури будани пардохти андозҳо дуруст аст ё нодуруст?
3. Пардохтҳои андоз ба пардохтқунандагон дар чӣ шакл баргашта меояд?
4. Аз пардохти андозҳо дар навбати аввал кӣ манфиатдор аст?

Андоз – пардохти ба бучаи давлат аз шаҳрвандон, фирма ва корхонаҳо ситондашаванда, пардохти маҷбурии дар қонун пешбинигардида аст. Андоз – манбаи асосии даромади бучаи давлатӣ.

Андоз – пардохти ба бучаи давлат аз шаҳрвандон, фирма ва корхонаҳо ситондашаванда, пардохти маҷбурии дар қонун пешбинигардида аст.

Мақсад аз дар мамлақат қорӣ қардани андозҳо:

- бо маблағ таъмин қардани истеҳсоли молҳои иҷтимоӣ ва хизмат;
- аз нав тақсим қардани даромади аҳоли;

– чонибдорӣ кардани баъзе соҳаҳои истеҳсоли аст.

Давлат як қатор вазифаҳои иҷтимоии дар назди ҷамъият истодаро ба зиммаи худ гирифта, барои ин ба миқдори зиёд маблағҳо зарур мегардад. Аз ин рӯ, давлат барои расондани хизматҳо аз шахрвандон, фирма ва корхонаҳо дар намуди андоз пардохтро меситонад.

Аз ин мебарояд, ки ҳар яке амон ба сифати шахрванди мамлакат барои расондани хизмати тиббӣ, таълим, муҳофизат, нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ барин намуди хизматҳо ба давлат дар намуди андоз ҳақ меодаем.

Аз тарафи дигар, давлат аз фирма ва корхонаҳои дар соҳаи муайян ғайри ҳолати нишондодаи стода миқдори андозсупориҳо кам мекунад, ба онҳо имтиёзи муайяни андозсупориҳо додана мумкин аст. Он бошад, боиси рағбатноксозии ғайри ҳолати корхона, зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот мегардад. Аз ин мебарояд ки бо кӯмаки андоз давлат ғайри ҳолати корхонаҳо рағбатнок месозад.

Инчунин, давлат аз табақаҳои камбизоат камтар, аз тоифаи сарватманд бештар андоз ситонда, дар боби аз нав тақсим кардани даромадҳои аҳолии ҷамъият мегардад.

Андозҳо ва ё пардохтҳои маҷбури ба буҷаи давлатӣ ё ки ба бунёдҳои мақсаднокӣ давлатӣ ворид мегарданд. Маблағи андоз барои амали гардондани эҳтиёҷи таълим, нигоҳдории тандурустӣ, низоми ҳифзи қонуни қоида, мақомоти идораи давлатӣ, нафақаҳои пиронсолӣ ва дигар пардохтҳо ҳарч мегарданд.

Дар мамлақати мо андоз ва пардохтҳои маҷбурии дигар дар асоси ҳуҷҷати ҳуқуқӣ бо номи Кодекси андози Республикаи Ўзбекистон муайян карда мешавад. Муносибатҳои вобаста ба муайян кардан, қорӣ намудан ва ҳисобкунии андоз ва пардохтҳои дигари маҷбури, ҳамчунин, пардохт ба ҳазинаи давлатӣ ва бунёдҳои мақсаднок дар асоси Кодекси андози Республикаи Ўзбекистон амалӣ карда мешавад.

Кодекси андоз асоси ҳамаи ҳуҷҷатҳои қонун дар бораи андозситониро ташкил мекунад ва муносибатҳои андозро ба тартиб меандозад.

Асосҳои ҳуқуқи иқтисодӣ

Андоз ва пардохтҳои дигари маҷбури бо кодекси мазкур муайян, дигаргун ё бекор карда мешавад.

Кодекси андози Республикаи Ўзбекистон, моддаи 2.

Ҳамаи ҳуҷҷатҳои расмӣ оид ба муносибатҳои андоз ба Кодекси андоз бояд зид набоянд. Дар Ўзбекистон то имрӯз муайян кардани ставкаҳои андоз дар Кодекси андоз не, балки ба воситаи қарори Президенти Республикаи

Ўзбекистон ҳар сол алоҳида муайян карда мешуд. Ба ғайр аз он, ба воситаи хуччатҳои зеркунун рӯйхатҳое мисли намудҳои ғабюлияти андозситонии содашуда, молҳои ба аксиз кашидашаванда тасдиқ мегардид. Барои ҳамин ҳам таъкид кардан ҷоиз аст, ки ба ғайр аз Кодекси андоз хуччатҳои дигари ҳуқуқӣ ҳам қисми таркибии муҳими қонунгузори андоз мебошад.

Қабул гардидани консепсияи такмил додани сиёсати андоз боиси дар мамлақати мо ба вучуд омадани тағйиротҳои калон дар низоми андоз гардид. Аз аввал соли 2019 дар қонунгузори андози Ўзбекистон даҳҳо дигаргуниҳо эътибор пайдо карданд. Сабаби ин дигаргуниҳо ба зинаи нав – шиддатнок ривҷёбии худ гузаштани мамлақати мо мебошад. Ба талабҳои нави замонавии даври ҳозира “Кодекси андоз”-и нав ҷавобгӯ аст.

Ба хелҳои андози аз корхонаҳо, шахсони ҳуқуқӣ гирифташаванда: андози даромад (фоида), андози аксиз, андози молу мулки корхона, андози замин, андози арзиши ҳамроҳшуда, андози истифодабарӣ аз захираҳои табиӣ ва ғайра мебарояд.

Дар асоси қонунгузори андоз, ки дар мамлақати мо мавҷуд аст, ба намудҳои андозе, ки аз ҷониби шахрвандон ва корхонаҳо пардохт карда мешаванд, инҳо шомиланд: андози фоида, андози даромад, андози аксиз, андози молу мулк, андози замин, андози қимати иловашуда, андозе, ки барои истифода аз захираҳои табиӣ пардохта мешавад ва ғайраҳо.

Ба ғайр аз андозҳо баъзе пардохтҳои маҷбурии ба андозҳо баробар низ мавҷуданд, ки пардохти онҳо низ маҷбури аст. Ба онҳо инҳо шомиланд: пардохти иҷтимоӣ, бадалҳои суғуртаи шахрвандон берун аз бучет ба хазинаҳо, ба ғайр аз бучет маблағҳои ҷудошудаи маҷбури ба хазинаҳои суғурта, боҷи давлат, пардохтҳои гумрук, пулҳои чамъкардашудаи гуногун ва ғайраҳо.

Андози бевосита – андози аз шахрвандон ва корхонаҳо ба хазинаи давлат бевосита ситондашаванда.

Андозҳо ба хелҳои бевоситаву бавосита тақсим мегарданд. Андози ба хазинаи давлат аз шахрвандон ва корхонаҳо бевосита ситондашаванда *андози бевосита* номида мешавад. Андози аз даромади (фоидаи) корхона ситондашаванда, андози замин, андози даромад ба ҷумлаи андози бевосита шомиланд.

Аз ҷониби шахрвандон бевосита ба давлат не, балки аввало моли муайянеро ба корхонаи фурушанда пардохта, баъд аз ҷониби корхона ба давлат гузарондани андоз *андози бавосита* номида мешавад. Ба ҷумлаи ин андоз андози арзиши ҳамроҳшуда, андози аксиз шомил аст.

Андози бавосита – андозест, ки аз чониби шахрвандон аввало барои моли муайян ба корхонаи фурушанда, баъд аз тарафи ин корхона ба давлат пардохта мешавад.

Давлат аз шахрвандони худ, яъне шахсони ҷисмонӣ андози даромад, андози амвол ва андози заминро меситонад. Ҳаминро зикр кардан лозим аст, ки баъзе андозҳо бевосита ба ҳазинаи давлат ворид мегарданд. Ин андозҳо *андозҳои давлатӣ* номида мешавад. Андози арзиши ҳамроҳшуда, андози аксиз, андози даромад (фоидаи) корхонаҳо, даромади шахрвандон ба ҷумлаи андози давлатӣ шомил аст. Хелҳои ба ихтиёри мақомоти идораи ҳокимияти маҳаллӣ, вилоят, ноҳия воғузуршуда *андозҳои маҳаллӣ* номида мешавад. Ба ҷумлаи он андози замин, андози амвол барин андозҳо ва як қатор пардохтҳои маҳаллӣ, ҳамчунин ба ғайр аз андоз баъзе пардохтҳои маҷбури мебароянд.

Оё шумо медонед?

Шахсони ҷисмонии мамлакатамон, ки аз ду ва аз он зиёд манбаи даромадро соҳибанд, ҳар сол то 1 апрел барои соли сипаришуда декларатсияи андозро пур карда, ба инспексияҳои андоз супурданашон шарт аст. Дар декларатсия тамоми даромад ва миқдори андози аз он супурдашуда ро нишон додан шарт аст.

ДОНИШИ ХУДРО САНЧЕД!

1. Мақсад аз чорӣ кардани андозҳо чист?
2. Бо кӯмаки андоз чӣ тавр даромади аҳоли аз нав тақсим мегардад?
3. Аз корхонаҳо чӣ гуна андоз ситонда мешавад? Аз шахрвандон-чӣ?
4. Фарқи андозҳои бевосита ва бавосита аз ҳамдигар дар чист?
5. Андозхоро ба ҳаҷми пурра ва сари вақт супурдан оё шарт аст?
6. Барои ҳалол гардидани луқмааш ҳар як андозсупоранда сараввал чӣ кор бояд кунад?
7. Давлат маблағҳои аз андоз ғуншударо ба кадом мақсадҳо менигаронад?

ДАР ХОТИР ДОРЕД!

- Давлат бидуни андоз, ки манбаи асосии бучаи давлатист, вазифаҳои худро пурра ба иҷро расонда натавоништанаш мумкин аст.
- Андоз аз тарафи давлат аз шахрванд, корхона ва фирмаҳо бо тарзи маҷбури ситонда мешавад.
- Хелҳои бевоситаю бавоситаи андоз мавҷуданд.

МАВЗЎИ 29

АСОСҲОИ АНДОЗСИТОНЇ

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Аз расмҳо шахсоне, ки андоз пардохтанашон лозим аст, чудо карда нишон диҳед.
2. Ба фикри шумо барои кадоме аз чизҳои дар расмҳо буда соҳиби он бояд андоз супорад?
3. Ба фикри шумо одаме, ки андоз супориданаш хатмист, аз одаме, ки андоз супориданаш лозим нест, аз ҳамдигар бо чӣ бояд фарқ кунанд?
4. Шахсоне, ки пеш аз ҳама, аз андозҳои ҷамъшуда нафъ мебаранд, аз расмҳои боло нишон диҳед ва сабаби ин гуна фикр қардани худро фаҳмонед.

Тамоми қонунгузориҳои андозситонӣ ба тамоюлҳои зерин асос менамоянд:

- маҷбурий, дар асосии ин тамоюл андоз барои тамоми шахрвандон маҷбурий ба ҳисоб меравад;

- мувофиқи тамоюли *дақиқӣ*, андоз ва дигар пардохтҳои маҷбурий қай, бо кадом миқдор ва бо кадом тартиб пардохтан ба тарзи фаҳмо бояд ифода гардад;

– дар тамоюли *адолатнок* андозситонӣ умумӣ буда, муайян кардани имтиёзҳо дар низоми андоз ба усулиятҳои адолати иҷтимоӣ мос омаданаҷ, ҳамчунин ба пастзанин шахс роҳ намегузорад;

– мувофиқи тамоюли *ошкороӣ*, ҳама гуна ҳуччатҳои меъёриву ҳуқуқи ба тартиб андохтани масъалаи андозситонӣ ба таври расмӣ эълон гардида-наш шарт аст;

– мувофиқи усулияти *ягона*, низоми андоз дар тамоми ҳудуди Республикаи Ёзбекистон нисбати ҳамаи андозсупорандагон ягона ба ҳисоб меравад;

– мувофиқи *тамоюли ҳақ будани* андозсупорандагон ҳар як ноаникии дар ҳуччатҳои андоз ёфтгардида ба фоидаи андозсупоранда хизмат мекунад.

Дар муносибатҳои андоз ду чониб-андозсупоранда ва андозситонанда иштирок менамоянд. Андозситонанда субъекти муносибатҳои андоз ба ҳисоб рафта, ба он мақомте мебарояд, ки барояш аз тарафи давлат ваколати андозситонӣ дода шудааст. Хизмати андози давлатӣ, гумрукхона, ташкилотҳои молиявӣ мақомоти ваколатдори давлатӣ ба ҳисоб меванд.

Объекти андоз гуфта даромад, молу мулк ва ё моле гуфта мешавад, ки аз он андоз супурдан лозим мебошад.

Дар амал андозсупорӣ ба объекти андозсупоранда нигаронда мешавад. Соҳиби объекти андоз ин андозро бояд пардохт намояд. Миқдори умумии андоз ба ставкаи андозситонӣ вобаста мебошад. Объектҳои андозситонанда даромад, мулк ё ки молҳо бо воҳидҳои мухталифи ченкунӣ чен карда мешаванд. Масалан, даромад ва фоида бо воҳиди пул, майдони замин бо метри мураббаъ, мол бо дона чен мегардад.

Субъектҳои андоз – андозсупорандагон ва андозситонандагон.

Объектҳои андоз – даромад, амвол ё ки моле, ки аз он андоз супурдан лозим.

Ставкаи андоз гуфта меёри аз тарафи давлат барои ҳар як объекти андозситонӣ муайянгардида мадди назар дошта мешавад.

Ставкаи андоз, қатъӣ бо воҳиди пулӣ, нисбӣ бо фоизҳо дода шуданаҷ мумкин. Масалан, солҳои пешин барои ҳар як литри бензини харид кардаашон соҳибони автомобил ба миқдори маълум андози қатъӣ медоданд. Андози арзиши иловагардида бошад, ба миқдори 20 фоизи чамъи нархи қимати иловагӣ, яъне ставкаи нисбӣ муайян гардидааст.

Ставкаи андоз мувофиқи миқдори объекти даромади ба андоз кашида-шаванда ба хелҳои *пропорционалӣ*, *прогрессивӣ*, *регрессивӣ* чудо мегардад.

Дар ставкаи андози пропорционалӣ объекти ба андозкашидашаванда қатъи назар аз чӣ буданаш бо як хел усул андоз супорида мешавад. Масалан, қимати молу мулки корхона қатъи назар аз зиёд ё кам шуданаш ставкаи андози молу мулки ситонидашаванда бо оғоз аз 1 январи соли 2019 2 %-ро ташкил медиҳад.

Ставкаи андоз – меъёри аз тарафи давлат бар ҳар як воҳиди объекти андоз муайянгардида.

Дар ставкаи андози прогрессивӣ баробари афзудани даромади объект ставкаи андоз ҳам зиёд шудан мегирад. Ставкаи мазкури андоз дар мамлакатамон танҳо ба андози аз даромади шахсони ҷисмонӣ ситондашаванда истифода мегардад.

Дар ставкаи андози регрессивӣ бошад, баробари афзудани даромад ставкаи андоз паст мегардад.

Супорандаи андоз гуфта, на фақат одамон – шаҳрвандон, балки корхонахоро ҳам фаҳмидан мумкин. Зеро аз ҳар якеи онҳо алоҳида ситонида мешавад. Андозҳои пардохтаи шаҳрвандон ва корхонаҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар зер намудҳои андозе, ки онҳо пардохт мекунанд, меорем.

Давлат аз шаҳрвандон, яъне аз шахсони ҷисмонӣ андози даромад, андози молу мулк ва андози замин мерӯёнад.

Ба намудҳои андозе, ки аз корхонаҳо, яъне шахсони ҳуқуқӣ гирифта мешаванд, инҳо шомиланд: андози аз фоида (даромад)-и корхона пардохташаванда, андози аксиз, андози аз молу мулки корхона пардохташаванда, андози замин, андози қимати иловашуда, андози барои истифода аз захираҳои табиӣ супоридашаванда ва ғайраҳо. Корхонаҳо, фирмаҳо, муассисаҳои истеҳсолот ва хизматрасонии ба қонунҳои республикаи мо мувофиқ ташкилшуда шахсони ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

Оё медонед?

Дар асоси қонуни Республикаи Ўзбекистон “Дар бораи дохил кардани тағйирот ва иловаҳо ба баъзе ҳуҷжатҳои қонуни Республикаи Ўзбекистон ба муносибати қабул гардидани самтҳои асосии сиёсати андоз ва буҷет, ки ба соли 2019 пешбинӣ шудааст” ба дахҳо моддаи “Кодекси андоз”-и мавҷуда тағйирот ва иловаҳо дохил карда, якчанд модда умуман, ҳазф карда шуданд.

Шахси ҷисмонӣ — шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бидуни шаҳрвандӣ.

Шахси ҳуқуқӣ — фирмаҳо, муассисаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ, корхонаҳои мувофиқ ба қонунҳои Республикаи Ўзбекистон ташкилшуда.

Амир Темур
(1336 — 1405)

Соҳибқирон Амир Темур дар салтанати худ низоми ниҳоят пурсамари андозро ташаккул додааст. Ӯ барои адолатнок шудани сиёсати андозии кишвараш эътибори калон додааст. Дар «Тузуқоти Темур» оиди андоз чунин гуфтааст: «Ба ҷамъоварии хироч ду вазир масъул аст. Яке моли ҷамъшударо навишта, аҳволи раиятро назорат карда истад, то ки бочғирандагон ба шаҳрвандон зулм карда, ба аҳволи онҳо зарар нарасонанд. Тамоми молу мулки аз вилоятҳо ҷамъшударо ба дафтари даромад навиштанишон лозим. Вазири дуюм бошад, ба дафтари харочот навишта, моли ҷамъшударо барои маоши сипоҳиён тақсим кунад». Амир Темур дар давлати худ корҳои ҳисобу китобро дақиқ ба роҳ монда буд. Он

ба сиёсати ҳозираи бучаи давлатӣ хеле монандӣ дорад.

ДОНИШИ ХУДРО САНҶЕД!

1. Ҳуҷҷатҳои қонунгузории андозии мамлакатамон ба чӣ асос карда шудааст?
2. Тамоюлҳои асосии андозситониро шарҳ диҳед.
3. Фарқи субъект ва объектҳои андозситониро бигӯед.
4. Ставкаҳои андоз чист ва он дар қадом шкалаҳо истифода мегардад?
5. Хелҳои ставкаҳои андозро шуморед ва ба онҳо мисолҳо оваред.

Дар хотир доред!

- Низоми андозии мамлакатамон ба тамоюли маҷбурӣ, дақиқӣ, адолатнокӣ, ягонагӣ, ошқорой ва ҳақ будани андозсупоранда таъяс мекунад.
- Ставкаҳои андоз бинобар хусусияти объекти даромади ба андозкардашаванда ба тарзи пропорционалӣ, прогрессивӣ, регрессивӣ муайян карда мешавад.

МАВЗЎИ 30

**ҲУҚУҚ ВА ЎҲДАДОРИҲОИ
АНДОЗСУПОРАНДАГОН**

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ФАЪОЛКУНАНДА

1. Тахмин кунед, шахрвандоне, ки дар расмҳои 1-2 ва 4-5 тасвир шудаанд, ба сифати пардохткунандаи андоз чӣ гуна ҳуқуқҳо доштанишон мумкин аст?
2. Ба фикри шумо вақте соҳибкоре, ки дар расми 4 тасвир шудааст, ба сифати андозсупор ҳуқуқаш поймол мешавад, ӯ ба кӣ бояд муроҷиат кунад?
3. Байни маҷбурияти сохтмончии расми 2 ва дӯзандаи расми 5 бо соҳибкорони расмҳои 1, 4 чӣ гуна фарқият буданишон мумкин аст? Дар байни ҳуқуқҳояшон чӣ?
4. Кафолат додани ҳуқуқҳои супорандагони андоз ба зиммаи кист?
5. Ба фикри шумо иҷрошавии маҷбуриятҳои пардохткунандаи андоз бо ҳаёти шахсони расмҳои 3 ва 6 чӣ гуна алоқа дорад?

Андозсупорандагон дорои як қатор ҳуқуқу ўҳдадорианд. Ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои онҳо дар Кодекси андоз, қонуни дар амалбудаи Республикаи Ўзбекистон «Дар бораи хизмати андозии давлатӣ» ва дигар ҳуҷжатҳои қонунгузори оид ба андоз муайян гардидааст.

Давлат ба ҳуқуқҳои андозсупорандагон ба воситаи қонун кафолат медиҳад, баробари ҳимоя намудани манфиати андозсупоранда пеши роҳи

беадолатии сарзанандаи низоми андозиро мегирад. Донистани ҳуқуқҳои худ аз тарафи андозсупоранда барои ҳимоя кардани манфиатҳои хеш замина ба вучуд меоварад. Ҳуқуқҳои андозсупоранда аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Ҳуқуқҳои андозсупорандагон аз инҳо иборатанд:

- оид ба масъалаҳои андоз аз мақомоти андоз маслиҳат ва маълумоти мухталиф мегирад;

- аз имтиёзоти андози давлат пешбиниқарда истифода мебарад;

- бинобар баргардондани андозҳои, ки аз муайян шудааш бештар аст, ба мақомоти андоз мурочиат қардан;

- аз мақомоти андоз маълумотхоро дар бобати қарз доштан ё надоштан дар назди буҷа гирифтанд;

- агар ҳамчун андозсупоранда ҳуқуқҳои вайрон қардад, ба ҷои дахлдор шикоят мекунад;

- агар ҳангоми ҳисобу китоби маблағҳои андозии андозсупоранда ба ҳатогӣ роҳ гузошта шуда бошад, ҳатой мазкурро ихтиёран ислоҳ менамояд.

Кафолатҳои ҳуқуқҳои дар боло номбарқардида барои фаъолияти осоишта ва ба рӯзи оянда боътимод нигоҳ қардани андозсупоранда имқоният фароҳам меоварад. Оқибат, аз фаъолияти андозсупоранда давлат ва тамоми ҷамъият баҳраманд мегардад.

Ҳар як шахси қисмонӣ ва ҳуқуқӣ ба сифати андозсупоранда дар назди давлат ва ҷамъият як қатор ўҳдадорихоро ба зимма гирифта, иҷро қарданаш шарт аст. Зеро, андозсупорандагон вазифаҳои дар зиммаашон бударо ба иҷро расонда, пардохтҳои андозиро сари вақт амалӣ қардонанд, аз он тамоми ҷамъият манфиатдор мегардад.

Ўҳдадорихои андозсупоранда инҳоянд:

- андозсупоранда қатъи назар аз шахси қисмонӣ ва ҳуқуқӣ будан дар мўҳлати пешбиниқардида аз номнависи мақомоти андоз мегузарад;

- ҳангоми тағйир ёфтани нишонии қорҳона ба мақомоти маҳаллии андоз дар ин бора саривақт хабар медиҳад;

- миқдори мувофиқи қонун муайяншудаи андозро дар вақташ месупорад;

- шахси қисмонӣ – андозсупоранда дар бораи даромади худ декларатсия ва шахсони ҳуқуқӣ оид ба андоз ҳисобу китоби заруриро ба мақомоти андоз саривақт пешкаш меқунанд;

- ҳангоми истифода аз имтиёзоти андоз ҳуҷжатҳои тасдиққунандаи ин имтиёзро ба мақомоти маҳаллии андоз сари вақт пешкаш менамояд;

– хангоми вайроншавии қонунмандии андоз талаби мақомоти андозро дар бораи бартараф кардани ин қонуншиканӣ ичро менамояд.

Ичро кардани ўхдадориҳои дар боло номбаргардидаи андозсупоранда дар низоми андозситонӣ пеши роҳи вазъиятҳои ғайриқонуниро мегирад. Ўхдадориҳои худро доништан ва аз таҳти дил ба ҷо овардани андозсупоранда на танҳо барои давлат, балки барои ҳуди ӯ ҳам ниҳоят муҳим мебошад. Зеро он пеши роҳи афтода мондан ба вазъияти нохушро мегирад ва барои ҳаёти осудаҳолона замина фароҳам меорад.

Агар андозсупор ба ўхдадориҳои болоӣ риюя накунад, мувофиқи қонунгузорӣ оид ба андоз ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Ҳуқуқвайронкунии оид ба андоз мумкин аст ба якчанд намуд оқибат оварда расонад:

Андоз ва пардохтҳои маҷбуриро саривақт супоридан барои ҳар як шахрванд ва корхона вазифаи муқаддас ба ҳисоб меравад. Андозсупори боинтизомро давлат ва ҷамъият ҳурмат мекунад ва ҳаматарафа дастгирӣ менамояд. Лекин ҳамин гуна шахсони ҷисмониву ҳуқуқӣ ҳастанд, ки онҳо ба маҷбуриятҳои худ бемасъулиятона муносибат мекунанд. Ин бошад, дар навбати худ, ба ҳуқуқвайронкунии соҳаи андоз оварда мерасонад. Масалан, ҳуқуқвайронкуниҳои мисли махфӣ доштани даромади савдо (кам нишон додан), нигоҳ доштани пардохтҳои даромад карда нашуда ҳуқуқвайронкуниҳои якчанд тоифа мебошанд:

- А) ба сифати ҳуқуқвайронкунии андоз;
- Б) ба сифати ҳуқуқвайронкунии маъмури;
- В) ба сифати чиноят;
- Г) ба сифати хатти ҳаракати шахрвандиву ҳуқуқӣ.

Дар ин вақт ҳолатҳои мисли доираи ҳуқуқвайронкунӣ, бори аввал ё такроран амалӣ шудани он, дар оқибати беэҳтиётӣ ё қасдан амалӣ шудани он ба инобат гирифта мешавад.

Ҳамзамон бо муқаррар кардани ҷазо барои ҳуқуқвайронкуниҳои мазкур миқдори андози пинҳондошта (камшуда) низ албатта, рӯёнда мешавад.

Дар баъзе ҳолатҳо вайронкунандаи ҳуқуқ бо ихтиёри худ зарархоро пӯшонад, ўро аз ҷавобгарӣ озод кардан мумкин.

Асосҳои ҳуқуқии иқтисодӣ

Барои оид ба андоз қонуншиканӣ содир намудани шахсони ҷисмонӣ аз 16-солагӣ ҷавобгарӣ ба вучуд меояд.

Моддаи 107-уми Кодекси андози Республикаи Ўзбекистон

Назаре ба таърих

Мутафаккири бузург Алишери Навоӣ ба одамони оддӣ дар бораи саркашӣ накардан аз андозро маслиҳат дода, ин гуна саъю кӯшиш бо «ба шарикони худ чафо кардан баробар аст» гуфтааст. Фикрҳои Алишер Навоӣ дар бораи андоз, пардохти бочу хироч барои дониستاني асосҳои таърихии донишҳо оиди андози давлати мустақиламон кӯмак расондани табиист.

Дар андешаҳои иқтисодии Амир Темур ба масъалаи андоз аҳамияти алоҳида дода шудааст. Соҳибқирон дар даври хеш сиёсати андози худро бо назардошти манфиати халқ амалӣ гардондааст. Вай қайд кардааст агар сиёсати андоз ба туфайли манфиати халқ камбағал гардад, оқибат давлат ҳам бенаво мешавад, барои бою бадавлат зиндагӣ кардани аҳоли низоми адолатноки андоз лозим аст.

ДОНИШИ ХУДРО САНЌЕД!

1. Андозсупоранда чӣ гуна ҳуқуқҳо дорад?
2. Ин ҳуқуқҳо аз тарафи кӣ ва чӣ тавр кафолатнок мегардад?
3. Ба фикри Шумо, сабаби аз тарафи давлат кафолатнок гардидани ҳуқуқҳои андозсупорӣ дар чист?
4. Андозсупоранда аз дониستاني ҳуқуқҳои худ чӣ гуна фоида меоварад?
5. Ҷаҳдадорҳои андозсупорро шуморед.
6. Барои ҷаҳдадорҳои худро аз тахти дил ба чо овардани андозсупор кӣ манфиатдор аст?
7. Бинобар пардохти андоз барои ҳуқуқвайронкунӣ чӣ гуна чораҳои ҷазо истифода шудани мумкин аст?

Дар хотир доред!

- Қонунгузори давлати мо ҳуқуқҳои андозсупорро ҳимоя мекунад.
- Аз маҷбуриятҳои худро иҷро кардани пардохткунандаи андоз ҳамаи ҷамъият манфиатдор аст.
- Пардохткунандаи андоз бояд ҳуқуқ ва маҷбуриятҳои худро донад ва ба онҳо амал кунад.
- Бинобар пардохти андоз барои ҳуқуқвайронкунӣ ҷазо муқаррар аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО ТАКРОРИ БОБИ VI

А. САВОЛҶО

1. Пардохти андоз ва дигар маблағҳои маҷбури ба сифати андозсупоранда барои ҳар як шахс ҳам қарзу ҳам фарз буданаширо чӣ тавр шарҳ медиҳед?
2. Андозсупорӣ кори савоб буданаширо асоснок намоед.
3. Кадом намудҳои пардохти маҷбуриро медонед?
4. Маблағҳои аз андоз ва дигар пардохтҳои маҷбури афтада бо кадом мақсадҳо харч мегарданд?
5. Дар бораи фикрҳои шоири мутафаккур Алишери Навоӣ оид ба андоз харф занед.
6. Дар бораи Кодекси андоз чиҳо медонед?
7. Тамоюлҳои асосии андозсупориро бигӯед.
8. Хусусиятҳои хоси андозсупоранда аз чиҳо иборат аст?
9. Дар бораи ҳуқуқ ва ўҳдадорихи асосии андозсупоранда нақл кунед.
10. Андозҳои давлатӣ ва маҳаллӣ аз ҳамдигар чӣ гуна фарқ мекунанд?
11. Дар бораи нуқтаи назари соҳибқирон Амир Темур оид ба андоз чиҳо медонед?
12. Фарқи шахсони ҷисмонӣ ва ҳуқуқӣ – андозсупорандагонро фаҳмонда диҳед.
13. Кадом ҳелҳои андозро медонед?
14. Ба андози бавоситаву бевосита мисолҳо оваред. Фарқи онҳо дар чист?

Б. СУПОРИШҶО

Тавзеҳи ба ҳар як истилоҳ мувофиқро ёбед.

ИСТИЛОҶОТ:

1. Андоз	4. Шахси ҳуқуқӣ	7. Ставкаи андоз
2. Кодекси андоз	5. Объекти андоз	8. Андозсупорандагон
3. Шахси ҷисмонӣ	6. Субъектҳои андоз	9. Мақомоти ваколатдор.

ТАВЗЕҶОТ:

- а) даромад, молу мулк ё моле, ки аз он шахсон андоз супурданашон лозим;
- б) шахсоне, ки шаҳрвандони Республикаи Ўзбекистон, шаҳрвандони хориҷӣ намебошанд;

- в) ҳуҷҷате, ки асоси тамоми ҳуҷҷатҳои қонунгузорино ташкил медиҳад ва муносибатҳои андозсупорино ба тартиб меандозад;
- г) андозсупорандагон ва мақомоти ваколатдор;
- д) аз шахрвандон, фирма ва корхонаҳо ба ҳазинаи давлат рӯёнда шуда, пардохти маҷбурии дар қонун пешбинигардида;
- е) ҳар як шахси ҳисмониву ҳуқуқӣ, ки дар зиммааш ўҳдадорин амалӣ гардондани андоз ва дигар пардохтҳои маҷбурий мебошад;
- ё) ташкилотҳое, ки мувофиқи қонунҳои Республикаи Ўзбекистон ташкил гардида, бо мулки худ дар суд даъвогару ҷавобгар шуда метавонанд;
- ж) мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳое, ки вазифаи ситондани андоз ва дигар пардохтҳои маҷбурий дар асоси қонун аз тарафи давлат дода, шуда дар ин бора ваколатдор шудаанд;
- з) меъёре, ки ба ҳар як воҳиди объекти андоз аз тарафи давлат муайян гардидааст.

С. ТЕСТҲО

Ҷавобҳои аз рӯи моҳият дурусту пурра ба саволҳои додашударо муайян кунед.

1. Андози супурда ба кучо ворид мешавад?

- А. Бунёди нафақа;
- Б. Бучаи давлатӣ;
- В. Ба ҳисоби корхонаҳо;
- Г. Бунёдҳо.

2. Маблағи андоз ба кадом соҳаҳо харҷ мегардад?

- А. Таълим;
- Б. Мақомоти идораи давлатӣ;
- В. Ниғаҳдорин тандурустӣ;
- Г. Тамоми ҷавобҳо дурустанд.

3. Ҷорӣ кардани пардохти андоз, муайян кардани ставкаи андоз, ҳамчунин, дигар муносибатҳои вобастаи андозсупорӣ дар поян кадом қонун амалӣ мегардад?

- А. Кодекси шахрвандӣ;
- Б. Кодекси андоз;
- В. Конститутсия;
- Г. Қарорҳои Қумитаи андоз.

4. Андозе, ки ба хазинаи давлат бевосита ворид мегардад, чӣ ном дорад?
  - А. Андози бевосита;
  - Б. Андози бавосита;
  - В. Андозҳои давлатӣ;
  - Г. Андозҳои маҳаллӣ.
5. Шаҳрвандони мамлакатамон, ки соли гузашта аз ду ва аз он зиёдтар манбаи даромад доштанд, то кадом санаи соли чорӣ декларатсияи андозро ба инспекторони андоз супурданаҳои шарт аст?
  - А. То 1-январ;
  - Б. То 1-март;
  - В. То 1 апрел;
  - Г. То 31-декабр.
6. Дар кадом ҷавоб яке аз ҳуқуқҳои андозсупорандагон оварда шудааст?
  - А. Истифодабарӣ аз имтиёзи савдо;
  - Б. Номнавискунӣ дар мақомоти андоз;
  - В. Дар вақташ супурдани андоз;
  - Г. Саривақт супурдани декларатсияи андоз.
7. Дар кадом ҷавоб фақат андози давлатӣ оварда шудааст?
  - А. Андози ғоида, андози аксиз, ки аз шахсони ҳуқуқӣ ситонда мешавад?
  - Б. Андози даромади шахсони ҷисмонӣ, андози арзиши иловагӣ;
  - В. Андоз барои истифодабарӣ аз захираҳои зеризаминӣ ва об;
  - Г. Тамоми ҷавобҳо дурустанд.
8. Дар кадом ҷавоб танҳо андозҳои маҳаллӣ оварда шудаанд?
  - А. Андози амвол ва андози аксиз;
  - Б. Андози замин ва андози арзиши иловагӣ;
  - В. Андози амвол ва андози замин;
  - Г. Андози арзиши иловагӣ ва андози аксиз.
9. Агар аҳоли ба воситаи низоми андоз бенаво гардад, давлат ҳам бенаво мегардад, барои бою бадавлат зиндагонӣ қардан зарурати андози адолатнокро кадоме аз бузургони зерин баён сохтааст?
  - А. Алишери Навоӣ;
  - Б. Амир Темур;
  - В. Мирзо Улугбек;
  - Г. Заҳириддин Муҳаммад Бобур.
10. Дар кадом ҷавоби поёнӣ танҳо андозсупорандагони дорони мақоми шахси ҳуқуқӣ оварда шудааст?
  - А. Корхонаҳои республика ва шаҳрвандони Ўзбекистон;

- Б. Корхонаҳои хориҷӣ ва шаҳрвандони хориҷӣ;
  - В. Шаҳрвандони Ўзбекистон ва шаҳрвандони хориҷӣ;
  - Г. Корхонаҳои республикаамон ва корхонаҳои хориҷӣ.
- 11. Қадом ҳел ставқаҳои андоз дар Республикаи Ўзбекистон дар амал истифода мегардад?**
- А. Прогрессивӣ;
  - Б. Пропорционалӣ;
  - В. Бевосита ва бавосита;
  - Г. Тамоми болоиҳо.
- 12. Дар қадом ҷавоб субъектҳои муносибатҳои андоз пурратар оварда шудаанд?**
- А. Андозсупорандагон ва мақомоти ваколатдор;
  - Б. Шаҳрвандони хориҷӣ;
  - В. Шаҳрвандон ва корхонаҳои мамлакат;
  - Г. Нафақахӯрон ва коргарон.
- 13. Дар қадом ҷавоб танҳо андози бевосита оварда шудааст?**
- А. Андози аксиз ва замин;
  - Б. Андози арзиши иловагӣ ва даромад;
  - В. Андози аксиз ва арзиши иловагӣ;
  - Г. Андози даромад ва молу мулк.
- 14. Дар қадом ҷавоб фақат андозҳои бавосита оварда шудааст?**
- А. Мақомоти давлатии андоз;
  - Б. Мақомоти гумрук;
  - В. Мақомоти молия;
  - Г. Тамоми ҷавобҳои болоӣ.
- 15. Дар қадом ҷавоб мақомоти ваколатдоре, ки субъектҳои муносибатҳои андоз ба ҳисоб мераванд, дода шудааст?**
- А. Мақомоти хизмати давлатии андоз.
  - Б. Мақомоти гумрук.
  - В. Мақомоти молия.
  - Г. Дар ҳамаи ҷавобҳои болоӣ.

ДОНИШАТОНРО САНЦИДА БИНЕД!

Саволҳои тест барои такроркунӣ аз рӯи маводҳое, ки дар синфи 8 омӯхта шудаанд (Намунаи кори назоратии хотимаӣ)

1. Қимати муқобили интиҳоб — ин:

- А. Имконияти сернафътарин аз байни имкониятҳо;
- Б. Худи имконияти интиҳобшуда;
- В. Тамоми имкониятҳое, ки онҳо дар натиҷаи интиҳоб сарфи назар гардидаанд;
- Г. Имконияте, ки дар натиҷаи интиҳоб сарфи назар шудаасту сернафътарин мебошад.

2. Ҷумлаи дурустро ёбед. Эҳтиёҷи инсон...

- А. Маҳдуд гардидааст, чунки инсон дар мо байни вақти маҳдуд ҳаёт ба сар мебарад;
- Б. Бепоён, чунки орзуву омоли инсон беҳад аст;
- В. Маҳдуд, чунки захираҳо маҳдуданд;
- Г. Бепоён, чунки макони зисти мо беҳад аст.

3. Ҷаро иқтисодиётро меомӯзем?

- А. Иқтисоддон сарфакор мешавад;
- Б. Иқтисоддон тадбиркори хуб мешавад;
- В. Одами иқтисоддон қарори одилонаи иқтисодӣ қабул мекунад;
- Г. Тамоми ҷавобҳои болоӣ дуруст аст.

4. Ҷумлаи нодурустро муайян кунед:

- А. Тамоми самтҳои иқтисодӣ ба муаммои интиҳоб дучор мегарданд;
- Б. Инсон бе эҳтиёҷоти маънавӣ дилпуруна зиндагонӣ карда наметавонад;
- В. Инсон дар макони беҳудуд зиндагӣ мекунад ва аз ин рӯ манбаъҳои иқтисодӣ низ поён надоранд;
- Г. Эҳтиёҷи инсон поён надорад.

5. Муаммои асосии иқтисодиёт – ин...

- А. Маҳдудияти захираҳои табиӣ;
- Б. Беҳад будани эҳтиёҷи инсон;
- В. Қонеъ гардондани эҳтиёҷи инсон;
- Г. Барои қонеъ гардондани эҳтиёҷи беҳади инсон маҳдуд будани захираҳои зарурӣ.

6. Омилҳои истехсолот – ин:

- А. Тақсимои меҳнат ва тахассусонидан;

- Б. Танҳо бино, иншоотҳо, асбобу ускуна ва дастгоҳҳо;
 В. Танҳо малакаи коргарон ва технология;
 Г. Омили табиӣ, омили меҳнат, омилҳои сармоя ва тадбиркорӣ.
- 7. Кадомӣ таърифи умумист? Ҳосилнокии меҳнат – ин...**
- А. Аз як воҳиди захира истифода бурда, миқдори маҳсулоти истеҳсолгардида;
 Б. Миқдори моле, ки дар дохили воҳиди вақт истеҳсол гардидааст;
 В. Ҳаҷми маҳсулоти як кас истеҳсолкарда;
 Г. Арзиши пулии маҳсулоти як нафар коргар истеҳсолкарда.
- 8. Тақсимои меҳнат...**
- А. Боиси афзудани нарх мегардад;
 Б. Ҳосилнокии меҳнатро паст мегардонад;
 В. Имкони ҳамвор тақсим кардани даромадро медиҳад;
 Г. Ҳосилнокии меҳнатро баланд мебардорад
- 9. Ба ҳосилнокии меҳнат чӣ таъсир мекунад?**
- А. Истифодаи технология;   Б. Таҳассусонидан;
 В. Маҳорати касбии коргарон;   Г. Тамоми ҷавобҳои болоӣ дуруст.
- 10. Кадоме яке аз хусусиятҳои зерин ба иқтисодиёти мутамаркази нақшавӣ хос аст?**
- А. Истеҳсолоти нақшавӣ;   Б. Нархҳои муқарраршуда;
 В. Фармонфармой;   Г. Нархҳои озод.
- 11. Иқтисоди бозаргонӣ гуфта:**
- А. Иқтисоди дар асоси муносибатҳои бозаргонӣ идорашаванда;
 Б. Мавриди хочагидорӣ оилавӣ-хонаводагӣ ба ҳисоб гирифтани муносибатҳои бозаргонӣ;
 В. Иқтисодиёти байни фурушандаву харидор ҳангоми аз ҷониби бозор муқаррар гардидаи нарх;
 Г. Алоқаву муомилоти иқтисодии байни одамон.
- 12. Ба муаммои «Чӣ, чӣ тавр ва барои кӣ истеҳсол кардан зарур аст?» дар кучо дучор меоед?**
- А. Танҳо дар иқтисодиёти анъанавӣ;
 Б. Танҳо дар иқтисодиёти марказонидашудаи нақшавӣ;
 В. Танҳо дар иқтисодиёти бозаргонӣ;
 Г. Дар низоми иқтисодии дилхоҳ.
- 13. Агар истеҳсолгар тамоми захирахоро ба қор барад, аз 100 дона бештар маҳсулоти А ва аз 200 дона зиёдтар маҳсулоти В мебарорад. Барои истеҳсоли 120 дона маҳсулоти А чӣ тавр муваффақ шудан мумкин аст?**
- А. Дар ягон шароит ба он муваффақ намегардад;

- Б. Бо сарфақори чиддӣ муваффақ шудан мумкин аст;
 В. Баробари кам кардани маҳсулоти В муваффақ шудан мумкин аст;
 Г. Танҳо сармоя иловагӣ сарф карда, муваффақ шудан мумкин аст.
- 14. Иқтисодиёти омехта чузъҳои кадом низоми иқтисодиёро дар бар мегирад?**
- А. Фақат иқтисодиёти марказонидашуда ва анъанавиро;
 Б. Фақат иқтисодиёти анъанавӣ ва бозаргониро;
 В. Тамоми низомҳои иқтисодиёро;
 Г. Иқтисодиёти марказонидашуда ва бозаргониро.
- 15. Ташкили истеҳсолоти дар поён овардашударо тақсимои меҳнат ба амал овардааст.**
- А. Яқумӣ, мебелҳои ошхонагии як фабрика. Дуюмӣ, мебелҳои мулоим ба хобгоҳ истеҳсол мекунад;
 Б. Яқумӣ, компютери фирма, дуюмӣ, принтер истеҳсол мекунад;
 В. Пардозгари яқумӣ деворро барои рангмоли тайёр мекунад, дуюмӣ ба девор ранг меомолад;
 Г. Бразилия қаҳва, Ҳиндустон чой истеҳсол мекунад.
- 16. Бозор — ин:**
- А. Чое, ки аҳоли савдо мекунад;
 Б. Маскани воҳурии харидор ва фурӯшанда;
 В. Чои мубодилаи мол ва хизмат;
 Г. Ҷавоби нодуруст нест.
- 17. Нархи мол — ин:**
- А. Миқдори пулест, ки фурӯшанда мехоҳад бар ивази молаш гирад;
 Б. Миқдори пулест, ки харидор мехоҳад бар ивази моли мегирифтааш диҳад;
 В. Миқдори умумии харчест, ки барои истеҳсоли мол сарф мегардад;
 Г. Миқдори пулест, ки фурӯшанда мехоҳад бар ивази молаш гирад, харидор бошад, розӣ аст онро пардозад.
- 18. Пул дорон кадом хусусиятҳо бояд бошад?**
- А. Тамоми ҷавобҳои зерин дуруст аст.
 Б. Пухта ва барқарор;
 В. Камёб ва сохтакуниаш душвор;
 Г. Қулай ва ихчам;
- 19. Барои истеҳсоли мол тағйир ёфтани нархи захираҳои зарурӣ:**
- А. Миқдори пешниҳод тағйир меёбад;
 Б. Миқдори талаб тағйир меёбад;
 В. Талаби ба мол буда тағйир меёбад;

Г. Пешниходи мол тағйир меёбад.

20. Кадоме аз омилҳои зерин ба талаб таъсир мерасонанд?

- А. Тағйир ёфтани миқдори аҳолии истеъмолгарии мол;
- Б. Тағйирёбии даромади истеъмолгарон;
- В. Ба миқдори зиёд ба бозор овардани мол;
- Г. Интизоршавии боло рафтани нарх.

21. Миқдори таклифии дар давоми вақти муайян...

- А. Миқдори моли аз тарафи харидорон бо нархи маълум харид карданишон мумкин буда;
- Б. Миқдори моли аз тарафи харидорон истехсол карданишон имконпазир;
- В. Миқдори моле, ки фурӯшандагон ба нархи муайян фурӯхтанишон мумкин аст;
- Г. Тамоми миқдори моле, ки аз тарафи фурӯшандагон ба бозор оварда шудааст.

22. Агар миқдори талаб ба мол аз миқдори пешниҳод дар бозор бисёр бошад, он гоҳ:

- А. Мол ба фурӯш нарафта, чамъ шуда мемонад;
- Б. Камии мол намоён мегардад;
- В. Мувозинат ба вучуд меояд;
- Г. Байни фурӯшандагон рақобат пайдо мегардад.

23. Дар натиҷаи рақобат байни фурӯшандагон молҳо ...

- А. Сифаташ бад, навъаш бисёр мешавад;
- Б. Нархаш тағйир намеёбад, сифаташ бад мешавад;
- В. Навъаш мумкин аст зиёд шавад;
- Г. Нархаш арзон, сифаташ хуб мешавад.

24. Кадоме аз хусусиятҳои поёни ҳосили иқтисоди бозаргонӣ нест?

- А. Тадбиркорӣ;
- Б. Мулки хусусӣ;
- В. Пулзӯргардонии монополия;
- Г. Рақобат.

25. Тамоюли «Баргари иқтисодӣ нисбат ба сиёсат» ...

- А. Зарурати сарислоҳотгар шудани давлатро мефаҳмонад;
- Б. Зарурати ба қонун ва иҷрои қонунҳо устувор буданро мефаҳмонад;
- В. Зарурати аз мафкура ҳолӣ намудани муносибатҳои иқтисодии ҳам дохилӣ ва ҳам беруниро мефаҳмонад;

39. Низоме, ки ба мулкдорин хусусӣ асоснок гардида, ҳамаи муаммоҳои иқтисодӣ бо ёрии механизмҳои бозор муайян карда шудааст, ... номида мешавад.

- А. Муносибатҳои бозор;   Б. Низоми иқтисодӣ;
В. Низоми бозор;   Г. Иқтисодиёти бозор.

40. Дар иқтисодиёти бозор ...

- А. Нақшаҳо омилҳои асосӣ мебошанд;
Б. Давлат ширкаткунандаи асосии бозор аст;
В. Нархҳо озод мешаванд;
Г. Ҷавоби дуруст нест.

41. Дар кадоме аз ҷавобҳо фақат бевосита андозҳо оварда шудаанд?

- А. Андози замин ва аксиз;
Б. Андози қимати иловашуда ва андози даромад;
В. Андози қимати иловашуда ва аксиз;
Г. Андози молу мулк ва даромад.

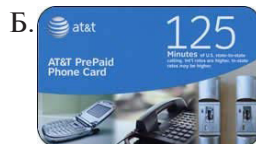
42. Дар кадом ҷавоб фақат андозҳои бавосита оварда шудаанд?

- А. Андози замин ва аксиз;
Б. Андози қимати иловашуда ва андози даромад;
В. Андози қимати иловашуда ва аксиз;
Г. Андози молу мулк ва даромад.

43. Дар кадом ҳолат самаранокии меҳнати якрӯза баланд аст?

- А. 12 коргар 120-то детал тайёр мекунад;
Б. 8 коргар 95-то детал тайёр мекунад;
В. 11 коргар 105-то детал тайёр мекунад;
Г. 20 коргар 200-то детал тайёр мекунад.

44. Кадоме аз ашёҳои дар расмҳои зерин тасвиршуда вазифаи пулро иҷро мекунад?

С32 Сариков Э., Хайдаров, Б.

Асосҳои дониши иқтисодӣ: Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 8-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / Э. С. Сариков, Б.Қ. Хайдаров. — Т.: Нашриёти «Нуқуқ ва ҷамият», 2019 — 160 с.

И. Ҳаммуаллиф
ISBN 978-9943-07-301-2

УДК 97.0175.6(075)
ББК 65.01я721

Sariqov Ergashvoy Sotvoldiyevich
Haydarov Bahodir Qayumovich

IQTISODIY BILIM ASOSLARI

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 8-sinf uchun darslik

Tojik tilida

Qayta ishlangan va toʻldirilgan, toʻrtinchi nashr

«Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2019.
Toshkent-129, Navoiy koʻchasi 30-uy.

Оригинал макет дар нашриёти "Хуқуқ ва Ҷамъият" тайёр карда шудааст

Тарчимон	Х. Ҳамидов
Мухаррир	Ш. Турдикулов
Мухаррир техникӣ	М. Садиров
Ороишгар	Х.Сариков
Саҳифабанд	Ҳ. Шарипова

Литсензия АИ №160, 14.08.2009.

Ба чопаш 00.00.2019 иҷозат дода шуд. Андозаи 70 x 90 $\frac{1}{16}$. Гарнитурани Таймс.

Кегли 11. Қоғазии офсет. Чопи офсетӣ. Чузъи чопии шартӣ 11,7

Чузъи нашруву ҳисобӣ 10,53. Теъдоди нашр 0000 дона. Супориш №

Дар ХЭТН «Oʻzbekiston»-и Оҷонсии матбуот ва иттилооти Республикаи Ўзбекистон, 100129,
Тошканд, кӯчаи Навой, 30 чоп шудааст.

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба ичора додашуда

№	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб хангоми гирифттан	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб хангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Китоб хангоми ба ичора дода шудан ва дар охири соли хониш хангоми баргардонида гирифттан чадвали болой аз тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб хангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамаи varaқояш ҳаст, надаридаст, чудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноат-бахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш қоҳида, якҷанд хатҳо кашида, ҳолати аз қисми асосӣ чудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаринда қаноатбахш таъмир гардидааст. Vарақҳои чудושудааш аз нав таъмир гашта, дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Ғайри-қаноат-бахш	Муқова хат кашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ чудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, varaқҳо намерасанд, хат кашида, ранг карда шудааст, китобро барқарор карда намешавад